

Czermno/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii, III

Czermno/Cherven' – golden apple of Polish archaeology, III

Słowo – Obraz – Komunikat

Zabytki średniowiecznej sfragistyki z Czermna

Word – Image – Message

Medieval sfragistic artefacts from Czermno

Tytuł serii: / Series title: Czermno/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii, III
Czermno/Cherven' – golden apple of Polish archaeology, III

Tytuł tomu: / Volume title: Słowo - Obraz - Kmunikat. Zabytki średniowiecznej sfragistyki z Czermna /
Word - Image - Message. Medieval sphragistic artefacts from Czermno.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w Warszawie / Ministry of Culture and National Heritage
in Warsaw

Muzeum Regionalne im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim / Dr Janusz Peter Regional Museum
in Tomaszów Lubelski

Starostwo Powiatowe w Tomaszowie Lubelskim / Tomaszów Lubelski County Office

Leibniz-Institut Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO), Lipsk / Leibniz Institute
for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO), Leipzig

Uniwersytet Rzeszowski w Rzeszowie / University of Rzeszów

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie / Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

Redakcja: / Editors: Jolanta Bagińska (Tomaszów Lubelski), Tomasz Dzieńkowski (Lublin), Iwona Florkiewicz
(Rzeszów), Marcin Wołoszyn (Lipsk/Rzeszów)

Recenzenci: / Reviewers: Georgios Kardaras (Uniwersytet w Janinie, GRECJA / University of Ioannina, GRE-
ECE), Mirosław P. Kruk (Muzeum Narodowe w Krakowie, Uniwersytet Gdański, POLSKA / National Museum
in Kraków, University of Gdańsk, POLAND)

Tłumaczenie: / Translation: Anna Sosenko (Kraków)

Fotografie: / Photographs: Michał Znamirowski (Kraków)

Badania w Czermnie realizowane są we współpracy Muzeum Regionalnego im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie
Lubelskim, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz
Leibniz-Institutu Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) w Lipsku (w ramach
projektu *Złote jabłko polskiej archeologii. Zespoły grodowe w Czermnie i Gródku* (Grody Czerwień-
skie), część II, dokończenie prac dokumentacyjnych, NPRH, projekt nr 11H 18 0344 86) / The re-
search in Czermno is conducted in collaboration with the Dr Janusz Peter Regional Museum in To-
maszów Lubelski, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, the University of Rzeszów, and the
Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO), Leipzig (as part of the project
*The Golden Apple of Polish Archaeology: Stronghold Complexes at Czermno and Gródek (Cherven' Towns), Part
II, Completion of Documentation Work*, NPRH, project no. 11H 18 0344 86)

Druk: Drukarnia Zamdruk Zamość

ISBN: 978-83-936100-9-9

Spis treści / Contents

Jolanta Bagińska, Iwona Florkiewicz, Marcin Wołoszyn – Wstęp / An Introduction

**A. RURYKOWICZE W CZERWIENIU. OŁOWIANE PIECZĘCIE Z CZERMNA I OKOLIC
/ RURIKIDS IN CHERVEN'. LEAD BULLAE FROM CZERMNO AND ITS VICINITY 9**

Dariusz Dąbrowski - *Genealogia Rurykowiczów w kontekście pieczęci z Czeramna /
The genealogy of the Rurikids in the context of seals from Czerumno* 11

Iwona Florkiewicz - *Ołowiane pieczęcie książęce z Czeramna i okolic /
Lead princely seals from Czerumno and its vicinity* 35

Jolanta Bagińska, Iwona Florkiewicz, Marcin Wołoszyn - *Bulle ołowiane z Dobużka-Kolonii,
pow. Tomaszów Lubelski / Lead Bullae from Dobużek-Kolonia, Tomaszów Lubelski District* 51

**B. KATALOG. OŁOWIANE PIECZĘCIE Z CZERMNA I OKOLIC /
CATALOGUE. LEAD BULLAE FROM CZERMNO AND ITS VICINITY59**

Iwona Florkiewicz - *Katalog / Catalogue* 61

„While he was living there (George of Lesbos, bishop of Mytilene and saint [probably 763/4-845/6] – editors) a man named Hesychios (his rank was protonotarios of the Thrakesians) wrote down on paper confession of his sins, secured it with a lead seal, and sent it to this hallowed man so that through his boldly spoken prayers he might be deemed worthy of the Lord’s forgiveness for them. After he [George] received it, he kept it with him for twenty days and then sent it back again to Hesychios with the seal intact; for he confessed that he was inadequate to such an under-taking and that this work was most fitting for God alone. When [Hesychios] received the document with much groaning and tears, he opened it and miraculously found that, by the grace of the all-holy Spirit, it was completely blank”.

Life of Sts. David, Symeon and George of Lesbos, D. Abrahamse, D. Domingo-Forasté (transl.), in: A. M. Talbot (ed.), *Byzantine Defenders of images. Eight saint’s lives in English translation*, Byzantine saints’ lives in translation 2, Washington D.C. 1998, s. 143-241, tu s. 208-209.

„[...] niejaki Hesychios (pełniący funkcję protonotariusza Tracji) spisał w liście wyznanie swoich grzechów, zabezpieczył go ołowianą pieczęcią i wysłał do tego świętego człowieka (Jerzy, biskup Mytilene, święty [zapewne 763/4-845/6] – red.), aby dzięki jego gorliwym modlitwom uzyskać ich odpuszczenie u Pana. Po otrzymaniu dokumentu [Jerzy] przechowywał go przez dwadzieścia dni, a następnie odesłał go z powrotem do Hesychiosa z nienaruszoną pieczęcią, ponieważ wyznał, że nie jest godny takiego zadania i że to dzieło jest najbardziej odpowiednie dla samego Boga. [Hesychios] przyjął list z wielkim jękiem i łzami, lecz po jego otwarciu odkrył, że dzięki łasce Najświętszego Ducha był on całkowicie pusty”.

Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis, et Georgi Mitylenae in insulae Lesbo, J. van den Gheyn (ed.), *Analecta Bollandiana* 18 (1899), s. 209-259, tu s. 242 (f. 44v).

Tłumaczenie na język polski: Mirosław P. Kruk.

Szanowni Czytelnicy,

zespół redakcyjny muzealnych katalogów *Czermno/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii* przygotował dla Państwa kolejny tom tej serii zatytułowany *Słowo - Obraz - Komunikat. Zabytki średniowiecznej sfragistyki z Czermna*. Tym razem zwrócimy uwagę na zabytki, których analizą zajmuje się nauka zwana sfragistyką (z gr. *sphragis* – pieczęć), nazywana również sygillologią (od łacińskiego *sigillum* – pieczęć). Nauka ta zajmuje się badaniem pieczęci jako źródeł historycznych.

Zgromadzona w Muzeum Regionalnym w Tomaszowie Lubelskim imponująca kolekcja 37 ołowianych pieczęci (bulli) pochodzących z Czermna oraz sąsiednich miejscowości świadczy dobitnie o roli jaką odgrywał w dziejach pogranicza polsko-ruskiego gród Czerwień. Ta mnogość znalezionych w Czermnie bulli ruskich ksiąg świadczy o dużej ilości dokumentów książęcych kierowanych lub przechowywanych w Czerwieniu będącym ważnym centrum administracyjnym na mapie Rusi Kijowskiej. Znaczną część tego zbioru udało się już przypisać konkretnym władcom z dynastii Rurykowiczów. Mamy nadzieję, że pieczęcie, które trafiły do niniejszego katalogu wzbudzą Państwa zainteresowanie.

Publikacja ta została zrealizowana przez Muzeum Regionalne w Tomaszowie Lubelskim przy współpracy Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie, Instytutu Archeologii UR w Rzeszowie oraz Leibniz-Institutu Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) w Lipsku dzięki dotacji z programu „Wspieranie działań muzealnych” Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Tłumaczenie na język angielski jest dziełem Anny Sosenko (Kraków). W wypadku tomu poświęconego pieczęciom – w odróżnieniu od wcześniejszych wydawnictw z naszej serii – zdecydowaliśmy się (omawiając poszczególne zabytki) wskazać na konkretne analogie dla każdej z nich. Decyzja ta wiąże się z trudnościami w jednoznacznym przypisaniu (przynajmniej niektórych) pieczęci konkretnym władcom (księżętom). Przywołanie analogii jest formą uzasadnienia zaproponowanej przez nas atrybucji pieczęci z Czermna.

*

W ostatnich dwóch dekadach obserwujemy prawdziwy rozkwit badań nad ołowianymi pieczęciami. Wskazać można tu przynajmniej dwa powody wzrostu znaczenia tej kategorii zabytków w badaniach nad średniowieczem. *Po pierwsze* rozwój technik konserwacji umożliwia coraz sprawniejsze odczyszczenie/konserwowanie/zabezpieczanie zabytków ołowianych, co przywraca zabytkom ich pierwotną

Dear Readers,

the editorial team of the museum catalogues *Czermno/Czerwień – The Golden Apple of Polish Archaeology* is pleased to present another volume in this series, entitled *Word – Image – Message. Medieval Sigillographic Artefacts from Czermno*. This time, we focus on objects studied within the field of sphragistics (from the Greek *sphragis* – seal), also known as sigillography (from the Latin *sigillum* – seal). This discipline is concerned with the study of seals as historical sources.

The impressive collection of 37 lead seals (bullae) from Czermno and neighbouring localities, held at the Regional Museum in Tomaszów Lubelski, provides compelling evidence of the role played by the Cherven' stronghold in the history of the Polish–Ruthenian borderland. A significant portion of this collection has already been attributed to specific rulers of the Rurikid dynasty. The abundance of bullae from Ruthenian princes found at Czermno points to a considerable number of princely documents being sent to or stored in Cherven', which served as an important administrative centre on the map of Kievan Rus'. We hope the seals included in this catalogue will spark your interest.

This publication has been prepared by the Regional Museum in Tomaszów Lubelski in cooperation with the Institute of Archaeology of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, the Institute of Archaeology of the University of Rzeszów, and the Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe (GWZO) in Leipzig, with funding from the Ministry of Culture and National Heritage under the programme “Support for Museum Activities.” The English translation was provided by Anna Sosenko (Kraków). In the case of the volume devoted to seals – unlike the earlier publications in our series – we have decided, when discussing individual artefacts, to indicate specific parallels for each of them. This decision stems from the difficulties in unambiguously attributing (at least some of) the seals to particular rulers (princes). The reference to parallels thus serves as a form of justification for the attribution of the seals from Czermno that we propose.

*

In the past two decades, we have witnessed a veritable flourishing of research into lead seals. At least two reasons may be identified for the growing importance of this category of artefacts in the study of the Middle Ages. *First*, advances in conservation techniques have significantly improved the cleaning, preservation, and safeguarding of lead artefacts. This not only restores their original “beauty” but also

„urodę”, a specjalistom umożliwia powiązanie pieczęci z danym władcą czy ośrodkiem handlowym. Bardzo dobrym przykładem są pieczęcie z Czermna: zawdzięczają one równie wiele kunsztowi swych średniowiecznych twórców, co krakowskiej konserwator zabytków Elżbiecie Marii Nosek, której wiedza i cierpliwość tchnęła w nie drugie życie¹. Po drugie w rezultacie stosowania coraz lepszych technik wykopaliskowych, w tym coraz powszechniejszego stosowania wykrywaczy do metali przybywa znalezisk pieczęci z konkretnych stanowisk archeologicznych – np. odkrycia pieczęci bizantyńskich w dalekiej Skandynawii dowodzą kontaktów ojczyzny Wikingów z Konstantynopolem².

*

Progres w badaniach ołowianych pieczęci średniowiecznych ma szczególne znaczenie w wypadku świata bizantyńsko-ruskiego: o ile bowiem w Europie zachodniej (łacińskiej), w tym w Polsce pieczęcie wykonywano zasadniczo z wosku, o tyle cywilizacja bizantyńska wykorzystywała w tym celu przede wszystkim ołów (choć znamy także złote pieczęcie bizantyńskie). Do dziś odkryto około 100 000 pieczęci pochodzących z Bizancjum³, do tej liczby dodać należy tysiące pieczęci bitych na Rusi⁴, na terenie prawosławnych Bałkanów (Bułgaria⁵, Serbia⁶), ale i w regionach styku chrześcijaństwa łacińskiego i prawosławnego, a więc w papieskim Rzymie⁷, Wenecji⁸ czy w państwach krzyżowców⁹. Nawiązując do dziedzictwa bizantyńskiego ołowiane pieczęcie emitowali niekiedy władcy Niemiec, Węgier, pojedyncze tego typu zabytki wykonano także na zlecenie Piastów (w XII wieku)¹⁰.

Pieczęcie produkowano w Bizancjum masowo – podobnie jak monety, lecz w odróżnieniu od monet ich emitentami byli nie tylko władcy, ale i dostojnicy (świeccy czy duchowni) oraz kupcy czy np. dowódcy wojskowi. W rezultacie pieczęcie bizantyńskie stają się fascynującym źródłem wiedzy nie o cesarzu i jego otoczeniu, ale o niemal całym bizantyńskim społeczeństwie¹¹. Dzieje się tak również dlatego, że dziś źródłem nowych znalezisk pieczęci nie jest Wielki Bazar w Istambule – jak to było jeszcze dość niedawno – ale wykopaliska archeologiczne, dzięki którym wiemy dokładnie gdzie i jakie pieczęcie zostały znalezione¹².

Pieczęcie bizantyńskie są ważnym źródłem nie tylko dla dziejów bizantyńskiej dyplomacji, ale administracji, tak obszarów centralnych (dzisiejsza Grecja, Turcja)¹³, ale i peryferii świata bizantyńskiego, np. Bułgarii (Tracji)¹⁴.

Od kilku dekad narasta znaczenie pieczęci ołowianych właśnie ze względu na surowiec z jakiego zostały wykonane.

Ołów można przetopić by wykonać nowe pieczę-

enables specialists to associate individual seals with specific rulers or commercial centres. A very good example is provided by the seals from Czermno: they owe as much to the skill of their medieval creators as to the Kraków-based conservator Elżbieta Maria Nosek, whose knowledge and patience have breathed new life into them.¹

Secondly, the growing number of seal finds at specific archaeological sites is the result of increasingly sophisticated excavation methods, including the widespread use of metal detectors. For instance, the discovery of Byzantine seals in distant Scandinavia testifies to contacts between the Vikings' homeland and Constantinople.²

*

Progress in the study of medieval lead seals is particularly significant in the context of the Byzantine-Ruthenian world. While in Western (i.e. Latin) Europe, including Poland, seals were typically made of wax, the Byzantine civilisation primarily used lead for this purpose (although gold seals are also known from Byzantium). To date, around 100,000 seals originating from Byzantium have been discovered;³ to this number must be added thousands of seals struck in Rus'⁴ on the territory of the Orthodox Balkans (Bulgaria,⁵ Serbia⁶), as well as in regions where Latin and Orthodox Christianity intersected, such as papal Rome,⁷ Venice,⁸ or the crusader states.⁹ Harking back to the Byzantine tradition, lead seals were occasionally issued by rulers of Germany and Hungary, and individual examples were even commissioned by the Piasts (in the 12th century).¹⁰

Seals were produced in Byzantium on a mass scale – much like coins – but unlike coins, their issuers included not only rulers but also high-ranking officials (both secular and ecclesiastical), merchants, and military commanders. As a result, Byzantine seals became a fascinating source of knowledge not only about the emperor and his court, but also about almost the entirety of Byzantine society.¹¹ This is further enhanced by the fact that new seal finds no longer come from the Grand Bazaar in Istanbul – as was still the case not so long ago – but from archaeological excavations, which allow us to know precisely where and which seals have been found.¹²

Byzantine seals are a valuable source not only for the history of Byzantine diplomacy, but also for the study of administration, both in the empire's central territories (present-day Greece and Turkey)¹³ and in its peripheral regions, such as Bulgaria (Thrace).¹⁴

For several decades now, the significance of lead seals has been increasing precisely due to the material from which they were made.

Lead can be melted down to produce new seals,

cie, ale – skoro jest to miękki metal – można dokończyć „przebicia” starszych egzemplarzy, czyli odcisnąć nowe znaki na starszych. Rejestracja tego rodzaju przypadków niekiedy daje naprawdę fascynujące rezultaty: Alexandra Kyriaki Wassiliou-Seibt przeanalizowała pieczęć, jaką odkryto na terenie twierdzy w Arta (dziś północno-zachodnia Grecja)¹⁵. Zabytek przebito dwukrotnie pomiędzy 4 a 24 maja 1203. Ioannes Branias (wystawca pierwszej pieczęci, dowódca wojskowy stacjonujący w Arta) informował Leona Sgurosa (niegdyś urzędnika bizantyńskiego, który w latach 1200-1210 starał się – wykorzystując słabość Bizancjum, zagrożenie krzyżowców – wykroić dla siebie niezależne państewko w Grecji centralnej, m.in. na Peloponezie) o ruchach wojsk IV wyprawy krzyżowej. Leon pieczętując list ze swoją odpowiedzią wykorzystał pieczęć nadawcy i zwyczajnie przebił pieczęć Ioannesa dodając swój znak: mała ołowiana pieczęć staje się świadectwem wymiany korespondencji w ciągu zaledwie kilku dni, pośpiechu Leona, który chciał jak najszybciej udzielić odpowiedzi.

W tym kontekście można zauważyć, że część ołowianych plomb (określanych mianem typu drohiczyńskiego) jakie odkryto w Czermnie także była przebijana¹⁶.

Pieczęcie ołowiane ważne są także dlatego że wykonano je z... ołowiu. Dziś metal ten nie budzi pozytywnych skojarzeń, ołów był jednak zarówno w starożytności, jak i średniowieczu w powszechnym użyciu: niemal tak jak dzisiaj plastik¹⁷. Choć ołów nie jest pierwiastkiem rzadkim to nie jest też dostępny wszędzie. Jego cechy fizykochemiczne umożliwiają rozpoznanie konkretnych złóż i w rezultacie dziś możemy już w wielu przypadkach udzielić odpowiedzi na pytanie o to skąd pochodziły zabytki wykonane z ołowiu (czy przy jego użyciu). Dotyczy to także zabytków sfragistycznych: badania takie wykonano także odnośnie serii pieczęci (i plomb handlowych) z Czerмна oraz pobliskiego Gródka¹⁸. Wykazały one, iż niemal bez wyjątku do ich produkcji wykorzystywano ołów pochodzący ze złóż położonych między Bytomiem a Olkuszem. Zastosowanie w Czermnie ołowiu z pogranicza Górnego Śląska i Małopolski potwierdza także analiza szklanych bransolet z tego stanowiska (wykonanych z tzw. szkła ołowiowego)¹⁹. Ustalenia te mają naprawdę przełomowy charakter: ponieważ na Rusi brakowało własnych, lokalnych surowców srebra i ołowiu Rurykowicze musieli sprowadzać ten surowiec spoza własnego państwa. Jak się okazało ołów importowali z Polski, a Czermnno mogło odgrywać ważną rolę jako miejsce jego przeładunku w drodze do Kijowa!

W wypadku Bytomia, Olkusza, ale i Krakowa

but – as it is a soft metal – it is also possible to “overstrike” older examples, that is, to imprint new marks onto earlier ones. Recording such cases can sometimes yield truly fascinating results. Alexandra Kyriaki Wassiliou-Seibt analysed a seal discovered at the fortress in Arta (now north-western Greece).¹⁵ The object was struck twice between 4 and 24 May 1203. Ioannes Branias (the issuer of the original seal and a military commander stationed in Arta) informed Leon Sguoros (formerly a Byzantine official who, between 1200 and 1210, sought to carve out an independent dominion for himself in central Greece, including parts of the Peloponnese, by taking advantage of the weakness of Byzantium and the threat posed by the Crusaders) about the movements of the Fourth Crusade. Leon, sealing his reply, reused the sender’s seal and simply overstruck Ioannes’s imprint with his own mark. A small lead seal thus becomes evidence of a correspondence exchange over just a few days – and of Leon’s haste to send a prompt reply.

In this context, it is worth noting that some of the small lead seals (of the so-called Drohiczyn type) found in Czermnno were also overstruck.¹⁶

Lead seals are also important simply because they were made of... lead. Today, this metal tends to evoke negative associations, but both in antiquity and the Middle Ages it was in widespread use – almost like plastic today.¹⁷ Although lead is not a rare element, it is not available everywhere. Its physico-chemical properties allow researchers to identify specific ore deposits, and as a result we are now, in many cases, able to determine the origin of lead artefacts or objects made with its use. This also applies to sigillographic materials: such analyses have been carried out on a series of seals (and small seals used in trade) from Czermnno and nearby Gródek.¹⁸ They revealed that, almost without exception, the lead used in their production came from deposits located between Bytom and Olkusz. The use of lead from the borderland of Upper Silesia and Lesser Poland at Czermnno is also confirmed by analyses of glass bracelets found at the site (made of so-called lead glass).¹⁹ These findings are truly groundbreaking: as Rus’ lacked its own local sources of silver and lead, the Rurikids were forced to import these materials from beyond their realm. As it turns out, lead was imported from Poland, and Czermnno may have played a key role as a transshipment point on the route to Kyiv.

In the case of Bytom, Olkusz, and even Kraków, it is beyond doubt that lead from local mining activity accumulated in medieval stratigraphy. But was there enough of it at Czermnno (or Gródek) to

zupewnie oczywistym jest, że wydobywany ołów odkładał się w średniowiecznych nawarstwieniach. Czy w Czermnie (albo Gródku) było go na tyle duzo by dostrzegli go badający oba stanowiska lubelscy geografowie (zespół Radosława Dobrowolskiego)? Przekonamy się już wkrótce. Dzięki nowym metodom dokumentacji takim jak skanowanie zabytków w technice 3D²⁰ mamy nadzieję, że pieczęcie i ploby z Czerмна odsonią przed nami swoje kolejne tajemnice. Trudno jednak nie dostrzec potencjału badań w Czermnie: tu nawet małe, niepozorne ołowiane krążki piszą historię przez duże H!

Jolanta Bagińska, Iwona Florkiewicz,
Marcin Wołoszyn

be detected by the team of geographers from Lublin led by Radosław Dobrowolski? We shall find out soon. Thanks to new documentation methods such as 3D scanning,²⁰ we hope the seals from Czermnio will reveal further secrets. It is hard not to recognise the research potential of Czermnio: here, even small, inconspicuous lead discs are writing History with a capital H.

Jolanta Bagińska, Iwona Florkiewicz,
Marcin Wołoszyn

Przypisy/Endnotes:

1. M. Wołoszyn, E. M. Nosek, J. Stępiński, A. Rafalska-Łasocha, W. Łasocha, E. Bielańska, *The seals from Czermnio (Cherven Towns, eastern Poland) – chemical analysis and metallurgical examination*, *Archeologia Polski* 60 (2015), s. 123-152.2.
2. A.-K. Wassiliou-Seibt, V. Hilberg, *Byzantium and Beyond: Siegel aus Skandinavien*, *Studies in Byzantine Sigillography* 14 (2014), s. 121-134.
3. A. Wassiliou-Seibt, *Inscriptions of church and state officials on Byzantine lead seals*, [w:] M.D. Lauxtermann, I. Toth (red.), *Inscribing texts in Byzantium. Continuities and transformations*, Society for the Promotion of Byzantine Studies, Publication 23, London/New York 2020, s. 189-207, tu s. 189.
4. H. Ivakin, N. Khrapunov, W. Seibt (red.), *Byzantine and Rus' seals. Proceedings of the International Colloquium on Rus'-Byzantine Sigillography, Kyiv, Ukraine, 13-16 September 2013*, Kyiv 2015.
5. I. Jordanov, *Byzantine Sigillography*, *Studia academica Šumenensia*, 5 (2019), s. 11-24.
6. B. Hekić, *Pečati ranih Nemanjića – Uzori i paralele u formativnom periodu nemanjićke sigilografske prakse*, *Istorijski Časopis* 68 (2019), s. 35-68.
7. Th. Frenz, *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*, Stuttgart 2000.
8. G. Saint-Guillain, V. Prigent, *Sigillographia Veneto-Byzantina*, [w:] B. Caseau, V. Prigent, A. Sopracasa (red.), *Où δῶπόν εἶμι τὰς γραφὰς βλέπων νόει. Melanges Jean-Claude Cheynet*, *Travaux et mémoires*, Collège de France, Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, 21 (1), Paris 2017, s. 561-636.
9. M. Wołoszyn, *Vor Vladislav von Varna. Polen und die Kreuzfahrerstaaten. Ein archäologischer Beitrag*, [w:] V. Grigorov, M. Daskalov, E. Komatarova-Balinkova (red.), *Eurika. In honorem Ludmillaе Donchevae-Petkovae*, Sofia 2009, s. 157-169.
10. St. Suchodolski, *Nowa bulla Bolesława Krzywoustego i problem ołowianych pieczęci w Polsce wczesnośredniowiecznej*, *Przegląd Historyczny* 100: 2 (2009), s. 207-236.
11. W. Seibt, *Ein Blick in die byzantinische Gesellschaft. Die Bleisiegel im Museum August Kestner*, Rahden/Westf. 2011.
12. W. Seibt, *Zukunftsperspektiven der byzantinischen Siegelkunde*, [w:] Ch. Stavrakos, B. Papadopoulou (red.), *Ἡπειρόνδε. Proceedings of the 10th International Symposium of Byzantine Sigillography (Ioannina 1.-3. October 2009)*, Wiesbaden 2011, s. 17-36, tu s. 33.
13. O. Karagiorgou, P. Charalampakis, Ch. Malatras (red.), *TAKTIKON: Studies on the Prosopography and Administration of the Byzantine themata*, Athens 2021.
14. A. Gkoutzioukostas, A.-K. Wassiliou-Seibt, D. P. Drakoulis (red.), *Lead Seals in Byzantine Thrace (6th-12th c.)*, Thesaloniki 2023.
15. A.-K. Wassiliou-Seibt, *Das doppelt geprägte Siegel von Leon Sguros und Ioannes Branäs. Der historische Kontext seiner Entstehung*, [w:] Ch. Stavrakos (red.), *Inscriptions in the Byzantine and Post-Byzantine History and History of Art*, Wiesbaden 2016, s. 329-339.
16. I. Florkiewicz, A. Garbacz-Klempka, M. Wołoszyn, *Remarks on the recycling of small lead seals of Drohiczyn type from Czermnio, Lublin voivodeship*, [w:] O. Heinrich-Tamáska, M. Becker, M. Hardt, H. Meller (red.), *Verwerten – Verarbeiten – Verformen: Recycling von Bunt- und Edelmetall von der Bronzezeit bis zum Mittelalter*, Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 30, Halle 2024, s. 355-368.
17. P. Stephenson, *New Rome. The Empire in the East*, Cambridge, Massachusetts 2022, s. 12.
18. S. W. Merkel, I. Florkiewicz, M. Jansen, M. Bode, M. Wołoszyn, *Evidence for Slavic lead mining and trade: Early Rus' lead seals from Czermnio and Gródek on the Polish Rus' border*, *Journal of Archaeological Science: Reports* 56 (2024), 104539, <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2024.104539>.
19. S. Wajda, S. W. Merkel, I. Florkiewicz, M. Jansen, B. Marciniak-Maliszewska, B. Wagner, M. Wołoszyn, *Early mediaeval lead glass bangles from Czermnio, Poland: Results of elemental and lead isotopes analyses*, *Archaeometry* 66 (2024), s. 306-325.
20. W ramach projektu pt. Ex oriente lux - modernizacja i umiędzynarodowienie badań nad dziedzictwem Polski wschodniej (program: Nauka dla Społeczeństwa, MNiSW, nr NdS/543907/2021/2022), rozpoczęliśmy prace związane z cyfrową dokumentacją m.in. plobm typu drohiczyńskiego. As part of the project Ex oriente lux - modernizacja i umiędzynarodowienie badań nad dziedzictwem Polski wschodniej [Ex oriente lux – Modernisation and Internationalisation of Research on the Heritage of Eastern Poland] (programme: Nauka dla Społeczeństwa [Science for Society], Ministry of Education and Science, no. NdS/543907/2021/2022), we have initiated work on the digital documentation of, among other things, Drohiczyn-type seals.

A.

**RURYKOWICZE W CZERWIENIU
OŁOWIANE PIECZĘCIE Z CZERMNA**

**RURIKIDS IN CHERVEN'
LEAD BULLAE FROM CZERMNO**

Genealogia Rurykowiczów w kontekście pieczęcie z Czermna

The genealogy of the Rurikids in the context of seals from Czermno

Dariusz Dąbrowski

Rurykowicze to bez wątpienia intrygująca, odgrywająca niezwykle ważną rolę w Europie Wschodniej i Środkowej dynastia, której przedstawiciele żyją do dziś. Jej założycielem i eponimem był niewątpliwie skandynawskiego pochodzenia, żyjący w IX w. Ruryk (Hrœrekr, Rŷrik). Ród uległ stosunkowo szybko sławizacji, lecz bliskie kontakty ze Skandynawią jego poszczególni przedstawiciele utrzymywali jeszcze w 1. połowie XII w. W jakiejś mierze zaliczani byli wówczas do wspólnoty skandynawskiej, co przejawiało się posiadaniem przez niektórych Rurykowiczów nie tylko imion słowiańskich i chrześcijańskich, lecz również skandynawskich, pod którymi znani byli w Norwegii, Szwecji i Danii czy nawet na Islandii.

Tak więc przykładowo Mścisław Fiodor Włodzimierzowicz Monomachowicz († 1132 r.) zwany był w sagach Haraldem. Niezwykle ciekawa historia dotyczy ochrzczenia podczas pobytu na Rusi syna Knuta/Kanuta Lavarda i Ingeborgi Mścisławówny. Otóż wydana za wspomnianego duńskiego dynastę ruska księżniczka, po zamordowaniu męża uciekła do dziadka, Włodzimierza Wsiewołodowicza Monomacha († 1125 r.). Przebywając u niego urodziła syna i nadała mu – jak opowiadają źródła skandynawskie – imię Waldemar, właśnie na cześć dziadka. Warto też wspominając o kwestiach antroponomastycznych nadmienić, że w marcowym 1166/1167 r.¹ wydana została za mąż za Wsiewołoda Jarosławowicza córka księcia turowskiego Jerzego Jarosławowicza nosząca miano Malfryda. Była to ostatnia znana źródłom przedstawicielka rodu, która nosiła imię o ewidentnie skandynawskim charakterze.

W zasobie onomastycznym Rurykowiczów funkcjonowały zresztą liczne imiona skandynawskie, które uległy tak dalekiemu wrośnięciu we

The Rurikids are undoubtedly a fascinating dynasty that played an extremely significant role in Eastern and Central Europe, and whose descendants are still alive today. Its founder and eponym was Rurik (Hrœrekr, Rŷrik), who lived in the 9th century and was undoubtedly of Scandinavian origin. The dynasty underwent a relatively swift process of Slavisation, although individual members maintained close ties with Scandinavia well into the first half of the 12th century. To some extent, they were still considered part of the Scandinavian community at that time, as evidenced by the fact that some Rurikids bore not only Slavic and Christian names but also Scandinavian ones, under which they were known in Norway, Sweden, Denmark, and even Iceland.

Thus, for example, Mstyslav Fedor Volodymyrovych Monomakhovych († 1132) was referred to as Harald in the sagas. There is a particularly interesting story about the baptism in Rus' of the son of Canute Lavard and Ingeborg Mstyslavovna. After the murder of her husband, the Ruthenian princess, who had been married to the aforementioned Danish prince, fled to her grandfather, Volodymyr Vsevolodovych Monomakh († 1125). While staying with him, she gave birth to a son and, according to Scandinavian sources, named him Valdemar, in honour of her grandfather. It is also worth noting, in the context of anthroponomastics, that in the so-called "March year" of 1166/1167,¹ the daughter of Prince Yurii Yaroslavovych of Turov, named Malfri-da, was married to Vsevolod Yaroslavovych. She was the last known member of the dynasty to bear a name of evidently Scandinavian origin.

The onomastic repertoire of the Rurikids included numerous Scandinavian names that became so deeply rooted in East Slavic tradition that they are

¹ Na Rusi stosowano erę od stworzenia świata. W zależności od tego czy przyjmowano system: 1) ultramarcowy, 2) marcowy czy 3) wrześnieowy rok zaczynał się 1 marca 5509 r. przed erą od narodzenia Chrystusa i kończył ostatnim dniem lutego (wariant 1), zaczynał 1 marca 5508 r. p.n.e. i kończył ostatnim dniem lutego 5507 r. (wariant 2) lub 1 września 5509 r. p.n.e., a kończył 31 sierpnia (wariant 3).

¹ In Rus', the Byzantine (Anno Mundi) calendar was used. The beginning of the year depended on whether one followed the so-called: (1) ultra-March system, (2) March system, or (3) September system. In the first case, the year began on 1 March 5509 BCE and ended on the last day of February. In the second, it began on 1 March 5508 BCE and ended on the last day of February 5507 BCE. In the third, it started on 1 September 5509 BCE and ended on 31 August 5508 BCE.

wschodniosłowiańską tradycję, że w powszechnym, a niesłusznym mniemaniu mają tamtejszą genezę. Chodzi o miana takie, jak Oleg, Olga, Igor, Iwan czy Ingvar.

W tym miejscu należy przedstawić jeszcze jedną nader istotną uwagę o charakterze metodologicznym. Otóż stan źródeł z reguły nie pozwala na dokładne określanie zasięgu władztw poszczególnych reprezentantów dynastii. Dysponujemy po prostu szczątkowymi, rozproszonymi w czasie danymi. Co więcej, autorów źródeł nie interesowało precyzyjne zaznaczanie „granic” władztw poszczególnych książąt. Najczęściej wymieniano główne ich grody, ewentualnie wspomniano o przynależności państwowej konkretnych ośrodków przy okazji relacjonowania wydarzeń politycznych rozgrywających się w nich lub ich okolicach. O tym stanie rzeczy należy pamiętać.

Dla jasności obrazu trzeba także wspomnieć o specyfice zmian zachodzących, jeśli chodzi o system sprawowania władzy na Rusi. Otóż – choć mamy do czynienia z pewnymi wątpliwościami pojawiającymi się w nauce – można przyjąć, że aczkolwiek walka o dominację i panowanie nad Kijowem oraz innymi grodami trwała właściwie od początku istnienia Rusi, to jednak przynajmniej do końca rządów Włodzimierza Wsiewołodowicza Monomacha (przypomnijmy, zmarł on w 1125 r.), a naszym zdaniem nawet do zgonu Wsiewołoda Olegowicza († 1146 r.) szczególnym autorytetem otaczano księcia kijowskiego. Pełnił on funkcje nadrzędne w stosunku do większości krewniaków bliższych i dalszych. Mógł na przykład przerzucać ich z jednego dominium do innego (takie sytuacje zdarzały się, trzeba przyznać jeszcze pewien, niedługi jednak, czas później). Będziemy zresztą przykłady takich translokacji konkretnych dynastów prezentować niżej. Równocześnie następował proces terytorializacji władzy poszczególnych gałęzi rodu, czyli – inaczej mówiąc – tworzyły się księstwa udzielne. Zasiadający na ich tronach Rurykowicze mogli samodzielnie, bez oglądania się na Kijów, decydować o kwestiach następstwa, dziedziczenia i wewnętrznych podziałów domeny. Potrafili oczywiście działać za granicami swoich włości, na przykład zabiegając o tron kijowski czy jakiś inny opróżniony, jednak i tak za podstawę polityczną uznawali posiadanie określonych, dziedzicznych, rodowych księstw. Doskonale te zmiany ukazuje zestawienie sytuacji z czasów zjazdu w Wityczewie (1100 r.), kiedy to grupa najsilniejszych w danym momencie Rurykowiczów dokonała roszady na tronach wołyńskich i halickich, z na przykład pozycją książąt halickich Władymirka Wołodariewicza († 1153 r.), Jarosława Władymirko-

often, though incorrectly, thought to have originated there. This applies to names such as Oleg, Olga, Igor, Ivan, or Ingvar.

At this point, one further highly important methodological remark must be made. The state of the sources generally does not allow for a precise determination of the territorial extent of rule by individual members of the dynasty. The data we possess are fragmentary and dispersed over time. Moreover, the authors of the sources were not concerned with specifying the “borders” of the principalities in detail. Typically, they only mentioned their main strongholds or to which state particular centres belonged when reporting events occurring in or near them. This should be borne in mind.

For the sake of clarity, it is also necessary to note the specific nature of changes in the system of governance in Rus'. Although some scholarly uncertainty persists, it may be accepted that – despite ongoing struggles for dominance and control over Kyiv and other centres from the earliest days of Rus' – the prince of Kyiv continued to enjoy a special authority at least until the end of the reign of Volodymyr Vsevolodovych Monomakh (who died in 1125), or in our view, even until the death of Vsevolod Olehovych († 1146). The Kyiv prince exercised superior authority over most of his closer and more distant relatives. He could, for instance, transfer them from one dominion to another (such transfers did, admittedly, continue to occur for a short time thereafter). We shall present examples of such relocations of specific dynasts below. At the same time, a process of territorialisation took place within the dynasty – put differently, the emergence of appanage principalities. The Rurikids who ruled over them were able to make independent decisions, without deference to Kyiv, regarding succession, inheritance, and the internal division of their domains. They were, of course, capable of acting beyond the borders of their own territories, for example, by striving to obtain the Kyiv throne or another vacant one, but the political foundation of their power was the possession of specific hereditary, dynastic principalities. This transformation is well illustrated by a comparison between the situation at the time of the congress in Vytychiv (1100), when a group of the most powerful Rurikids of the day carried out a reshuffling of the Volhynian and Halych thrones, and, for example, the position of the princes of Halych – Volodymyrko Volodarovych († 1153), Yaroslav Volodymyrovych known as Osmomysl († 1187), his sons Oleg († 1189) and Volodymyr († 1199), as well as relatives from another branch of the dynasty, Ivan Rostyslavovych Berladnyk († 1161) and his son Rostyslav († 1189).

wicza zwanego Osmomysłem († 1187 r.), jego synów, Olega († 1189 r.) i Włodzimierza († 1199 r.), a także krewniaków z innej linii rodu, Iwana Rościszlawowicza Berładnika († 1161 r.) i jego syna, Rościszława († 1189 r.). Zaciekle bronili oni „suwerenności” swej domeny i praw do tronu, walcząc równocześnie o panowanie w niej.

Poniżej przedstawiamy biogramy Rurykowiczów, których losy wyjątkowo mocno wiązały się z obszarem pogranicza polsko-ruskiego, szczególnie zaś jego północnego, nadbużańskiego odcinka. Lista władców przedstawiona jest w układzie chronologicznym oraz z uwzględnieniem ich przynależności do poszczególnych gałęzi dynastii, która powyższy porządek cokolwiek modyfikuje. Weźmy przykład z Danielem Romanowiczem i Aleksandrem Wsiewołodowiczem. Co prawda drugi z wymienionych był starszy niż pierwszy, jednak należał do młodszej linii rodu. Dlatego też biogram Daniela umieszczony jest wcześniej.

Należy jeszcze podkreślić, że z oczywistych powodów nie prezentujemy pełnych biogramów wybranych Rurykowiczów. Koncentrujemy się na przedstawieniu najważniejszych danych biograficznych i informacji dotyczących ich związków z pograniczem polsko-ruskim. Inne rozwiązanie nie jest po prostu możliwe. Niejeden z opisywanych poniżej książąt posiada bowiem obszerne opracowanie biograficzne, inni zaś na nie oczekują. W każdym razie kuszenie się o nakreślenie pełnych życiorysów tych władców zaowocowałoby wielotomową monografią. Dla uświadomienia czytelnikom skali problemu wystarczy wspomnieć, że opracowana przez nas książka poświęcona wyłącznie reprezentantom jednej linii Rurykowiczów, potomkom Mściśława Fiodora Harald Włodzimierzowicza Monomachowicza († 1132 r.), żyjącym do przełomu XIII i XIV w. liczy sobie niemal 1000 stron.

BIOGRAMY

1. **Włodzimierz Światosławowicz Święty/Wielki** (* ok. 960; † 15 VII 1015 r.), syn Światosława Igoriewicza i klucznicy Maluszy.

Ojciec licznego potomstwa, zrodzonego w wielu związkach, w tym co najmniej dwunastu synów (w tym Światopółka, Jarosława Mądrego, Mściśława i Wsiewołoda, prawdopodobnie pierwszego, zaleźnego od ojca władcy Wołynia) i kilku córek.

Z naszego punktu widzenia istotne będzie właściwie wyłącznie stwierdzenie, że Włodzimierz, który w 988 r. dokonał chrztu Rusi, najpewniej w okresie przed tym wydarzeniem, jak powiada *Powieść minionych lat* pod niewiążącą datą 6489 we-

They fiercely defended the “sovereignty” of their domains and their rights to the throne, while simultaneously fighting for control over them.

Below we present the biographies of those Rurikids whose fates were particularly closely tied to the Polish-Ruthenian borderland, especially its northern section on the Bug River. The list of rulers is arranged chronologically, taking into account their affiliation with particular branches of the dynasty – a factor which slightly modifies the chronological order. Consider the example of Danylo Romanovych and Oleksandr Vsevolodovych: although the latter was older than the former, he belonged to a younger line of the dynasty. Hence, Danylo’s entry appears earlier.

It should also be emphasised that, for obvious reasons, we do not provide complete biographies of the selected Rurikids. We focus on presenting the most essential biographical data and information relevant to their connections with the Polish-Ruthenian borderland. Any other solution would be simply unfeasible. Some of the princes described below have already been the subject of comprehensive biographical studies, while others still await such treatment. In any case, any attempt to outline the full life stories of these rulers would result in a multi-volume monograph. To give readers a sense of the scale of the problem, suffice it to say that our book dedicated exclusively to the representatives of a single line of the Rurikids, the descendants of Mstyslav Fedor Harald Volodymyrovych Monomakhovych († 1132), who lived up to the turn of the 13th and 14th centuries, runs to nearly 1,000 pages.

BIOGRAPHIES

1. **Volodymyr Sviatoslavovych the Saint/Great** (* c. 960; † 15 July 1015), son of Sviatoslav Ihorovych and the servant Malusha.

Father of numerous offspring born of various unions, including at least twelve sons (among them Sviatopolk, Yaroslav the Wise, Mstyslav and Vsevolod – likely the first ruler of Volhynia subordinate to his father) and several daughters.

From our perspective, what matters most is the fact that Volodymyr, who baptised Rus’ in 988, had – probably prior to that event – undertaken a campaign against the Lendians, as recounted in the *Tale of Bygone Years* under the uncertain date of 6489 according

dług stylu bizantyńsko-ruskiego: „Poszedł [...] ku Lachom i zajął grody ich Przemyśl, Czerwień i inne grody, które są i do dziś dnia pod Rusią”. Oczywiście, stwierdzenie o posiadaniu przez Rus' tych terenów odnosi się do drugiej dekady XII w.

Właśnie w taki sposób ukształtowało się z grubsza późniejsze pogranicze rusko-polskie, które stanowi przedmiot naszych zainteresowań.

2. Światopełk Piotr Włodzimierzowicz (* ok. 979; † 1019 r.), syn Włodzimierza Światosławowicza Świętego/Wielkiego i nie wiadomo dokładnie, której z jego partnerek/żon.

Najpewniej w 1010 lub 1011 r. ożeniony z N., córką Bolesława Chrobrego. Para nie doczekała się znanego źródłom potomstwa. Związek przestał praktycznie istnieć w 1013 r., gdy Włodzimierz Światosławowicz uwięził małżonków.

Wspominamy o Światopełku dlatego, że być może po śmierci brata, Wsiewołoda, przyłączył do swej włości turowskiej Wołyń. Poza tym, jego walki o tron kijowski z Jarosławem Mądrym przyniosły między innymi efekt w postaci wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego z 1018 r., w wyniku której tzw. Grody Czerwieńskie zostały zajęte przez polskiego władcę.

Książę zmarł w 1019 r. na pograniczu polskim lub czeskim podczas ucieczki z Rusi po kolejnym wygnaniu z Kijowa przez Jarosława Mądrego.

3. Jarosław Włodzimierzowicz Mądry (* ok. 983–986; † 20 II 1054 r.), syn Włodzimierza Światosławowicza i jednej z jego żon, najprawdopodobniej Rognedy Rogwołodówny z Połocka.

to the Byzantine-Ruthenian calendar: “He went [...] against the Lachs and seized their towns, Peremyshl, Cherven', and other towns that are still under Rus' today.” Of course, the claim that these lands belonged to Rus' refers to the second decade of the 12th century.

This event roughly delineated the later Polish-Ruthenian borderland, which constitutes the subject of our inquiry.

2. Sviatopolk Petr Volodymyrovych (* c. 979; † 1019), son of Volodymyr Sviatoslavovych the Saint/Great and one of his partners or wives.

He was most likely married in 1010 or 1011 to NN, an unnamed daughter of Bolesław I the Brave. The couple had no known offspring. The marriage was effectively dissolved in 1013, when Volodymyr Sviatoslavovych imprisoned both spouses.

We mention Sviatopolk because, after the death of his brother Vsevolod, he may have added Volhynia to his Turov domain. Moreover, his conflict with Yaroslav the Wise over the Kyivan throne prompted Bolesław I the Brave's 1018 campaign against Kyiv, which resulted in the conquest of the so-called Cherven' Towns by the Polish ruler.

Sviatopolk died in 1019 on the Polish or Bohemian border while fleeing from Rus' after being expelled from Kyiv by Yaroslav the Wise once more.

3. Yaroslav Volodymyrovych the Wise (* c. 983–986; † 20 February 1054), son of VVolodymyr Sviatoslavovych and one of his wives, most likely Rogneda, daughter of Rogvolod of Polotsk.

Yaroslav was married twice. His first wife's iden-

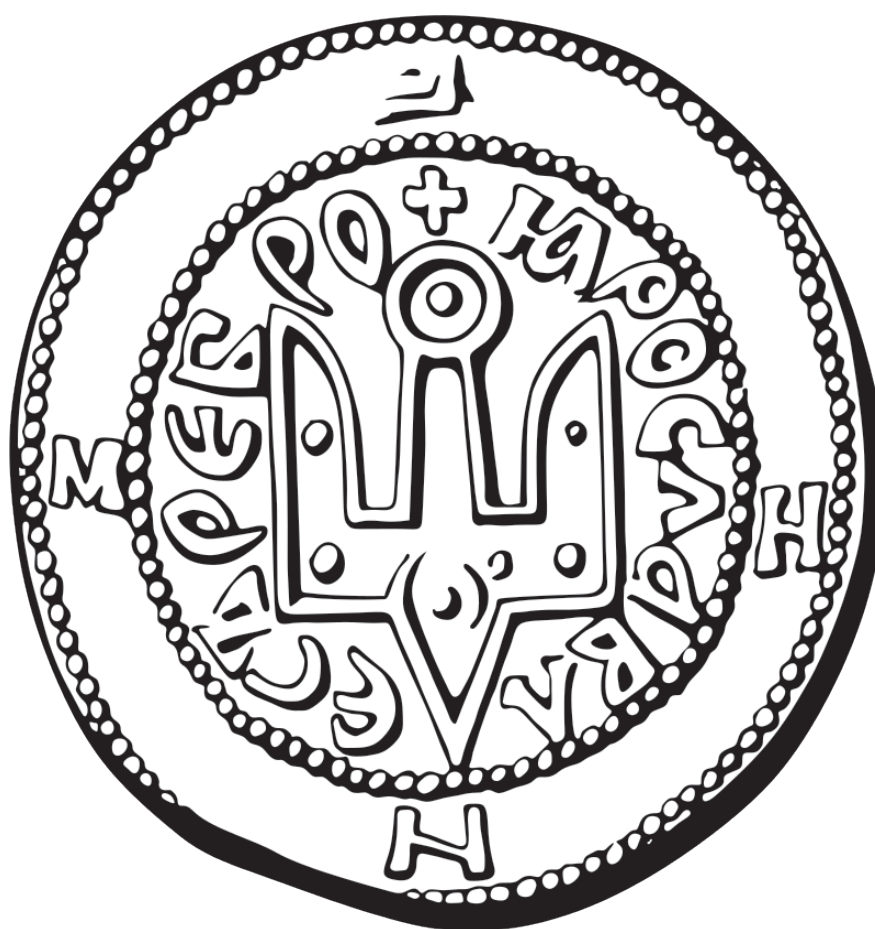
1. Wyobrażenie córek Jarosława Mądrego z soboru Sofijskiego w Kijowie, fragment (domena publiczna).
Depiction of the daughters of Yaroslav the Wise from the Saint Sophia Cathedral in Kyiv, fragment (public domain).

Jarosław był żonaty dwukrotnie, z pierwszej małżonki, której filiacja nie jest znana, miał jedyne- go znanego źródłem syna, Ilię. Drugą żoną księcia była Ingegerd, córka króla Szwecji Olafa Skötkonunga. Miał z nią liczne potomstwo, z którego wywodzi się przytłaczająca większość gałęzi Rurikowiczów.

Z perspektywy omawianego tematu istotne są dwa fakty dotyczące działalności politycznej Jarosława Mądrygo. W 1018 r. w wyniku wyprawy Bolesława Chrobrego i Świętopełka Włodzimierzowicza stracił on na rzecz władcy polskiego tzw. Grody Czerwieńskie. Odzyskał zaś je w okresie wojny domowej w Polsce w 1031 r., zaś rok wcześniej zajął Belz, najwyraźniej – według opinii autora *Powieści minionych lat* – nie utożsamiany z Grodami Czerwieńskimi.

tity is unknown; their only known child was a son named Ilya. His second wife was Ingegerd, daughter of King Olaf Skötkonung of Sweden, with whom he had many children, from whom most Rurikid branches are descended.

Two aspects of Yaroslav's political activity are particularly relevant to our topic. In 1018, as a result of the expedition of Bolesław I the Brave and Sviatopolk Volodymyrovych, he lost Cherven' Towns to the Polish ruler. He regained them in 1031 during a period of civil war in Poland, and the year before, in 1030, he had also taken Belz, which was apparently not regarded as part of Cherven' Towns by the author of *The Tale of Bygone Years*.

2. Rewers monety Jarosława Mądrygo (domena publiczna).
Reverse of a coin of Yaroslav the Wise (public domain).

4. **Dawid Igoriewicz** (* ok. 1058 r.; † 25 XII 1112 r.), starszy z dwóch znanych źródłem synów Igora Jarosławowicza i N.

Niewiele jesteśmy w stanie powiedzieć na temat matrymonialnej sfery jego życia. Wiadomo, że był żonaty i miał syna, Wsiewołodka, protoplastę książąt grodzieńskich.

4. **Davyd Ihorovych** (* c. 1058; † 25 December 1112), the elder of the two known sons of Ihor Yaroslavovych and an unknown mother.

Little is known about his marital life, though it is known that he had a wife and a son, Vsevolodko, who became the progenitor of the princes of Hrodna.

Ciekawe za to są z perspektywy dziejów pogranicza rusko-polskiego losy Dawida. Zapewne na mocy testamentu Jarosława Mądrego, jego ojciec, w 1054 r. zasiadł we Włodzimierzu. Jednak w 1057 r., po śmierci brata, Wiaczesława, został przeniesiony do Smoleńska, gdzie zmarł w 1060 r. Nie są znane losy młodo osieroconego księcia w najbliższych latach. Już znacznie później, Dawid współdziałając z Wołodarem Rościsławowiczem zdobyli Tmutarakań, z którego zostali jednak dość szybko, po około 2 latach, wygnani. W 1084 r. Igoriewicz działał nad brzegami Morza Czarnego w rejonie Oleszja, szkodząc handlowi Rusi z Bizancjum. Zapewne chcąc temu zapobiec, książę kijowski Wsiewołod Jarosławowicz nadał mu wołyński Dorohobuż. Z kolei w 1085 r. ku niezadowolaniu Jaropelka Izjasławowicza Dawid otrzymał Włodzimierz, lecz szybko go utracił i odzyskał jeszcze w 1086 r. po śmierci konkurenta. Postanowienia zjazdu w Lubeczu z 1097 r. potwierdziły jego panowanie. Jednak drastyczne i agresywne postępy Dawida, który między innymi był inicjatorem oślepienia Wasylka trembowelskiego nastawiły przeciw niemu innych Rurykowiczów. W rezultacie, jeszcze w 1097 r. przeciw buntowniczoemu księciu wystąpili Włodzimierz Monomach i Światopelkowicze. Został on usunięty z Włodzimierza, gdzie posadzono Jarosława Światopelkowicza, a w zamian otrzymał Czerwień, z którego też został wkrótce wyparty. Nie pogodził się jednak z tym faktem i odbił z rąk Jarosława, a także Mścisława Światopelkowicza utracone grody, Włodzimierz, Czerwień i Sutejsk oraz Łuck. Kres jego panowaniu nad sporą częścią Wołynia położył zjazd w Wityczewie w 1100 r. Doszło tam do porozumienia Światopelka Izjasławowicza, Włodzimierza Monomacha oraz Dawida i Olega Światosławowiczów. Książęta ci zdecydowali o odebraniu Dawidowi Włodzimierza (a także zapewne innych zdobyczy), dając mu rekompensatę finansową (łącznie 400 grzywien) oraz grody Busk, Dubno, Czartorysk, a potem jeszcze Dorohobuż. W ostatnim z wymienionych ośrodków ten niespokojny Rurykowicz zmarł 25 XII 1112 r.

5. Jarosław Światopelkowicz (* nie wcześniej niż w 1079 r.; † po 6 VIII 1123 r.), syn Światopelka Izjasławowicza i N., córki połowieckiego księcia Tugorkana.

Książę był najprawdopodobniej żonaty dwukrotnie, a nie trzykrotnie, jak twierdzi część literatury. Pierwszy raz z N., reprezentantką dynastii Arpadów. Drugi raz w 1112 r. z N., córką Mścisława Fiodora Włodzimierzowicza Monomachowicza. W drugim związku narodziło się troje albo czworo dzieci, w tym Jerzy, protoplasta późniejszych książąt turowsko-pińskich.

Davyd's career is of interest from the perspective of the Polish-Ruthenian borderland. Presumably following the testament of Yaroslav the Wise, his father assumed the throne in Volodymyr in 1054. However, in 1057, after the death of his brother Vyacheslav, he was moved to Smolensk, where he died in 1060. The fate of the young, orphaned prince in the following years remains unknown. Much later, Davyd, in alliance with Volodar Rostyslavovych, seized Tmutarakan, but the pair were expelled soon after, after roughly two years. In 1084, he operated near the Black Sea in the Oleshye region, disrupting trade between Rus' and Byzantium. Likely to counter this, the Kyivan prince Vsevolod Yaroslavovych granted him Dorohobuzh in Volhynia. In 1085, Davyd received Volodymyr – against the wishes of Yaropolk Iziaslavovych – but soon lost it, regaining it again in 1086 following Yaropolk's death. His rule there was confirmed at the Liubech Congress in 1097. However, Davyd's aggressive conduct, including orchestrating the blinding of Vasylo of Terebovlia, alienated other Rurikids. As a result, later that same year, Volodymyr Monomakh and the Sviatopolkovychi acted against him. He was removed from Volodymyr, which was given to Yaroslav Sviatopolkovych, and instead received Cherven' – though he was soon expelled from there as well. Davyd did not accept this and retook Volodymyr, Cherven', Suteiske, and Lutsk from Yaroslav and Mstyslav Sviatopolkovych. His domination over much of Volhynia ended at the Vytychiv Congress in 1100. There, a settlement was reached between Sviatopolk Iziaslavovych, Volodymyr Monomakh, and Davyd and Oleh Sviatoslavovychi. The princes agreed to strip Davyd of Volodymyr (and likely other holdings), offering him financial compensation (a total of 400 grivnas) and control over the towns of Busk, Dubno, and Chortorysk, and later also Dorohobuzh. It was in the latter town that this restless Rurikid died on 25 December 1112.

5. Yaroslav Sviatopolkovych (* not earlier than 1079; † after 6 August 1123), son of Sviatopolk Iziaslavovych and NN, daughter of the Polovtsian prince Tugorkan.

The prince was most likely married twice, not three times as some scholars claim. His first wife was a member of the Árpád dynasty; the second marriage, in 1112, was to a daughter of Mstyslav Vladymyrovych Monomakhovych. From the second union, three or possibly four children were born, including Yurii, progenitor of the later princes of Turov and Pinsk.

Following the aforementioned congress in Liu-

Po wspomnianym wyżej zjeździe w Lubczu z 1097 r. sytuacja na Wołyniu nie była jasna. Obszar ten stał się przedmiotem walk pomiędzy kilkoma Rurykowiczami, w tym ówczesnym księciem kijowskim Światopełkiem Izjasławowiczem. Ostatecznie wyszedł z nich zwycięsko Dawid Igoriewicz, który zasiadł we Włodzimierzu. Sytuacja ta zmieniła się w 1100 r., kiedy to na mocy porozumień zjazdu w Wityczewie z Włodzimierza ostatecznie usunięto Dawida i osadzono tam Jarosława. Jego panowanie w księstwie włodzimierskim było długotrwałe. Swą pozycję na arenie ogólnoruskiej Światopełkowicz wzmocnił niedługo przed śmiercią ojca, żeniąc się z wnuczką następcy Światopełka na tronie kijowskim, Włodzimierza Monomacha. Jednak w 1117 r. władca Włodzimierz z nieznanых powodów wystąpił przeciw suwerenowi. Ten odpowiedział atakiem, w wyniku którego Jarosław ukorzył się. W następnym, 1118 r., książę uciekł na Węgry. Monomach zaś osadził we Włodzimierzu swego syna Romana, który zmarł w styczniu 1119 r. Wówczas zastąpił go na tamtejszym tronie kolejny Włodzimierzowicz, Andrzej. Jarosław Światopełkowicz ostatecznie nie pogodził się z utratą władztwa. W 1123 r. zaatakował Włodzimierz wraz z posiłkami polskimi i węgierskimi. Podczas oblężenia, najpewniej niedługo po 6 sierpnia tego roku, w nocy z niedzieli na poniedziałek, książę został napadnięty przez dwóch polskich wojów i zmarł w wyniku odniesionych ran.

6. Andrzej Włodzimierzowicz (* 11 VII 1102 r.; † 22 I 1142 r.), najmłodszy syn Włodzimierza Wasyla Wsiewołodowicza Monomacha i N., jego drugiej żony.

Żoną Andrzeja była N., córka księcia połowieckiego Tugorkana. Miał z nią na pewno co najmniej jednego syna, Włodzimierza.

Jak już wspomnieliśmy wyżej, Włodzimierz Monomach osadził syna we Włodzimierzu po śmierci starszego brata, Romana, w 1119 r. Panowanie Andrzeja w księstwie włodzimierskim było długotrwałe. Zakończyło się w 1135 r., gdy siedzący na tronie kijowskim jego brat, Jaropełk Włodzimierzowicz († 1139 r.) przeniósł go do Perejasławia. Jak widzimy, omawiany przykład pokazuje, że Włodzimierz nie był wówczas stolicą udzielnego księstwa, lecz stanowił włość znajdującą się w dyspozycji książąt zwierzchnich. Zwróćmy jeszcze uwagę na argumenty to wnioskowanie potwierdzające. Co prawda po przeniesieniu Andrzeja do Perejasławia, Jaropełk nadał Włodzimierz swemu bratankowi, Izjasławowi Mścisławowiczowi, jednak kolejny książę kijowski, Wsiewołod Olegowicz około 1142 r. osadził na Wołyniu swego syna, Światosława Michała. Jego pano-

bech in 1097, the political situation in Volhynia remained unclear. The territory became the subject of disputes between several Rurikids, including Sviatopolk Iziaslavovych, then Prince of Kyiv. Eventually, Davyd Ihorovych emerged victorious and took control of Volodymyr. This changed in 1100, when – under the agreements reached at the council in Vytychiv – Davyd was removed from Volodymyr and Yaroslav was installed in his place. His rule over the Principality of Volodymyr proved long-lasting. He strengthened his position in Rus' shortly before his father's death by marrying a granddaughter of Volodymyr Monomakh, Sviatopolk's successor on the Kyivan throne. However, in 1117, for unknown reasons, the ruler of Volodymyr rose against his overlord, who retaliated with a military campaign, and Yaroslav submitted. In 1118, the prince fled to Hungary. Monomakh then installed his son Roman in Volodymyr, who died in January 1119. He was replaced by another of Monomakh's sons, Andrei. Yaroslav Sviatopolkovych ultimately never reconciled himself to the loss of power. In 1123, he attacked Volodymyr with the aid of Polish and Hungarian forces. During the siege – most likely shortly after 6 August, on a Sunday-to-Monday night – he was ambushed by two Polish warriors and died from his wounds.

6. Andrei Volodymyrovych (* 11 July 1102; † 22 January 1142), youngest son of Volodymyr Vasily Vsevolodovych Monomakh and his second wife.

Andrei's wife was NN, daughter of the Polovt-sian prince Tugorkan. They had at least one known son, Volodymyr.

As mentioned above, Volodymyr Monomakh installed his son in Volodymyr following the death of his older brother, Roman, in 1119. Andrei's rule over the Principality of Volodymyr was lengthy. It ended in 1135 when his brother, Yaropolk Volodymyrovych († 1139), then ruling in Kyiv, transferred him to Pereyaslav. This example illustrates that Volodymyr at that time was not the capital of an autonomous principality but rather a domain held at the discretion of the supreme princes. Supporting this conclusion are additional pieces of evidence. After Andrei's transfer to Pereyaslav, Yaropolk granted Volodymyr to his nephew, Iziaslav Mstyslavovych. However, the next Kyivan prince, Vsevolod Olehovych, around 1142, placed his son Svyatoslav Mikhail on the throne in Volhynia. He ruled in Volodymyr until 1146, the year of his father's death.

Andrei Volodymyrovych ruled in Pereyaslav until his death on 22 January 1142.

wanie we Włodzimierzu trwało do 1146 r. czyli do momentu śmierci ojca.

Andrzej Włodzimierzowicz władał Perejasławem do śmierci, która nastąpiła 22 I 1142 r.

7. Mściśław Izjasławowicz (* po 15 IV 1132 – przed 1135 r.; † 19 VIII 1170 r.), drugi z czworga dzieci i najstarszy z trzech synów Izjasława Pantelejmona Mściśławowicza i N.

Pomiędzy 1149 a 1151 r. ożeniony z Agnieszką, najmłodszą córką Bolesława Krzywoustego. Doczekał się z nią czterech znanych źródłom synów: Światosława, Romana, Wsiewołoda i Włodzimierza.

Z naszej perspektywy istotne jest to, że ten Rurykowicz władający w latach 1167–1169 Kijowem, na przestrzeni lat miał bliskie związki z Wołyniem, czyniąc z niego bazę swych działań. Najpierw, w latach 1150–1151 panował we włościach łuckiej i dorohobuskiej, następnie w 1156 r. wygnał z Włodzimierza swego stryja, Włodzimierza Mściśławowicza Maczeszycza. Od tej pory zachodni Wołyń włączając weń okręg brzeski stał się dzielnicą reprezentowanej przez Mściśława linii rodu. W 1170 r. w obliczu nadchodzącej śmierci, Mściśław zawarł porozumienie sukcesyjne z młodszym bratem, Jarosławem.

Nie jest możliwy do odtworzenia precyzyjny obraz zatwierdzonego wówczas podziału terytorialnego. Z pewnością Mściśławowiczom przypadły Włodzimierz, Bełz i Czerwień oraz Brześć. Pewne późniejsze przesłanki sugerują, że należały również do nich włości peremylska, tyhomelska i kamieniecka, stanowiące pomost między zachodnim Wołyniem a Kijowszczyzną (zob. niżej). Jarosławowicze zaś dzierżyli Łuck, Peresopnicę, Dorohobuż (dopiero od 1171 r.), Szumsk i Czartorysk.

Dla nas jednak najistotniejsze będą podziały wewnętrzne dokonywane przez przedstawicieli zachodniowołyńskiej linii rodu o czym niżej.

Mściśław zmarł 19 VIII 1170 r. we Włodzimierzu i: „położyli ciało jego w Świętej Bogurodzicy [soborze katedralnym], którą sam był zbudował we Włodzimierzu”. Fakt ten pokazuje znakomicie rolę, jaką uzyskał wspomniany gród dla potomków Izjasława Mściśławowicza.

8. Światosław Mściśławowicz (* kon. 1154–1155 r.; † 1182–1184 r.), najstarszy syn Mściśława Izjasławowicza i Agnieszki, córki Bolesława Krzywoustego.

Niewiele wiadomo na temat tego dynasty. Zupełnie nieznana jest matrymonialna sfera jego życia. Najpewniej po śmierci ojca został seniorem zachodniowołyńskiej linii rodu i otrzymał Włodzimierz. *Latopis kijowski* podaje informacje sugerujące jego dominującą pozycję w ojcowiznie opisując wyda-

7. Mstyslav Iziaslavovych (* after 15 April 1132 – before 1135; † 19 August 1170), second of four children and eldest of three sons of Iziaslav Panteleimon Mstyslavovych and NN.

Between 1149 and 1151, he married Agnes, the youngest daughter of Bolesław III Wrymouth. They had four sons known from the sources: Svyatoslav, Roman, Vsevolod, and Volodymyr.

From our perspective, it is significant that this Rurikid, who ruled Kyiv in the years 1167–1169, maintained close ties with Volhynia throughout his life, using it as a base for his political activity. First, between 1150 and 1151, he ruled over the districts of Lutsk and Dorohobuzh. In 1156, he expelled his uncle, Volodymyr Mstyslavovych Macheshich, from Volodymyr. From that moment, western Volhynia, including the Brest district, became the domain of the line represented by Mstyslav. In 1170, sensing the approach of death, Mstyslav concluded a succession agreement with his younger brother, Yaroslav.

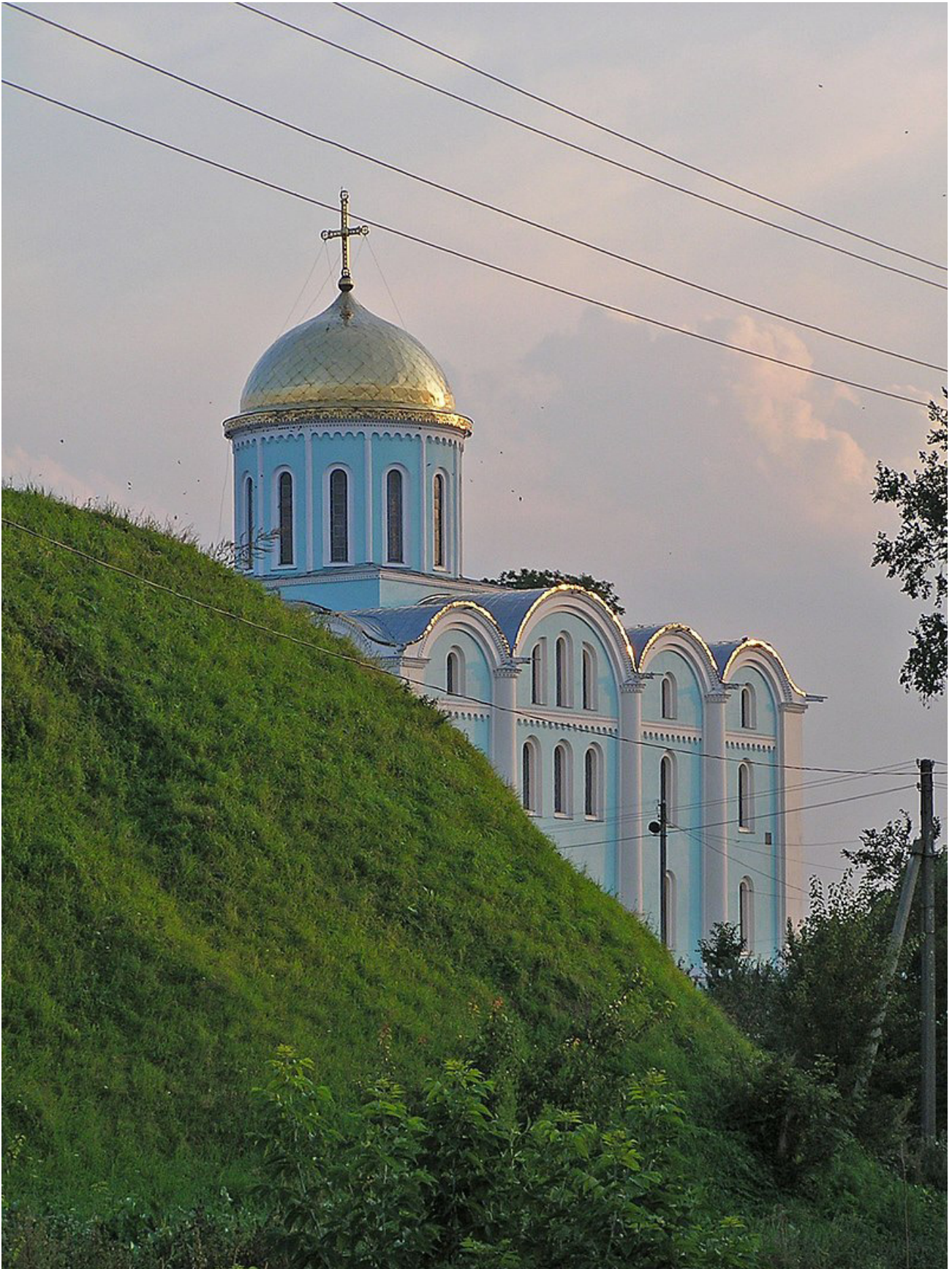
The precise territorial division agreed upon at that time cannot be fully reconstructed. It is certain that the Mstyslavovychi received Volodymyr, Belz, Cherven', and Brest. Later evidence suggests they may also have held the districts of Peremyshl, Tykhomel, and Kamianets, forming a corridor between western Volhynia and the Kyivan region (see below). The Yaroslavovychi, on the other hand, held Lutsk, Peresopnytsia, Dorohobuzh (from 1171 onward), Shumsk, and Chartoryisk.

However, our main focus are the internal divisions established by representatives of the western Volhynian line of the dynasty, which will be discussed below.

Mstyslav died on 19 August 1170 in Volodymyr, and: “they laid his body in the Church of the Holy Mother of God [the cathedral], which he himself had built in Volodymyr.” This fact clearly illustrates the role that the town came to play for the descendants of Iziaslav Mstyslavovych.

8. Sviatoslav Mstyslavovych (* late 1154–1155; † 1182–1184), the eldest son of Mstyslav Iziaslavovych and Agnes, daughter of Bolesław III Wrymouth.

Little is known about this member of the dynasty. The matrimonial sphere of his life remains entirely obscure. Most likely, following his father's death, he became the senior member of the western Volhynian branch of the dynasty and received Volodymyr. *The Kyiv Chronicle* contains information suggesting his dominant position in the patrimony, describing an event that took place in the autumn of 1171. At that time, Volodymyr Yaroslavovych, who had been expelled by his father from the Principality of Halych,

3. Sobór Bogurodzicki (obecnie Zaśnięcia Bogurodzicy) fundacji Mściława Izjasławowicza i fragmenty wałów zamkowych we Włodzimierzu w Ukrainie (domena publiczna).
The Church of the Theotokos (now Dormition of the Theotokos), founded by Mstyslav Iziaslavovych, and fragments of the ramparts of the castle in Volodymyr, Ukraine (public domain).

zenie rozgrywane się jesienią 1171 r. Wówczas to właśnie do Światosława zwrócił się z prośbą o okrośowe przekazanie Czerwienia wygnany przez ojca z księstwa halickiego Włodzimierz Jarosławowicz. W zamian oferował zdobyty wcześniej przez Haliczan Busk oraz 3 inne grody. Zapewne w początku lat 80-tych XII w. zbuntowali się przeciw Światosławowi jego młodszy bracia, Roman i Wsiewołod, wspierani przez matkę. Senior najwyraźniej przegrał konflikt. Według relacji Mistrza Wincentego, został jednak dzięki pomocy Kazimierza Sprawiedliwego w 1182 r. osadzony w Brześciu. Niedługo później Światosław zmarł (być może otruty), a jego dzielnica przypadła Romanowi.

9. Roman Mściśławowicz (* kon. 1155–1156 r.; † 19 VI 1205 r.), syn Mściśława Izjasławowicza i Agnieszki, córki Bolesława Krzywoustego.

Roman był najprawdopodobniej drugim z czterech znanych źródłom synów Mściśława i Agnieszki. Dwukrotnie wstępował w związki małżeńskie. Jego pierwszą żoną była Perejasława, córka Ruryka Rościsławowicza. Do ich ślubu doszło około 1182 r. (nie wcześniej niż w 1180 r., nie później niż na początku 1184 r.). Zapewne w 1196 r. książę odprawił żonę do ojca. Drugi raz Roman ożenił się najpóźniej w 1198 r. Jego nową wybranką była nieznaną filiacji Bizantynka, najpewniej wywodząca się z tamtejszej najwyższej arystokracji związanej z dworem cesarskim (Kamaterosowie?, boczne linie Komnenów?), być może nosząca imię Maria. Znacznie przeżyła ona męża. Ostatni raz wzmiankowana jest pod koniec 1253 r. jako osoba namawiająca do przyjęcia korony królewskiej z rąk papieża swego starszego syna, Daniela.

Nader ciekawie przedstawiała się i ostatecznie przyniosła nową wartość w dziejach Rusi południowo-zachodniej kariera polityczna Romana Mściśławowicza. Ten ambitny władca otrzymał nieokreślony dokładnie dział po ojcu. W wyniku buntu przeciw starszemu bratu Światosławowi, został seniorem zachodniowółńskim. W jego rękach znalazła się zdecydowana większość ojcowizny z okręgiem włodzimierskim, brzeskim (od 1182–1184 r.), Drohiczynem (zapewne od 1197/1198 r.) i późniejszą ziemią chełmską. *Latopis kijowski* potwierdza, że jesienią 1196 r. Roman posiadał także Peremyl i Kamieniec nad Słuczą. Dominacja na zachodzie Wołynia nie wystarczała jednak księciu. Już w 1188 r. podjął on starania o opanowanie Halicza. Ta oparta na spisku z częścią bojarów halickich akcja zakończyła się sukcesem. Równocześnie Roman przekazał władzę nad Włodzimierzem młodszemu bratu, Wsiewołodowi. Po szybkiej utracie Halicza, dopie-

turned to Sviatoslav with a request to be temporarily granted control over Cherven'. In return, he offered Busk, previously captured by the Halychians, along with three other towns. It appears that in the early 1180s, Sviatoslav's younger brothers, Roman and Vsevolod, supported by their mother, rebelled against him. The senior prince evidently lost the conflict. According to Master Vincentius, however, thanks to the support of Casimir the Just, he was installed in Brest in 1182. Shortly thereafter, Sviatoslav died (possibly poisoned), and his domain passed to Roman.

9. Roman Mstyslavovych (* late 1155–1156; † 19 June 1205), son of Mstyslav Iziaslavovych and Agnes, daughter of Bolesław III Wrymouth.

Roman was most likely the second of four sons of Mstyslav and Agnes known from the sources. He was married twice. His first wife was Pereyaslava, daughter of Rurik Rostyslavovych. Their marriage took place around 1182 (not earlier than 1180, not later than early 1184). Around 1196, the prince appears to have sent his wife back to her father. Roman married again no later than 1198. His second wife was a Byzantine woman of unknown parentage, most likely of the highest aristocracy connected to the imperial court (possibly from the Kamateros family or a cadet branch of the Komnenoi) and perhaps named Maria. She outlived her husband by several decades and is last mentioned at the end of 1253, urging her eldest son Danylo to accept a royal crown from the papacy.

Roman Mstyslavovych's political career, which ultimately brought a new dimension to the history of southwestern Rus', was very interesting. This ambitious ruler received an unspecified portion of his father's lands. Following his rebellion against his elder brother Sviatoslav, he became the senior prince of western Volhynia. He held most of the patrimony, including the Volodymyr and Brest regions (from 1182–1184), Drohiczyn (likely from 1197/1198), and later the Kholm (Chełm) region. *The Kyiv Chronicle* confirms that in the autumn of 1196, Roman also controlled Peremyshl and Kamianets on the Sluch River. However, dominance in western Volhynia was not enough for the prince. Already in 1188, he began efforts to seize Halych. This campaign, based on a conspiracy with part of the Halychian boyars, was successful. At the same time, Roman handed over control of Volodymyr to his younger brother Vsevolod. After rapidly losing Halych, he only managed to recover the principality he had entrusted to his brother with the help of his father-in-law Rurik Rostyslavovych's troops. The political situation in southwestern Rus' stabilised for several years. Only

4. Wieża w Stołpiu, najpewniej fundacji Romana Mściśławowicza lub jego syna, Daniela (fot. D. Dąbrowski).
Tower in Stołpie, most likely founded by Roman Mstyslawovych or his son, Danylo (photo by D. Dąbrowski).

ro z pomocą wojsk swego teścia, Ruryka Rościszlawowicza, odzyskał przekazane młodszemu bratu księstwo. Na kilka lat sytuacja na południowym-zachodzie Rusi unormowała się. Dopiero w 1198 lub 1199 r. Roman ponownie sięgnął po tron halicki, tym razem korzystając z pomocy Leszka Białego. W ten sposób zjednoczył w swych rękach większość pogranicza rusko-polskiego. W 1203 r. sięgnął zaś po Kijów, gdzie osadził swego dwurodnego brata², Ingwara Jarosławowicza łuckiego. Książę zginął 19 VI 1205 r. w bitwie pod Zawichostem z wojskami swych bliskich krewniaków, Leszka Białego i Konrada I, synów Kazimierza Sprawiedliwego.

10. Wsiewołod Mściśławowicz (* 1157; † (30 III) 1 IV–30 IV 1195 r.), trzeci w kolejności ze znanych synów Mściśława Izjasławowicza i Agnieszki, córki Bolesława Krzywoustego.

Na temat matrymonialnej sfery życia księcia wiadomo tylko tyle, że był żonaty. Pozostawił bowiem po sobie potomstwo, synów Aleksandra i Wsiewołoda. Filiacja małżonki Wsiewołoda jest kompletnie nieznaną.

W początku lat 80-tych XII w. zbuntował się wraz z Romanem i matką przeciw najstarszemu bratu, Światosławowi. Tylko na drodze przypuszczeń można stwierdzić, że otrzymał wówczas swoją dzielnicę, obejmującą okręgi bełski i czerwieński. Gdy Roman w 1188 r. zajął Halicz, przekazał młodszemu bratu Włodzimierz. Szybko jednak, przemocą odebrał go Wsiewołodowi, który powrócił do swego udziału. Książę zmarł w okresie wyznaczonym przez (30 III) 1 IV i 30 IV 1195 r.

11. Daniel Romanowicz (* ok. 1201; † 1264 r.), starszy z dwóch znanych źródłom synów Romana Mściśławowicza i wysokiego rodu Bizantynki Marii (?)

Źródła nie podają dokładnej daty urodzin tego wybitnego władcy. Według relacji *Kroniki halicko-wołyńskiej* w momencie śmierci ojca (19 IV 1205 r.) miał 4 lata. Dynasta ten był dwukrotnie żonaty. W 1217 r. poślubił Annę, córkę panującego długi czas w Nowogrodzie, a w tym momencie księcia halickiego Mściśława Mściśławowicza zw. Udałym. Anna zmarła zapewne w początku lat 40-tych XIII w., a jakiś czas po jej zgonie Daniel ożenił się z córką Dowsprunka, a więc bratanicą wielkiego księcia Litwy Mendoga. W pierwszym związku starszego Romanowicza przyszło na świat pięciu znanych

in 1198 or 1199 did Roman once again attempt to take the Halychian throne, this time with the support of Leszek the White. In this way, he unified most of the Ruthenian-Polish borderlands under his rule. In 1203, he also seized Kyiv, where he installed his second cousin (Polish: *brat dwurodny*²), Ingvar Yaroslavovich of Lutsk. Roman died on 19 June 1205 in the Battle of Zawichost against the forces of his close relatives, Leszek the White and Conrad I, sons of Casimir the Just.

10. Vsevolod Mstyslavovich (* 1157; † (30 March) 1 April–30 April 1195), the third in order among the known sons of Mstyslav Iziaslavovich and Agnes, daughter of Bolesław III Wrymouth.

With regard to the matrimonial aspect of the prince's life, it is known only that he was married, as he left behind offspring – sons named Oleksandr and Vsevolod. The parentage of Vsevolod's wife remains completely unknown.

In the early 1180s, he rebelled alongside Roman and their mother against their eldest brother Sviatoslav. It can only be speculated that he then received his own district, which encompassed the Belz and Cherven' regions. When Roman captured Halych in 1188, he handed over Volodymyr to his younger brother. However, Roman soon forcefully took it back from Vsevolod, who returned to his previous domain. The prince died sometime between (30 March) 1 April and 30 April 1195.

11. Danylo Romanovich (* c. 1201; † 1264), the elder of the two known sons of Roman Mstyslavovich and Maria (?), a noblewoman of high Byzantine lineage.

The exact date of birth of this eminent ruler is not recorded in the sources. According to *The Galician-Volhynian Chronicle*, he was four years old at the time of his father's death (19 April 1205). Danylo was married twice. In 1217 he wed Anna, daughter of Mstyslav Mstyslavovich the Bold, who had long ruled in Novgorod and was then Prince of Halych. Anna likely died in the early 1240s, after which Danylo married the daughter of Dausprungas, niece of Mindaugas, Grand Duke of Lithuania. From his first marriage, he had five sons known by name – Iraklii, Lev, Roman, Mstyslav (I), and Shvarno – as well as two daughters, Anastasia and Sophia, and several unnamed children. From the second marriage, he had a son, Mstyslav (II).

The sudden death of Roman Mstyslavovich

² Za tak zwanych krewnych dwurodnych uznaje się osoby posiadające wspólnych dziadków i babcie. Inaczej mówiąc byli to bracia stryjeczni/cioteczni i siostry stryjeczne i cioteczne. Przekładając to na język komputacji genealogicznej (obliczania stopni pokrewieństwa), w systemie rzymskim byli to krewni 4 stopnia, zaś w kanonicznej 2 stopnia.

² So-called second-degree relatives are individuals who share the same set of grandparents. In other words, these were paternal and maternal cousins. In terms of genealogical computation (the calculation of degrees of kinship), they were considered relatives of the fourth degree in the Roman system and of the second degree in the canonical system.

źródłom synów: Herakliusz, Lew, Roman, Mściśław (I) i Szwarno, dwie córki: Anastazja i Zofia, a także dzieci wzmiankowane bezimiennie. W drugim zaś syn, Mściśław (II).

Nagła śmierć Romana Mściśławowicza wpędziła jego rodzinę w poważne tarapaty. W ciągu krótkiego czasu Romanowicze stracili panowanie nad księstwem halickim i włodzimierskim. Sam Daniel rozpoczął tułaczkę trwającą kilka lat. Do 1213 r. przebywał z przerwami na Węgrzech na dworze króla Andrzeja II. W międzyczasie, w 1211 r. uzyskał na krótki czas tron halicki, gdzie jako osoba małoletnia panował formalnie do 1213 r. Następnie, został zmuszony do wyjazdu na Węgry, stamtąd udał się do Leszka Białego, który odesłał go i księżnę wdowę Romanową do Wasylka do Kamieńca nad Słuczą. Wczesną jesienią 1214 r. Leszek Biały wymusił na siedzącym na seniorackim tronie zachodniego Wołynia Aleksandrze Wsiewołodowiczu oddanie Romanowiczom Tychomla i Peremyła. Natomiast w początkach 1215 r. interwencja władcy Krakowa przyczyniła się do osadzeniu Daniela i Wasylka we Włodzimierzu. Oczywiście, realna ich władza była ze względu na wiek mniej lub bardziej iluzoryczna. Realną sprawowała księżna matka z pomocą zaufanych doradców wywodzących się jeszcze z drużyny Romana. Niemniej, co wynikało ze względów starszeństwa, z braci zdecydowanie bardziej liczył się Daniel, zaś Wasylko okazał się jego wiernym pomocnikiem. Zapewne pod koniec 1217 r. doszło na dworze włodzimierskim do nader ważnego wydarzenia. Daniel ożenił się z córką Mściśława Mściśławowicza, który właśnie wówczas zdołał wyrzucić z Halicza Węgrów. Niedługo później, w końcu 1217 lub początkach kolejnego roku Romanowicze uderzyli na Leszka Białego i zdobyli – jak opowiada *Kronika halicko-wołyńska* – „Brześć, i Uhrusk i Weresczyn i Stołpie i Kumów i całą ukrainę”. W każdym razie, późniejsze przesłanki zawarte w tym źródle pozwalają stwierdzić, że w obręb włości chełmskiej wchodziły również takie ośrodki jak Hrubieszów, Dorohusk i Szczekarzew czyli późniejszy Krasnystaw. Po 6 XII 1227 r. Daniel zdobył wschodniowołyńskie księstwo łuckie, które przekazał Wasylkowi. Na Wielkanoc 1228 r. uderzył na Czartorysk i zdobył ten gród. W ten sposób zlikwidował podział Wołynia na włość Mściśławowiczów i Jarosławowiczów.

Daniel uparcie walczył z różnymi konkurentami o panowanie nad księstwem halickim. Zdobywał je, by relatywnie szybko utracić w 1230, zimą 1233/1234, w 1238 r. Ostatecznie opanował je po pokonaniu wojsk Roścysława Michajłowicza wspieranych przez posiłki węgierskie i małopolskie w bitwie pod Jarosławiem 17 VIII 1245 r. Starszy Romanowicz ogra-

plunged his family into serious difficulties. Within a short time, the Romanovychi lost control over the principalities of Halych and Volodymyr. Danylo himself began a years-long period of wandering. Until 1213, he stayed intermittently at the court of King Andrew II of Hungary. In 1211, he briefly held the throne of Halych, where, still a minor, he nominally reigned until 1213. Afterwards, he was forced to leave for Hungary and later sought refuge with Leszek the White, who then sent him and his widowed mother to Vasylo in Kamianets on the Sluch River. In the early autumn of 1214, Leszek the White compelled Oleksandr Vsevolodovych, then prince of western Volhynia, to cede the towns of Tykhoml and Peremyhl to the Romanovychi. In early 1215, the intervention of the Kraków ruler enabled Danylo and Vasylo to be installed in Volodymyr. Given their age, however, real power was exercised by their mother and trusted advisers from Roman's former retinue. Nonetheless, due to seniority, Danylo clearly took precedence over his brother, and Vasylo proved a loyal aide. Around the end of 1217, a significant event likely took place at the Volodymyr court: Danylo married the daughter of Mstyslav Mstyslavovych, who had just succeeded in driving the Hungarians out of Halych. Soon after, in late 1217 or early the following year, the Romanovychi launched an offensive against Leszek the White, capturing – according to *The Galician-Volhynian Chronicle* – “Brest, and Uhrovesk, and Vereshchyn, and Stołpie, and Kumiv, and the entire *ukraina*.” Later entries in the same source indicate that the Kholm region also included centres such as Hrubieszów, Dorohusk, and Szczekarzew (present-day Krasnystaw). After 6 December 1227, Danylo captured the eastern Volhynian principality of Lutsk, which he assigned to Vasylo. At Easter 1228, he attacked and took the town of Chartorysk, thus ending the division of Volhynia between the Mstyslavovychi and Yaroslavovychi.

Danylo persistently fought various rivals for control over the Principality of Halych, gaining it only to lose it again in 1230, the winter of 1233/1234, and in 1238. He ultimately secured it after defeating the combined forces of Rostyslav Mykhailovych and his Hungarian and Lesser Polish allies at the Battle of Jaroslavl on 17 August 1245. Danylo subsequently reduced Halych's importance by transferring his main residence to the newly constructed town of Kholm in the early 1240s.

In 1238 (though some scholars propose a later date), Danylo expanded northward by seizing Drohiczyn, which had been held by the Templars under the patronage of Konrad I of Masovia. According

5. Detal architektoniczny (zapewne fragment dekoracji cerkwi św. Jana Złotoustego) z wykopalisk Piotra Pokryshkina z lat 1910–1912 z Wysokiej Górki w Chełmie (fotografia ze zbiorów IIMK RAN w Petersburgu, sygn. O-395-1390).
Architectural detail (probably a fragment of the decoration of the Church of St. John Chrysostom) from the excavations conducted by Petr Pokryshkin in 1910–1912 at Wysoka Górka in Kholm (photo from the collection of the Institute of the History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg, inv. no. O-395-1390).

niczył jednak znaczenie Halicza, przenosząc w początku lat 40-tych XIII w. główną rezydencję do budowanego od podstaw Chełma.

W 1238 r. (choć niektórzy badacze twierdzą, że kilka lat później) Daniel rozszerzył swoje posiadłości na północ. Udało mu się zdobyć Drohiczyn trzymany przez templariuszy osadzonych tam przez Konrada I zw. Mazowieckim. W skład tej włości – jak świadczą późniejsze wzmianki *Kroniki halicko-wołyńskiej* – oprócz wspomnianego grodu wchodziły jeszcze takie ośrodki jak Mielnik i Bielsk.

Warto w tym miejscu wspomnieć jeszcze, że na przełomie 1239/1240 r. udało się księciu opanować Kijów, w którym osadził swego namiestnika, Dymitra. Faktyczna władza Daniela nad głównym ośrodkiem Rusi skończyła się jednak bardzo szybko. Jak wiadomo, 6 XII 1240 r. Kijów zdobyli Mongołowie.

Tak więc do 1245 r. ukształtował się ostatecznie

to later entries in *The Galician-Volhynian Chronicle*, this domain also included centres such as Mielnik and Bielsk.

It is also worth noting that in late 1239 or early 1240, Danylo managed to take control of Kyiv, appointing Dmytro as his governor. However, Danylo's rule over the capital was short-lived, as the city was captured by the Mongols on 6 December 1240.

By 1245, the territory of the Romanovychi was effectively consolidated under Danylo's supreme authority, with his brother Vasylo and son Lev (see below) holding their own domains. Until his death, Danylo retained direct control over the western belt of his realm, centred on Kholm and Drohiczyn, the principalities of Belz and Peremyshl, and much of Halych, including the city itself.

This distinguished Rurikid prince enhanced his international and domestic prestige by accepting a

obszar państwa Romanowiczów, nad którym władzę zwierzchnią sprawował Daniel, a swoje udziały mieli jego młodszy brat Wasylko oraz syn, Lew (zob. niżej). Sam Daniel, do śmierci sprawował bezpośrednią władzę nad pasem ziem zachodnich z głównymi ośrodkami w Chełmie i Drohiczynie, księstwem bełskim, księstwem przemyskim oraz znaczną częścią księstwa halickiego z samym Haliczem.

Ten wybitny Rurykowicz swój prestiż zarówno międzynarodowy, jak i w kraju wzmocnił przyjmując w końcu 1253 r. w Drohiczynie koronę królewską przysланą mu przez papieża Innocentego IV.

Daniel Romanowicz zmarł wiosną 1264 r. Pozostające pod jego bezpośrednią władzą posiadłości zostały podzielone pomiędzy synów, Lwa i Szwarna (zob. niżej).

12. Wasylko Romanowicz (* ok. 1203; † 1 III 1268 – XI 1269 r.) młodszy z dwóch znanych źródłom synów Romana Mścisławowicza i wysokiego rodu Bizantynki Marii (?)

Źródła nie podają dokładnej daty urodzin tego dynasty. Według relacji *Kroniki halicko-wołyńskiej* w momencie śmierci ojca (19 IV 1205 r.) miał 2 lata. Wasylko był dwukrotnie żonaty. W 1226–1227 r. poślubił nieznanego imienia córkę ks. włodzimiersko-suzdalskiego Jerzego Wsiewołodowicza. Drugą żoną młodszego Romanowicza została Dubrawka, córka Konrada I Kazimierzowica (tzw. Mazowieckiego). Do ich małżeństwa doszło prawdopodobnie w połowie 1246 r.

Wasylko był wiernym współpracownikiem starszego brata. Od najmłodszych lat dzielił, spowodowane gwałtowną śmiercią ojca, trudne koleje losu Daniela. W 1208 r. na prośbę wdowy po Romanie Wasylko osadzony został przez Leszka Białego w Brześciu. Następnie polski princeps przeniósł go do Bełża (pomiędzy 1208 a 1210 r.), oddanego przez Aleksandra, który przeszedł do Włodzimierza. Sam Leszek zapewne wówczas zagarnął Brześć. Wasylko utrzymał się w księstwie bełskim do lata 1213 r. Wtedy, pod naciskiem Leszka Białego namówionego przez Aleksandra Wsiewołodowicza, został zmuszony do jego opuszczenia i przeniesienia się do Kamieńca nad Słuczą. Z czasem dołączył do niego starszy brat. Jak zaznaczyliśmy wcześniej, po odwojowaniu z rąk Leszka Białego zachodnich krańców dawnego państwa Romana, co nastąpiło w końcu 1217 lub w początkach następnego roku, Daniel przekazał Wasylkowi Brześć. Z kolei po 6 XII 1227 r. młodszy Romanowicz otrzymał od starszego brata Łuck i Peresopnicę.

Według wszelkiego prawdopodobieństwa, gdy

royal crown, sent by Pope Innocent IV, in Drohiczyn at the end of 1253.

Danylo Romanovych died in the spring of 1264. The lands he directly controlled were divided between his sons Lev and Shvarno (see below).

12. Vasilko Romanovych (* c. 1203; † between 1 March 1268 and November 1269), the younger of the two sons of Roman Mstyslavovych and the Byzantine noblewoman Maria (?) known from the sources.

The sources do not provide an exact date of birth for this member of the dynasty. According to *The Galician-Volhynian Chronicle*, he was two years old at the time of his father's death on 19 April 1205. Vasilko was married twice. In 1226–1227, he married a daughter of Prince Yurii Vsevolodovych of Vladimir-Suzdal. His second wife, whom he married around the middle of 1246, was Dubravka, daughter of Konrad I Kazimierzowicz of Masovia.

Vasilko was a loyal associate of his elder brother. From a young age, he shared the difficult fortunes of Danylo, brought about by the sudden death of their father. In 1208, at the request of Roman's widow, Vasilko was installed in Brest by Leszek the White. Sometime between 1208 and 1210, the Polish prince moved him to Belz, which had been handed over by Oleksandr, who relocated to Volodymyr. Leszek likely seized control of Brest at that point. Vasilko remained in the Principality of Belz until the summer of 1213, when under pressure from Leszek the White – who had been persuaded by Oleksandr Vsevolodovych – he was forced to abandon it and move to Kamianets on the Sluch River. He was later joined there by his elder brother. As noted above, following the recapture of the western fringes of Roman's former domain from Leszek the White at the end of 1217 or in early 1218, Danylo granted Vasilko control over Brest. Subsequently, after 6 December 1227, the younger Romanovych received Lutsk and Peresopnytsia from his brother.

It is highly likely that, during Danylo's campaign to seize Halych, he delegated control of Volodymyr to Vasilko. Despite their excellent cooperation, this arrangement was awkward. Ultimately, in the early 1240s, a division of their expanding realm was formalised. Under this arrangement, the younger Romanovych obtained the districts of Volodymyr, Brest, Lutsk, Peresopnytsia and Kremenets. This situation remained unchanged until his death, which occurred sometime after March 1268 but before November 1269.

Daniel opanowywał Halicz przekazywał Wasyłkowi władzę we Włodzimierzu. Mimo znakomitej współpracy braci była to sytuacja niezręczna. Ostatecznie więc w początku lat 40-tych ukonstytuował się podział ich rozrastającego się władztwa. W jego ramach młodszy Romanowicz uzyskał okręgi włodzimierski, brzeski, łucki, peresopnicki i krzemieniecki. Ten stan rzeczy utrzymał się do śmierci księcia, która nastąpiła po marcu 1268 a przed listopadem następnego roku.

13. Aleksander Wsiewołodowicz (* lata 80 XII w.; † po wiosnie 1234, przed końcem 1240 r.), starszy z dwóch znanych źródłom synów Wsiewołoda Mścisławowicza i NN.

Najpewniej żonaty był dwukrotnie. Pierwszy raz z N. Do małżeństwa tego doszło najpóźniej na początku lat 20-tych XIII w. Drugą małżonką księcia została przypuszczalnie po kwietniu 1231 r. nieznanego imienia córka księcia kijowskiego Włodzimierza Rurykowicza. Aleksander doczekał się dwojga dzieci, syna Wsiewołoda wzmiankowanego w 1244 i 1245 r. oraz córki, Anastazji, wydanej najpierw z inicjatywy Daniela Romanowicza za księcia mazowieckiego Bolesława I Konradowica, a po jego śmierci za możnowładcę węgierskiego Dymitra.

Aleksander, który odziedziczył po ojcu zapewne większość jego udziału, stał się najzacieklejszym rywalem Daniela i Wasyłka Romanowiczów w walce o zachodni Wołyń. Niezaprzeczalnym faktem jest, że po śmierci Romana Mścisławowicza pod Zawichostem stał się najstarszym reprezentantem rodu, co było tym ważniejsze w obliczu niepełnoletności wywodzących się ze starszej linii braci stryjecznych. Już jesienią 1207 r., korzystając z pomocy Leszka Białego i Konrada I zdobył Włodzimierz. Utracił go niedługo później na rzecz księcia łuckiego Ingwara Jarosławowicza, jednak odzyskał ok. 1210 r., ze wsparciem princepsa Polski. W tym momencie Leszek przymusił Aleksandra do oddania Wasyłkowi Romanowiczowi Bełza. W zamian nowy książę włodzimierski uzyskał od niego Uhrusk, Wereszczyn, Stołpie i Kumów, a więc w przybliżeniu późniejszą ziemię chełmską. Równocześnie, jego młodszemu bratu, Wsiewołodowi został wydzielony okręg czerwieński. Najpewniej latem 1213 r. rozszerzył Aleksander swą dzielnicę o Bełz, który został odebrany Wasyłkowi Romanowiczowi. Posiadał także należący do części seniorackiej zachodniowołyńskiej linii rodu Tychoml i Peremyl. Stracił jednak dwa ostatnie z wymienionych grodów zapewne wczesną jesienią 1214 r. Na początku następnego roku Leszek Biały odebrał starszemu Wsiewołodowiczowi Włodzimierz i przekazał go Danielowi oraz Wasyłkowi.

13. Oleksandr Vsevolodovych (* 1180s; † between spring 1234 and the end of 1240), the elder of two known sons of Vsevolod Mstyslavovych and NN.

Oleksandr was likely married twice. His first wife, whose name is unknown, was married to him no later than the early 1220s. His second wife, whom he presumably married after April 1231, was an unnamed daughter of Prince Volodymyr Riurykovych of Kyiv. Oleksandr had two known children: a son, Vsevolod, mentioned in the sources in 1244 and 1245, and a daughter, Anastasia, who was first married – at Danylo Romanovych's initiative – to the Masovian prince Bolesław I of Masovia, and later to the Hungarian nobleman Dymitr.

Having presumably inherited the bulk of his father's domain, Oleksandr became the fiercest rival of Danylo and Vasilko Romanovych in the struggle for western Volhynia. It is an undeniable fact that, following Roman Mstyslavovych's death at Zawichost, he became the senior representative of the dynasty – an especially significant position given the minority of the cousins from the elder branch of the family. As soon as in the autumn of 1207, with the help of Leszek the White and Konrad I, he seized Volodymyr. He lost it soon thereafter to Prince Ingvar Yaroslavovych of Lutsk, but regained it around 1210, again with Polish support. At that point, Leszek compelled Oleksandr to relinquish Belz to Vasilko Romanovych. In exchange, the new Prince of Volodymyr received from Leszek the towns of Ugryniv, Vereshchyn, Stołpie and Komiv – approximately what would later be the Kholm region. Oleksandr's younger brother, Vsevolod, was at the same time given the Cherven' district. Most likely in the summer of 1213, Oleksandr expanded his principality by retaking Belz from Vasilko Romanovych. He also held Tykholm and Peremyl, belonging to the western Volhynian senior line. However, he likely lost these two strongholds in early autumn 1214. At the start of the following year, Leszek the White seized Volodymyr from Oleksandr and gave it to Danylo and Vasilko. Leszek likely took Principality of Kholm (Transbuh Rus') for himself. As a result, Oleksandr's domain was reduced to his patrimony, the Principality of Belz, which he may have shared with his younger brother. After the latter's death in the early 1220s, Oleksandr became sole ruler of the domain. However, at the same time, his position deteriorated significantly in the face of the Romanovychi's growing power. In the end, in 1230, during yet another conflict, Oleksandr was forced by Vasilko Romanovych to flee from Belz and temporarily settled in Peremysl. He was quickly driven out in September 1231 by Danylo's troops and fled to Hun-

Podejrzewam, że sam zagarnął z kolei dla siebie Zabuże. W ten sposób dzielnicą Aleksandra skurczyła się do ojcowizny, czyli księstwa bełskiego, które być może dzielił z młodszym bratem. Co prawda, już w początku lat 20-tych XIII w. książę został po śmierci młodszego brata samodzielny władcą udziału, lecz równocześnie dramatycznie pogarszało się jego stanowisko w stosunku do systematycznie rosnących w siłę Romanowiczów. W końcu podczas kolejnego konfliktu, który rozgorzał w 1230 r. Aleksander został zmuszony przez Wasylka Romanowicza do ucieczki z Bełza i okresowo zatrzymał się w Przemyślu. Szybko jednak, bo już we wrześniu 1231 r. został z niego wyparty przez oddziały Daniela i uciekł na Węgry. Co prawda interwencja węgierska z końca 1231 lub początku roku następnego przywróciła panowanie Aleksandra w Bełzie i Czerwieniu, jednak nieuchronnie zbliżał się jego koniec. Po kolejnym wystąpieniu przeciw Romanowiczom na wiosnę 1234 r. książę postanowił uciec do swego teścia, Włodzimierza Rurykowicza do Kijowa, został jednak pochwycony przez Daniela w łęgach nad Chomorą. Od tej pory już więcej nie pojawił się na kartach źródeł. Zapewne niedługo później zmarł.

14. Wsiewołod Wsiewołodowicz (* przełom lat 80 i 90 XII w.; † przed wiosną 1221 r., lub – co mniej prawdopodobne – 1222 r.), młodszy z dwóch znanych źródłom synów Wsiewołoda Mściśławowicza i N.

Nic nie wiadomo na temat matrymonialnej sfery jego życia.

Wspomniany w źródłach ledwo 3 razy. Pomiędzy 1208 a 1210 r., gdy jego brat Aleksander zasiadł we Włodzimierzu, a Bełz otrzymał z łaski Leszka Białego Wasylko Romanowicz, dzierżył część ojcowizny, najpewniej okręg czerwieński. *Kronika halicko-wołyńska* jednoznacznie potwierdza fakt posiadania przez Wsiewołoda Czerwienia opisując najazd litewski, który odbył się na te tereny (Turijsk, Kumów, Czerwień i Uchanie) ok. 1210 r. W 1214 r. odnotowany jest on w tym samym źródle jako książę bełski, gdyż Aleksander posiadał wówczas Włodzimierz. Najpewniej książę zmarł przed wiosną 1221 r., lub – co mniej prawdopodobne – 1222 r.).

15. Lew Daniłowicz (* 1225–1229; † poł. 1299 – poł. 1300 r.), drugi pod względem wieku syn Daniela Romanowicza i Anny Mściśławówny.

Najpewniej we wrześniu 1246 r. Lew poślubił córkę króla Węgier Beli IV, Konstancję. Doczekał się z nią trojga znanych źródłom dzieci, syna Jerzego i dwóch córek, Heleny i Świętosławy.

Bez wątpliwości, Daniel wyznaczył najstarszemu z synów, zięciowi Arpada, włość szybko po dojściu

gary. A Hungarian intervention in late 1231 or early 1232 briefly restored his control over Belz and Cherven'. Nevertheless, his downfall was imminent. After again opposing the Romanovychi in spring 1234, he attempted to flee to his father-in-law, Volodymyr Riurykovich, in Kyiv but was captured by Danylo in the marshes near the Khomora River. He likely died not long afterward and never again appeared in the sources.

14. Vsevolod Vsevolodovich (* late 1180s – early 1190s; † before spring 1221, or – less likely – in 1222), the younger of the two sons of Vsevolod Mstyslavovich and NN known from the sources.

Nothing is known about his matrimonial life.

He is mentioned only three times in the sources. Between 1208 and 1210, when his brother Oleksandr held Volodymyr, and Vasylko Romanovich received Belz by the grace of Leszek the White, Vsevolod governed part of his patrimony, most likely the Cherven' district. *The Galician-Volhynian Chronicle* explicitly confirms his possession of Cherven' by describing a Lithuanian raid on that territory (Turijsk, Kumiv, Cherven', and Uchanie) around 1210. In 1214, he is recorded in the same source as Prince of Belz, since Oleksandr was then in control of Volodymyr. He most likely died before spring 1221, or – less probably – in 1222.

15. Lev Danylovych (* 1225–1229; † mid-1299 – mid-1300), the second eldest son of Danylo Romanovich and Anna Mstyslavovna.

Lev most likely married Constance, daughter of the Hungarian king Béla IV, in September 1246. He had three children known from the sources: one son, Yurii, and two daughters, Olena and Sviatoslava.

It is beyond doubt that Danylo granted his eldest surviving son, and the Árpád's son-in-law, a domain shortly after the marriage took place. This arrangement is confirmed – albeit without specifying the territorial scope – in the *Chronicle of the Romanovychi* in its account of events in spring 1256. The same source later describes the Mongol campaign of Burundai against Polish lands in 1259/1260, during which Lev was forced, by order of the Horde commander, to destroy the fortifications of Danyliv, Stozhok, and Lviv. In other words, part of the Halychian principality was under his control. After Danylo's death, Lev may have received the principality of Belz, and later inherited Kholm and Halych after the death of Shvarno. In any case, according to *The Galician-Volhynian Chronicle*, in 1288 Lev possessed "three principalities: Halych, Peremyshl, and Belz." At the time, he also held overlordship over the

do jego ożenku. Potwierdzenie tego stanu, jednak bez podania jakichkolwiek szczegółów co do zakresu terytorialnego tego udziału, znajdujemy w *Kronice halicko-wołyńskiej* w opisie wydarzeń rozgrywających się wiosną 1256 r. Następnie, opowiadając o wyprawie mongolskich wojsk Burundaja na ziemię polskie z 1259/1260 r., źródło to stwierdziło, że Lew został zmuszony na polecenie ordyńskiego wodza zniszczyć umocnienia Daniłowa, Stożka i Lwowa. Inaczej mówiąc, w jego rękach pozostawała część księstwa halickiego. Po śmierci Daniela, Lew otrzymał być może księstwo bełskie, zaś po Szwarnie odziedziczył jeszcze Chełm i Halicz. W każdym razie według słów *Kroniki halicko-wołyńskiej*, w jego posiadaniu w 1288 r. znajdowały się: „księstwa trzy: halickie, przemyskie, bełskie”. W tym czasie, sprawował też Lew władzę zwierzchnią nad ziemiami oddanymi w ręce syna, Jerzego (zob. niżej). Ten stan rzeczy utrzymał się zapewne do śmierci księcia. Źródła nie podały o niej informacji. Na podstawie danych pośrednich można wnioskować, że nastąpiła ona pomiędzy połową 1299 a połową następnego roku, choć istnieją w literaturze poglądy, że ten Daniłowicz zmarł rok a nawet dwa lata później.

Jako ciekawostkę można podać fakt, że prawdopodobnie w latach 90-tych XIII w., w czasach wojny domowej na Węgrzech, Lwu udało się zająć komitat beregowski, co potwierdza pewien dokument tamtejszego bana Grzegorza z 1299 r. Zdołał on także okresowo opanować ziemię lubelską (być może już w 1289 r.), którą stronie polskiej udało się odbić dopiero w 1302 r.

16. Szwarno Daniłowicz (* 1236–1240; † ok. 1269 r.), piąty pod względem wieku, najmłodszy syn Daniela Romanowicza i Anny Mściśławówny.

W 1254/1255 r. ożeniony został z N., córką wielkiego księcia Litwy Mendoga. Para nie doczekała się potomstwa.

Nie jest jasne czy posiadał włość wydzieloną za życia ojca. Nie jest to wszakże wykluczone. W każdym razie, wobec konfliktu, który narastał pomiędzy Danielem Romanowiczem i jego najstarszym żyjącym synem, Lwem, król wyznaczył na swego głównego następcę właśnie Szwarno. Taki wniosek można wyciągnąć ze wzmianki *Kroniki halicko-wołyńskiej* o podziale po śmierci Szwarno jego włości. W źródle zapisano w tej sprawie co następuje: „A Lew zaczął panować w Haliczu i Chełmie po bracie swoim, po Szwarnie”. Tak więc, najwyraźniej, najmłodszy Daniłowicz po ojcu odziedziczył zarówno księstwo chełmskie (Zabuże), jak i księstwo halickie. Poza tym, należy wspomnieć, że od drugiej połowy 1266, na mocy decyzji swego szwagra, wielkiego

lands entrusted to his son, Yurii (see below). This situation likely continued until his death. The sources do not record the exact date of his passing, but indirect evidence suggests it occurred between mid-1299 and mid-1300, although some scholars argue that this Danylovych died a year or even two years later.

As a point of interest, it is likely that during the Hungarian civil war in the 1290s, Lev succeeded in occupying Bereg County, as confirmed by a 1299 document issued by the local *ban*, Gregory. He also managed to temporarily seize the Lublin region – possibly as early as 1289 – which the Polish side did not recover until 1302.

16. Shvarno Danylovych (* 1236–1240; † ca. 1269), the fifth and youngest son of Danylo Romanovych and Anna Mstyslavovna.

In 1254/1255 he married an unidentified daughter of the Grand Duke of Lithuania, Mindaugas. The couple had no offspring.

It is unclear whether he received a domain during his father's lifetime; this possibility, however, cannot be excluded. In any case, due to escalating tensions between Danylo Romanovych and his eldest surviving son Lev, the king appointed Shvarno as his principal successor. This conclusion is supported by a passage in *The Galician-Volhynian Chronicle* concerning the division of lands after Shvarno's death, which states: “And Lev began to rule in Halych and Kholm after his brother, after Shvarno.” It is thus evident that the youngest Romanovych inherited both the Principality of Kholm (Transbuh Rus') and that of Halych. Additionally, from the second half of 1266, by decision of his brother-in-law, the Grand Duke of Lithuania Vaišelga, he ruled over Lithuania (though it is unclear whether over the entire territory). It is, therefore, likely that he controlled the Drohiczyn district, facilitating access to the north.

Shvarno died around 1269, and his Ruthenian domain was inherited by Lev Danylovych.

17. Mstyslav (II) Danylovych (* 1247–1250; † after 1289 – before early 1308, most likely between 1300 and late 1305), the only known child of Danylo Romanovych and NN, daughter of Dovsprunk.

Between 1264 and 1268, Mstyslav (II) likely married NN, possibly a member of the Turov-Pinsk branch of the Rurikid dynasty. He had two children with his wife: a son, Danylo, and a daughter, Anastasia, who married Siemowit Kazimierzowicz, Prince of Dobrzyń.

Following the deaths of Shvarno Danylovych and Vasylo Romanovych (c. 1269), Lev Dany-

6. Pieczęć Jerzego Lwowicza, awers i rewers (domena publiczna).
Seal of Yurii Lvovich, obverse and reverse (public domain).

księcia litewskiego Wojsiełka, władał Litwą (nie wiemy czy całą). Zapewne więc miał też w rękach okręg drohiczyński ułatwiający dostęp na północ.

Szwarno zmarł około 1269 r., a jego ruską dzielnicę przejął Lew Daniłowicz.

17. Mściśław (II) Daniłowicz (* 1247–1250; † po 1289 – przed pocz. 1308 r. (prawdopodobnie pomiędzy 1300 a kon. 1305 r.)), jedyne znane źródłem dziecko Daniela Romanowicza i N., córki Dowsprunka.

Przypuszczalnie pomiędzy 1264 a 1268 r. ożenił się z N., być może reprezentantką turowsko-pińskiej gałęzi Rurykowiczów. Miał z żoną dwoje dzieci, syna Daniela i córkę, Anastazję, wydaną za ks. dobrzyńskiego Siemowita Kazimierzowica.

Według wysokiego prawdopodobieństwa po śmierci Szwarna Daniłowicza i Wasylka Romanowicza (ok. 1269 r.) Lew Daniłowicz doprowadził do wydzielenia dla Mściśława (II) dzielnicy z posiadłości niegdyś należących do stryja. Książę otrzymał włość łucką dowodnie znajdującą się w jego rękach w późniejszym czasie. Tymczasem w 1288 r. Włodzimierz Wasylkowicz zdecydował się by bratu stryjecznemu, którym był dla niego Mściśław (II) nadać całość swoich włości. W ten sposób najmłodszy Daniłowicz skupił w swoich rękach księstwa włodzimierskie, łuckie i brzeskie z takimi ośrodkami jak Włodzimierz, Brześć, Łuck, Dubno, Wsiewołoż, Kamieniec nad Leśną, Bielsk, Luboml czy będące oprawą wdowią Olgi Romanówny, Kobryn oraz Horodło.

Wiadomo, że posiadłości Mściśława (II) wykraczały poza Wołyń. Zapewne w latach 80-tych

lovych apparently arranged for the allocation of a portion of his uncle's lands to Mstyslav (II). The prince was granted control over the Lutsk district, which is known to have been in his possession at a later date. In 1288, Volodymyr Vasylykovich decided to bequeath all his territories to his cousin, Mstyslav (II), thereby enabling the youngest of the Danylovychi to consolidate control over the principalities of Volodymyr, Lutsk and Brest. These included key centres such as Volodymyr, Brest, Lutsk, Dubno, Vsievobod, Kamienets on the Lesna, Bielsk, and Luboml, as well as Kobryn and Horodlo – held in dower by Olga Romanovna.

Mstyslav (II)'s domain is known to have extended beyond Volhynia. Sometime during the 1280s, he is believed to have received the town of Volkovysk in the Upper Neman region of Rus' from the Lithuanian Kunigas Butigeidis.

The date and circumstances of Mstyslav (II)'s death are not known. However, there is strong evidence to suggest that his realm was inherited by Yurii Lvovich.

18. Volodymyr Ioann Vasylykovich (* late 1247 – autumn 1249; † 10 December 1288), the only son and one of two known children of Vasylo Romanovych and Dubravka, daughter of Konrad I of Masovia.

His wife was Olga, daughter of Roman, Prince of Bryansk, whom he married in 1263. The couple had no children.

It is not known whether Volodymyr held any allotted domain during his father's lifetime. However, it can be assumed with a high degree of probabili-

XIII w. otrzymał on od kunigasa litewskiego Budyki-da leżący w Rusi nadniemeńskiej Wołkowsk.

Nie są znane źródłom data, ani okoliczności śmierci Mściśława (II). Wiele wskazuje na to, że jego władztwo odziedziczył Jerzy Lwowicz.

18. Włodzimierz Joann Wasylkowicz (* kon. 1247 – jesień 1249; † 10 XII 1288 r.), jedyny syn i jedno z dwojga znanych źródłom dzieci Wasylka Romanowicza i Dubrawki, córki Konrada I Kazimierzowica zw. Mazowieckiem.

Jego żoną była Olga, córka ks. briańskiego Romana poślubiona w 1263 r. Nie doczekał się z nią potomstwa.

Nie jest wiadome czy Włodzimierz posiadał jakąś wydzieloną włość za życia ojca. Można za to z dużą dozą prawdopodobieństwa zakładać, że nie odziedziczył po nim całości posiadłości. Ich wschodnią część, a mianowicie księstwo łuckie odebrał wówczas Lew Daniłowicz i przekazał swemu przyrodniemu bratu, Mściśławowi (II). W rezultacie w rękach Włodzimierza pozostały księstwa włodzimierskie i brzeskie. Na terenie tych posiadłości leżały między innymi, oprócz grodów stołecznych, Luboml, Bielsk, Kobryn i zbudowany na polecenie księcia na surowym korzeniu Kamieniec Litewski (Kamieniec nad Leśną).

Włodzimierz Wasylkowicz zmarł 10 XII 1288 r. po bardzo ciężkiej, trwającej 4 lata chorobie. Na mocy testamentu całość swych włości przekazał bratu stryjecznemu, Mściśławowi (II) Daniłowiczowi. Mimo zgłaszanych próśb nic zaś od niego nie dostali Lew Daniłowicz i Jerzy Lwowicz.

19. Jerzy Lwowicz (* 1247–1254; † najpewniej 21 IV 1308 r.), najstarszy i jedyny znany źródłom syn Lwa Daniłowicza i Konstancji, córki króla węgierskiego Beli IV.

Jerzy był żonaty dwukrotnie. Pierwszą jego małżonką została poślubiona w 1282/1283 r. N., córka księcia twerskiego Jarosława Jarosławowicza. Ze związku z nią narodził się zmarły w dzieciństwie syn Michał. Drugi raz Jerzy ożenił się w 1286/1287 r. z Eufemią, córką księcia kujawskiego Kazimierza I Konradowica. W tym związku przyszło na świat czworo dzieci: Maria, wydana za Trojdena I Bolesławowica czerskiego, Andrzej, Lew i Anastazja.

Jerzy otrzymał włość już za życia ojca. W jej skład według danych z 1288 r. wchodziły: Bełz, Czerwień, Chełm, Drohiczyn i Mielnik. Próbujący bezskutecznie przekonać umierającego Włodzimierza do przekazania mu Brześcia Lwowicz, swą prośbę – najwyraźniej fałszywie – motywował tym, że ojciec chce

ity that he did not inherit his father's entire estate. Its eastern part, namely the Principality of Lutsk, was at that time detached by Lev Danylovych and granted to his half-brother, Mstyslav (II). As a result, Volodymyr retained only the Principalities of Volodymyr and Brest. Within these territories were situated, in addition to the chief strongholds, the towns of Luboml, Bielsk, Kobryn, and Kamianets Litovskyi (Kamianets on the Lesna River), founded by the prince on previously unsettled land.

Volodymyr Vasylkovych died on 10 December 1288 following a severe illness which had lasted four years. In his will, he bequeathed the entirety of his domains to his cousin, Mstyslav (II) Danylovych. Despite repeated requests, neither Lev Danylovych nor Yurii Lvovych received anything from him.

19. Yurii Lvovych (* 1247–1254; † most likely 21 April 1308), the eldest and only known son of Lev Danylovych and Constance, daughter of King Béla IV of Hungary.

Yurii was married twice. His first wife, whom he married in 1282/1283, was NN, daughter of Prince Yaroslav Yaroslavovych of Tver. They had a son, Michael, who died in childhood. Yurii's second marriage, contracted in 1286/1287, was to Euphemia, daughter of Kazimierz I Konradowic, Prince of Kuyavia. This union produced four children: Maria, who married Trojden I Bolesławowic of Czersk, and three others – Andrei, Lev, and Anastasia.

Yurii received his domain during his father's lifetime. According to sources from 1288, it included Belz, Cherven', Kholm, Drohiczyn and Mielnik. When attempting – unsuccessfully – to persuade the dying Volodymyr to grant him Brest, Yurii falsely claimed that his father intended to deprive him of the first three of these strongholds. After Volodymyr's death, Yurii unlawfully occupied Brest, Kamianets on the Lesna, and Bielsk. However, he was quickly forced to retreat, as the rightful heir, Mstyslav (II), threatened his nephew with a Mongol military intervention. *The Galician-Volhynian Chronicle's* account of these events makes clear that Yurii ruled his territories in acknowledgment of his father's overlordship.

Although the sources do not state it explicitly, there is no doubt that upon Lev's death Yurii inherited his father's estates as sole heir. He also acquired Mstyslav (II) Danylovych's lands under unclear circumstances. The clearest evidence that Yurii Lvovych reunited the Romanovychi state lies in the inscriptions on the borders of seals most likely attributable to him, although affixed to documents issued by his sons and his daughter's son. These in-

mu odebrać trzy pierwsze z wymienionych grodów. Po śmierci Włodzimierza Jerzy bezprawnie zajął Brześć, Kamieniec nad Leśną i Bielsk. Został jednak zmuszony do szybkiego ich opuszczenia, bowiem legalny spadkobierca tych grodów, Mściśław (II) zagroził bratankowi interwencją sił mongolskich. Z relacji opowiadającej o wyżej opisanych wydarzeniach *Kroniki halicko-wołyńskiej* wynika jednoznacznie, że Jerzy sprawował władzę nad swym udziałem uznając zwierzchność ojca.

Bez wątpienia, choć źródła na ten temat nie podają informacji wprost, po śmierci Lwa Jerzy odziedziczył jako jedyny spadkobierca jego włości. Natomiast w niejasnych okolicznościach przejął także ziemie należące do Mściśława (II) Daniłowicza. Najlepszym potwierdzeniem połączenia w rękach Jerzego Lwowicza państwa Romanowiczów są napisy na otoku pieczęci jak najsluszniej mu przypisywanych, choć przywieszanych do dokumentów jego synów i wnuka po córce. Brzmia one następująco: „S[igillum] Domini Georgi Regis Rusie || S[igillum] Domini Georgi Ducis Ladimerie”. Ewidentnie pod określeniem „Regnum Rusie” ukrywa się bowiem halicka część państwa Romanowiczów, którą i tak Jerzy otrzymał po ojcu. „Tytuł „dux Ladimerie” oznacza zaś, że panował we Włodzimierzu lub też na całym połączonym przez Mściśława (II) Daniłowicza Wołyniu. Jerzy najpewniej odziedziczył to władztwo po stryju, który przecież nie miał według wysokiego prawdopodobieństwa męskiego, żyjącego dłużej niż on potomstwa.

Jerzy zmarł w dość tajemniczych okolicznościach najpewniej 21 IV 1308 r. Władzę po nim odziedziczyli dwaj jego synowie: Andrzej i Lew.

20. Andrzej Juriewicz (* 1290–1300 (?), bliżej daty ad quem; † jakiś czas przed 21 V 1323 r.), starszy syn i jeden z czworga dzieci Jerzego Lwowicza i Eufemii Kazimierzówny.

Niewiele wiadomo na temat tego dynasty. Na przykład nie zachowały się żadne informacje o matrymonialnej sferze jego życia. Raczej na pewno zmarł bezpotomnie, podobnie, jak jego młodszy brat, Lew.

Andrzej dzielił z nim władzę nad państwem Romanowiczów odziedziczonym po ojcu. Sam przy tym, jak wskazuje tytułatura stosowana przez niego, panował nad jego wołyńską częścią, bez możliwości dokładnego określenia terytorialnego zakresu tego pojęcia. Tak więc w dwóch przywilejach wystawionych przez niego 27 VIII 1320 r. użyto w stosunku do niego formuły: „Andreas Dei gracia dux Ladimeriae et dominus Russiae [Andrzej z Bożej łaski książę włodzimierski i pan Rusi]”. To wnioskowanie

criptions read: “S[igillum] Domini Georgi Regis Rusie || S[igillum] Domini Georgi Ducis Ladimerie”. The term *Regnum Rusie* evidently refers to the Galician part of the Romanovych state, which Yurii had inherited from his father. The title dux Ladimerie indicates that he ruled in Volodymyr, or perhaps over the entire Volhynia, which had been united by Mstyslav (II) Danylovych. Yurii most likely inherited this dominion from his uncle, who, with a high degree of probability, had no male offspring surviving him.

Yurii died under somewhat mysterious circumstances, most likely on 21 April 1308. He was succeeded by his two sons: Andrei and Lev.

20. Andrei Yuryevych (* 1290–1300 (?), closer to the *terminus ad quem*; † some time before 21 May 1323), the elder son and one of four children of Yurii Lvovych and Euphemia, daughter of Kazimierz.

Little is known about this member of the dynasty. For example, no information has survived regarding his marital life. It is almost certain that he died childless, like his younger brother Lev.

Andrei ruled jointly with Lev over the Romanovych realm inherited from their father. According to the titles he used, he governed the Volhynian part of the state, although the exact territorial extent of this dominion cannot be precisely defined. In two charters issued on 27 August 1320, he was referred to as “*Andreas Dei gracia dux Ladimeriae et dominus Russiae*” [Andrei, by the grace of God, Duke of Volodymyr and Lord of Rus’]. This conclusion is fully supported by a document issued jointly by Andrei and Lev on 9 August 1316, in which both brothers assumed the following intitulation: “*Andreas et Leo, Dei gratia duces Totius Terrae Russiae, Galiciae et Lademiriae*” [Andrei and Lev, by the grace of God Princes of the Whole Land of Rus’, of Halych and of Volodymyr].

Andrei was most likely poisoned some time before 21 May 1323. After his death – and that of Lev, who had probably died not long before him – power was inherited by a Romanovych on the distaff side, Bolesław Trojdenowicz, who adopted the name Yurii in Rus’ in honour of his grandfather.

w pełni potwierdza dokument Andrzeja i Lwa z 9 VIII 1316 r. Wystawiony on został przez obu braci, którzy użyli intytulacji następującej: „Andreas et Leo, Dei gratia duces Totius Terrae Russiae, Galiciae et Lademiriae [Andrzej i Lew, z łaski Bożej książęta całej ziemi ruskiej, halickiej i włodzimierskiej]”.

Andrzej został zapewne otruty jakiś czas przed 21 V 1323 r. Władzę po nim i po Lwie, który zszedł z tego świata zapewne niedługo wcześniej, odziedziczył Romanowicz po kądzieli, Bolesław Trojdenowic, który na Rusi przyjął na cześć dziada imię Jerzy.

Bibliografia/Bibliography Źródła/ Sources

Anonim tzw. Gall 1989 *Kronika Polska*, przełożył Roman Grodecki, przekład opracował i wstępem i przypisami opatrzył Marian Plezia, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź (Ossolineum).

Chronica Galiciano-Voliniana 2017 *Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana)*, wydali, wstępem i przypisami opatrzyli Dariusz Dąbrowski, Adrian Jusupović przy współpracy Iriny Juriewej, Aleksandra Majorowa i Tatiany Wiłkuł, [w:] *Monumenta Poloniae Historica nova series*, t. XVI, Kraków–Warszawa (PAN – PAU).

Galli Anonymi Cronicae 1952 *Galli Anonymi Cronicae et Gesta ducum sive principum Polonorum*, wyd. Karol Maleczyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica nova series*, t. 2, Kraków (PAU).

Ipat'evskaya letopis' 1998 *Ипатьевская летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, vol. II, Moskwa (Языки Русской Культуры).

Kronika halicko-wołyńska 2017 *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów)*, tłumaczenie, wstęp i komentarze Dariusz Dąbrowski i Adrian Jusupović, Kraków–Warszawa (IH PAN – Avalon).

Kronika Thietmara 2002 *Kronika Thietmara*, tłumaczenie (z tekstu łacińskiego), wstęp i przypisy Marian Zygmunt Jedlicki, posłowie Krzysztof Ożóg, Kraków (Universitas).

Kupchynskyy O. = Kupczynskyy O. = Купчинський О. 2004 *Акты та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження, тексти*, Львів.

Latopis kijowski 1118–1158 1995 *Latopis kijowski 1118–1158*, przekł. i koment. Edward Goranin, Wrocław (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego) (= *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 1679, *Slavica Wratislaviensia*, vol. LXXXVI).

Latopis kijowski 1159–1198 1988 *Latopis kijowski 1159–1198*, przekł. i oprac. Edward Goranin, Wrocław (Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego) (= *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 840, *Slavica Wratislaviensia*, vol. XL).

Lavrent'evskaya letopis' 2001 *Лаврентьевская летопись*, [w:] *Полное собрание русских летописей*, t. I, Moskwa (Языки Славянской Культуры).

Powieść minionych lat 1999 *Powieść minionych lat*, przełożył i opracował Franciszek Sielicki, Wrocław–Warszawa–Kraków (Ossolineum)

Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon 1889 *Thietmari merseburgensis episcopi Chronicon*, ed. Johann M. Lappenberg, [w:] *Monumenta Germaniae Historica in usum scholarum*, Hannoverae (Bibliopolii Hahniani).

Literatura/ Literature

Baumgarten N., de 1927 *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du Xe au XIIIe siècle*, „*Orientalia Christiana*”, t. IX–1, 1927.

Berezhkov N. G. = Bereżkow N. G. = Бережков Н. Г. 1963 *Хронология русского летописания*, Moskwa (Издательство Академии Наук СССР).

- Dąbrowski D.**, 2002 *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław (Wydawnictwo Historyczne) (= Biblioteka Genealogiczna, red. Marek Górny, t. 6).
- Dąbrowski D.**, 2008 *Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.)*, Kraków (Avalon).
- Dąbrowski D.**, 2012 *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*, Kraków (Avalon) (= Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi UKW, t. I).
- Donskoj D. V. = Donskoj D. W. = Донской Д. В.** 2008 *Рюриковичи. Исторический словарь*, Moskwa (Русская Панорама).
- Gołowko A. B. = Gołowko A. B = Головко А. Б.** 1988 *Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.*, Киев (Наукова Думка).
- Grushevs'kyj M. S. = Hruszewskij M. S. = Грушевський М. С.** 1992 *Історія України-Руси*, t. II: XI–XIII вік, Київ (Наукова Думка).
- Grushevs'kyj M. S. = Hruszewskij M. S. = Грушевський М. С.** 1993 *Історія України-Руси*, t. III: до року 1340, Київ (Наукова Думка).
- Kollinger K.** 2014 *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)*, Wrocław (Wydawnictwo Chronicon).
- Kotlyar N. F. = Kotljar N. F. = Котляр Н. Ф.** 1985 *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси в IX–XIII вв.*, Киев (Наукова Думка).
- Pashuto V. T. = Paszuto W. T. = Пашуто В. Т.** 1968 *Внешняя политика Древней Руси*, Moskwa (Издательство «Наука»)
- Poppe A.** 1975 *Światopelk*, [w:] Słownik starożytności słowiańskich, t. 5, g. Labuda, Z. Stieber (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975 (Ossolineum), s. 570–571.
- Rapov O. M. = Rapov O. M. = Рапов О. М.** 1977 *Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII в.*, Moskwa (Издательство Московского Университета).
- Voytovych L. = Wojtowycz L. = Войтович Л.**, 2006 *Княжа доба на Русі. Портрети еліти*, Біла Церква (Олександр Пшнквський).
- Włodarski B.** 1966 *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa (Wydawnictwo Naukowe).

Ołowiane pieczęcie książęce z Czeramna i okolic

Lead princely seals from Czeramna and its vicinity

Iwona Florkiewicz

WPROWADZENIE

Bulle/pieczęcie to znaki rozpoznawcze i własnościowe, które informowały o czymś prawie własności, o wiarygodności, autentyczności towaru czy też wiadomości (tekstu). Pojawiły się już w głębokiej starożytności. Z Mezopotamii znamy liczne tzw. pieczęcie cylindryczne – były to przedmioty w formie walca wykonane z kamienia lub metalu, które następnie odciskano w glinie (najstarsze mają ponad pięć tysięcy lat). Wiele pieczęci (przypominających współczesne sygnety) znamy z Grecji (np. Knossos, okres minojski). Bulle (w tym ołowiane) były w powszechnym użyciu w Imperium Rzymskim. Tradycję posługiwania się bullami ołowianymi odziedziczyło Cesarstwo Bizantyńskie (V-XV w.). Co ciekawe cesarze bizantyńscy używali także złotych bulli. Z kolei w Cesarstwie Zachodnim upowszechniło się stosowanie pieczęci wykonywanych z wosku (i taka jest też większość naszych – piastowskich – pieczęci). Metalowymi (m.in. ołowianymi) pieczęciami posługiwało się papieństwo, sporadycznie władcy Niemiec (pod wpływem Bizancjum), ale przede wszystkim władcy tych krajów, które przyjęły chrzest z Konstantynopola. W ten sposób – w związku z przemianami Rusi pod wpływem bizantyńskim – ołowianymi pieczęciami zaczęli posługiwać się Rurykowicze (oraz ruscy duchowni).

Jak już wspomniano wyżej, w Polsce w powszechnym użyciu były przede wszystkim pieczęcie woskowe. Jednak niewielką serię bulli ołowianych wybił w XII w. Bolesław III Krzywousty. Dlatego też chociażby z powodu swojej unikalności bulle ołowiane z Czeramna i okolic zasługują na szczególną uwagę.

Z zespołu osadniczego w Czeramnie (stanowiska: 1, 2, 3) znanych jest 35 bulli lub ich fragmentów. Do tego należy dodać również bullę, którą zarejestrowano na obszarze pobliskiej miejscowości Perespa. Niestety tylko niektóre z zabytków udało się powiązać z władcą, który mógł je wybijać/emitować.

Piętnaście egzemplarzy odkryto w trakcie badań zrealizowanych w latach 2010-2011 przez Insty-

INTRODUCTION

Bullae/seals were distinctive and proprietary marks which signified ownership rights, credibility, and the authenticity of goods or written messages (texts). They appeared as early as antiquity. We know numerous so-called cylinder seals – objects in the form of a cylinder, made of stone or metal, which were then impressed into clay – from Mesopotamia (the oldest examples are over five thousand years old). Many seals (resembling modern signet rings) are known from Greece (e.g. Knossos, Minoan period). Bullae (including lead ones) were in common use in the Roman Empire. The Byzantine Empire (5th–15th c.) inherited the tradition of employing lead bullae. Interestingly, Byzantine emperors also used golden bullae. In the Western Empire, the use of wax seals became widespread (and such are also the majority of Polish Piast seals). Metal seals (including lead ones) were employed by the papacy, occasionally by German rulers (under Byzantine influence), but above all by the rulers of those countries that received Christianity from Constantinople. Thus, the Riurykide dynasty (and the Rus' clergy) began to use lead seals in connection with the transformations of Rus' under Byzantine influence.

As already mentioned, wax seals were predominantly in use in Poland. However, in the 12th century, Bolesław III Wrymouth minted a small series of lead bullae. For this reason alone, because of their uniqueness, the lead bullae from Czeramna and its vicinity deserve special attention.

From the settlement complex at Czeramna (sites 1, 2, 3), 35 bullae or their fragments are known. To this number we must add a bulla recorded in the nearby village of Perespa. Unfortunately, only some of these artefacts could be attributed to the ruler who might have minted/issued them.

Fifteen specimens were discovered during excavations carried out in 2010–2011 by the Institute of Archaeology at Maria Curie-Skłodowska University. For fourteen of these, we have detailed data on the

tut Archeologii UMCS. Dla 14 znamy szczegółowe dane o lokalizacji miejsca odkrycia. Na obszarze grodziska (stanowisko 1) zarejestrowano 5 egzemplarzy, z czego jeden w fosie u samego podnóża grodu (B.II.3.), a pozostałe 4 (B.III.1., B.VI.4., B.IX.13., B.IX.14.) na terenie majdanu. Na obszarze tzw. podgrodzia bliższego (stanowisko 2) odkryto kolejnych 6 egzemplarzy (B.V.1., B.VII.1., B.IX.8., B.IX.9., B.IX.10., B.IX.11.). W obrębie tego samego stanowiska odkryto jeszcze jedną bullę (B.IX.15), podczas weryfikacyjnych badań powierzchniowych, jakie przeprowadzono w 2012 r. przez Zamojską Delegaturę Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Zamościu. Na obszarze tzw. podgrodzia dalszego (stanowisko 3) zarejestrowano 3 dalsze zabytki (B.II.1., B.IV.1., B.IX.7.).

Dla pozostałych bulli z Czermna nie dysponujemy szczegółowymi informacjami o miejscu ich odkrycia, w rezultacie dla ponad połowy zabytków z tego stanowiska nie mamy precyzyjnych danych lokalizacyjnych. Wiemy, że zostały one przekazane do muzeum w Tomaszowie Lubelskim jako dary, najczęściej od Artura Troncika lub anonimowych darczyńców, bądź też, że zostały odzyskane od mieszkańców okolicznych miejscowości.

Bulle z Czermna są zabytkami bardzo zróżnicowanymi. Widoczne są na nich nie tylko wyobrażenia świętych patronów, ale przede wszystkim litery tworzące różnego rodzaju inskrypcje. Chodzi tu zarówno o napisy tzw. dziękczynne, jak też o imiona np. książąt, które pozwalają na identyfikację osoby będącej emitentem, czyli tej, dla której pieczęć została wybita, niejako jej właściciela. Należy podkreślić, iż emitentami mogli być nie tylko książęta ale również ich żony, czy dostojnicy kościoła. Przeważająca większość zabytków zawiera przedstawienia świętych a ich imiona są dziś w większości nieczytelne. Różne mogą być tego przyczyny. Niekiedy imiona nie były umieszczone na stemplach, którymi wybijano bulle lub też nie zmieściły się na krążku, który był przeznaczony do jej wybicia. Jednak znaczna ilość wyobrażeń oraz napisów jest po prostu nieczytelna z powodu złego stanu zachowania zabytków, będącego wynikiem bądź uszkodzeń powstałych jeszcze w średniowieczu (np. odłamanie części bulli w momencie odrywania jej od dokumentu, do którego była przytwierdzona czy też uszkodzenia w wyniku działania wysokiej temperatury [być może świadectwo pożaru książęcego archiwum]) bądź też w wyniku destrukcji ołowiu w czasie – trwającego przecież setki lat – zalegania zabytku w ziemi. To wszystko utrudnia odczytanie napisów i w konsekwencji przypisanie danej bulli konkretnemu wystawcy (na ogół władcy). Właśnie dlatego wszystkie

findspot. Within the stronghold area (site 1), five specimens were recorded, one in the moat at the very foot of the hillfort (B.II.3.), and the remaining four (B.III.1., B.VI.4., B.IX.13., B.IX.14.) on the inner courtyard. In the so-called inner suburb (site 2), a further six specimens were discovered (B.V.1., B.VII.1., B.IX.8., B.IX.9., B.IX.10., B.IX.11.). Within the same site, another bulla (B.IX.15.) was found during verification fieldwalking in 2012, conducted by the Zamość Delegation of the Voivodeship Office for the Protection of Monuments. In the so-called outer suburb (site 3), three further artefacts were recorded (B.II.1., B.IV.1., B.IX.7.).

For the remaining bullae from Czermno we lack detailed information about their discovery context. As a result, for more than half of the artefacts from this site we have no precise data on their provenience. We know that they were handed over to the museum in Tomaszów Lubelski as gifts, most often from Artur Troncik or anonymous donors, or else they were retrieved from inhabitants of the surrounding villages.

The bullae from Czermno are highly diverse artefacts. They display not only depictions of patron saints but, above all, letters forming various inscriptions. These include thanksgiving inscriptions as well as names of, for instance, princes, which allow the identification of the issuer – that is, the person for whom the seal was struck, in effect its owner. It should be emphasised that the issuers could be not only princes but also their wives or ecclesiastical dignitaries. The overwhelming majority of the artefacts feature images of saints, although their names are mostly illegible today. This may be due to different reasons. At times the names were not included on the dies used for striking the bullae, or they did not fit onto the flan. However, a considerable number of images and inscriptions are simply illegible because of poor preservation, resulting either from damage already sustained in the Middle Ages (e.g. breaking off part of a bulla when detaching it from a document to which it was affixed, or damage caused by high temperature, perhaps evidence of a fire in the princely archive), or from the gradual decay of lead during the centuries-long burial of the artefacts in the soil. All this hinders the reading of inscriptions and, consequently, the attribution of a given bulla to a specific issuer (usually a ruler). For this reason, all the bullae from Czermno have been cleaned and conserved – most by Elżbieta Nosek, and some by Szymon Bednarz.

A breakthrough in the study of Rus' bullae was brought by the publications of the Russian scholar Nikolai Petrovich Likhachov in the early 20th cen-

bulle z Czermna zostały oczyszczone i zakonserwowane – jest to efekt pracy przede wszystkim Elżbiety Nosek, ale także Szymona Bednarza.

Przełom w studiach nad ruskimi bullami przyniosły publikacje rosyjskiego badacza Nikołaja Pietrowicza Lichaczowa z początku XX w., który stwierdził, że przedstawienia świętych na bullach władców Rusi należy odnieść do imienia chrzestnego samego władcy oraz do jego ojca (czyli do imienia emitenta i jego imienia odojcowskiego). Koncepcję tę rozwinął inny rosyjski badacz, Walentin Ławrientowicz Janin, który podkreślał następujące ograniczenia widoczne w badaniach ruskiej sfragistyki: 1. nie są nam znane imiona wszystkich panujących książąt ruskich; 2. nie są znane imiona chrzestne niektórych książąt; 3. dużym utrudnieniem jest znaczna ilość książąt ruskich, co prowadzi do tego, iż niektóre połączenia przedstawień mogą być dopasowane do bardzo różnych władców. Badania nad bullami kontynuował m.in. Piotr Grigorewicz Gajdukov, koncentrując się na prezentacji nowych zabytków przede wszystkim z terenu Rosji, zwłaszcza Nowogrodu. Należy pamiętać, że podobne zabytki z obszaru Białorusi czy Ukrainy są mniej dokładnie zbadane (choć w ostatnich latach wyraźny jest progres w tym zakresie).

Warto pamiętać, że część badaczy (np. polski mediewista Dariusz Dąbrowski) nie zgadza się całkowicie z systemem przedstawionym przez N. Lichaczowa, a rozwinęty później w czasach ZSRR, wskazując na jego słabości. Mimo to podstawową publikacją pomocną w opracowywaniu (datowaniu, identyfikacji emitentów) jest nadal katalog autorstwa W. Janina wraz z późniejszymi uzupełnieniami tegoż badacza i P. Gajdukowa. Przy prezentacji oraz analizie bulli z Czermna i Perespy również korzystano z tych publikacji (uzupełniając je rzeczą jasną o najnowszą literaturę przedmiotu).

ANALIZA

Bulle z Czermna i Perespy datować można w większości na XI-XII w., przedstawione zostały w porządku chronologicznym, poczynając od najstarszych. W przypadku zabytków, które nie posiadają rozpoznanej atrybucji ramy chronologiczne należy określić szerzej, nawet na XI-XIII w.

Warto jeszcze dodać, że w przypadku większości bulli ruskich niemożliwe jest bardziej precyzyjne ich datowanie (to jest bliżej niż na okres panowania danego władcy). Wyjątkiem są np. bulle Mściława Włodzimierzowicza, dla których wydzielono te emitowane w czasie jego władania w Nowogrodzie, a osobno te wybijane, kiedy rządził zarówno Nowogrodem jak i Kijowem. Taka bardzo precyzyjna

tury, who argued that the depictions of saints on the bullae of Rus' rulers should be linked to the baptismal name of the ruler himself and to that of his father (i.e. to the issuer's name and his patronymic). This concept was further developed by another Russian scholar, Valentin Lavrentievich Yanin, who highlighted the following limitations evident in the study of Rus' sphragistics: 1) not all the names of ruling Rus' princes are known; 2) the baptismal names of some princes are unknown; 3) the considerable number of Rus' princes means that certain combinations of depictions could be attributed to very different rulers. Research on bullae was continued, among others, by Pyotr Grigorievich Gaidukov, who focused on presenting newly discovered artefacts, especially from Russia, in particular Novgorod. It should be remembered that similar artefacts from Belarus and Ukraine are less thoroughly studied (though in recent years progress has been noticeable in this regard).

It is worth noting that some scholars (e.g. the Polish medievalist Dariusz Dąbrowski) do not entirely agree with the system presented by N. Likhachov and later developed in the USSR, pointing out its weaknesses. Nevertheless, the catalogue authored by V. Yanin, together with later additions by this scholar and P. Gaidukov, remains the fundamental publication useful for the study (dating, identification of issuers) of Rus' bullae. These publications were also employed (supplemented, of course, with the latest relevant literature) in the presentation and analysis of the bullae from Czermno and Perespa.

ANALYSIS

The bullae from Czermno and Perespa can for the most part be dated to the 11th–12th centuries, and are presented here in chronological order, beginning with the earliest. In the case of artefacts for which attribution has not been established, the chronological framework must be defined more broadly, even as the 11th–13th centuries.

It should be added that in the case of most Rus' bullae, more precise dating is impossible (i.e. beyond assigning them to the reign of a given ruler). An exception is, for instance, the bullae of Mstyslav Volodymyrovych, for which a distinction has been made between those struck during his rule in Novgorod and those minted when he ruled both Novgorod and Kyiv. A very precise chronology, however, is feasible in the case of Byzantine bullae, where in some cases it is possible to determine the moment of striking with an accuracy of even a single day.

In the case of illegible depictions of figures, the presence of a halo visible around the head was taken

chronologia ma natomiast miejsce w przypadku bulli znanych z Bizancjum, gdzie niekiedy możliwe jest określenie ich wybicia z dokładnością nawet co do jednego dnia.

W przypadku nieczytelnych przedstawień postaci uznano, iż obecność aureoli widocznej wokół głowy pozwala na identyfikację wyobrażenia jako świętego. Dodatkowo na bullach widoczne są zarówno litery ruskie zapisane w alfabecie cyrylicznym, jak i takie, które zostały zapisane w alfabecie greckim. Dlatego też do odtworzenia tych napisów użyto czcionek, które są jak najbardziej zbliżone do oryginału.

Waga bulli z Czermna nie jest jednolita, w dużej mierze jest to pochodną fragmentarycznego stopnia ich zachowania (niekiedy mamy do czynienia jedynie z połową zabytku). Na ogół ich waga była pierwotnie większa (znacznie większa) niż obecna. W literaturze sfragistycznej można znaleźć sugestie, że zabytki, które ważą poniżej 10 gramów należą do kategorii plomb, a te cięższe to bulle. Jednak ten pogląd należy zweryfikować, z całą pewnością kwestię tę należy rozważać indywidualnie (i pamiętać o stanie zachowania, w tym ubytkach na powierzchni zabytków). Wydaje się, że dla rozróżnienia bulla/plomba ważniejszy powinien być rodzaj wyobrażenia jaki przedstawiono na danym przedmiocie a nie jego waga. Znamy takie zabytki (m.in. z Czermna), na których przedstawienia ewidentnie wybito na zbyt małym krążku.

B.I. Bulla Jaropełka-Piotra Izjasławowicza, księcia wołyńskiego i turowskiego, syna księcia kijowskiego Izjasława Jarosławowicza i Gertrudy, córki króla Polski Mieszka II Lamberta, ur. w 1042/1043 (?) roku, zm. do 1086/1087 (?) roku. Wśród zabytków pochodzących z Czermna pieczęć ta jest prawdopodobnie chronologicznie najwcześniejsza (B.I.1.). W przypadku bulli tego władcy z dużą pewnością możemy założyć, iż w użyciu było kilka rodzajów stempli do ich wybijania. Świadczy o tym seria zabytków znana zwłaszcza z obszaru dzisiejszej Ukrainy. Różnice, jakie są obserwowane, widoczne są przede wszystkim w sposobie zapisu imienia św. Piotra na awersie, jak również imion św. Borysa i św. Gleba na rewersie. Niezwykle ważny jest tu także podział liter w pisowni imion. Zapis imienia Piotr na awersie wygląda tak, że litery znajdują się albo obok siebie, albo jedna pod drugą. Z kolei zapis imion na rewersie przedstawia się w taki sposób, że są one umieszczone po lewej stronie postaci św. Borysa i po prawej stronie postaci św. Gleba. Jest to o tyle interesujące, że na większości bulli tego typu kontynuacja zapisu imienia św. Borysa jest umieszczona pomiędzy świętymi. Stemple różnią

to indicate the representation of a saint. In addition, the bullae display both Rus' inscriptions written in the Cyrillic alphabet and others inscribed in the Greek alphabet. For this reason, fonts as close as possible to the original were used in the reconstruction of these inscriptions.

The weight of the bullae from Czermno is not uniform, largely due to their fragmentary state of preservation (in some cases only half of the object survives). In general, their original weight was considerably greater than it is now. In sphragistic literature there are suggestions that artefacts weighing less than 10 grams belong to the category of seals, whereas the heavier ones are bullae. This view, however, should be verified, and the issue must certainly be considered individually (bearing in mind their state of preservation, including surface losses). It seems that for distinguishing between a bulla and a seal, the type of depiction decorating the object should be more decisive than its weight. There are artefacts (including those from Czermno) on which the representations were clearly struck onto a flan that was too small.

B.I. Bulla of Yaropolk-Petr Iziaslavovych, Prince of Volhynia and Turov, son of Prince Iziaslav Yaroslavovych of Kyiv and Gertrude, daughter of Mieszko II Lambert, King of Poland, born in 1042/1043 (?), died before 1086/1087 (?).

Among the artefacts from Czermno, this seal is probably the earliest in chronological terms (B.I.1.). In the case of bullae of this ruler, we can state with a high degree of certainty that several dies were used for striking them. This is attested by a series of artefacts known especially from the territory of present-day Ukraine. The observed differences are visible primarily in the way the name of St. Peter is inscribed on the obverse, as well as in the names of St. Boris and St. Gleb on the reverse. Particularly important is the division of the letters in the spelling of the names. The inscription of the name Petr on the obverse shows the letters either next to each other or one below the other. The inscription of the names on the reverse appears to the left of the figure of St. Boris and to the right of the figure of St. Gleb. This is interesting, since on most bullae of this type the continuation of the inscription of the name of St. Boris is placed between the two saints. The dies differ above all in the style of the letters and in the way the names are inscribed (in some cases the presence of a soft sign is evident, in others it is absent). Other differing details include, for instance, the depiction of the cross on the obverse, the rendering of the headgear and robes of the saints on the reverse, as

się między sobą przede wszystkim stylem liter, jak również tym w jaki sposób zostały zapisane imiona (w niektórych przypadkach widać obecność „znaku miękkiego”, w innych brak). Inne detale różniące się między sobą to np. wyobrażenie krzyża na awersie czy zobrazowanie czapek oraz szat świętych na rewersie, a także obecność dodatkowych elementów jak np. rozetka występująca niekiedy na rewersie. Te wymienione szczegóły wskazują na to, że stemple mogły być wytwarzane przez różnych twórców, zapewne nie w tym samym czasie (jak już wspomniano nie ma obecnie możliwości wyznaczenia dokładniejszej chronologii powstawania poszczególnych bulli niż daty panowania emitenta, księcia).

Należy podkreślić, iż jak dotąd nie są znane bulle identyczne z tą, którą znamy z Czermna. Znane są jednak zabytki (zwłaszcza z obszaru Ukrainy), które są do niej bardzo podobne. Jest to ponad 10 zabytków (zapewne – uwzględniając wyniki poszukiwań detektorystów – jest ich znacznie więcej).

B.II. Bulle Dawida Igoriewicza, księcia włodzimiersko-wołyńskiego, tmutarakańskiego i dorohobuskiego, syna Igora Jarosławowicza i nieznannej z imienia matki, ur. w 1058 (?) roku, zm. w 1112 roku.

Z Czermna pochodzą 4 bulle tego księcia (B.II.1., B.II.2., B.II.3., B.II.4.), a w pobliższej Perespie odkryto kolejny analogiczny egzemplarz (B.II.5.). W tym przypadku wiemy, że jego panowanie na ziemi włodzimiersko-wołyńskiej rozpoczęło się w 1081 r. a to oznacza *terminus post quem* (oznacza to, że dany zabytek z całą pewnością jest młodszy niż podana data) dla chronologii bicia bulli przez tego władcę.

Na awersie bulli przedstawione jest wyobrażenie św. Dawida, a na rewersie widoczny jest napis w języku greckim „+K[ύρι]ε βο[ήθει] τω σω δ[ο]ύλω Δα[βι]δ αρχοντι ρωσίας”, a więc „Panie, przyjdź z pomocą twemu słudze Dawidowi Archontowi Rosji/Rusi”.

W przypadku bulli bitych przez Dawida Igoriewicza z całą pewnością mamy do czynienia z wieloma stemplami. Badaczom udało się nawet określić kolejność w jakiej były użytkowane poszczególne z nich. Wydaje się, iż najwcześniejszy był stempel określany jako typ 26. To właśnie z niego zostały wybite dwie bulle odkryte w Czermnie (B.II.1., B.II.4.). Pierwsza z nich (B.II.1.) jest uszkodzona, a wyobrażenie świętego jest bardzo mocno starte. Druga bulla (B.II.4.) jest zachowana w całości i posiada bardzo dobrze widoczne wyobrażenie świętego na awersie, jak również wyraźny napis na rewersie.

Zdaniem badaczy, kolejnymi chronologicznie zabytkami są bulle wybite stemplem typu 27. Z Czerm-

well as the presence of additional elements such as a rosette, which occasionally appears on the reverse. These details suggest that the dies may have been produced by different makers, most likely not at the same time (as already mentioned, it is currently impossible to establish a more precise chronology of the production of individual bullae than the reign of the issuer, the prince).

It should be stressed that no bullae identical to the one from Czermno are known to date. However, artefacts very similar to it are known (especially from the territory of Ukraine). These include more than ten specimens (and in all likelihood – considering the results of detectorist finds – significantly more).

B.II. Bullae of Davyd Ihorovych, Prince of Volodymyr-Volynsky, Tmutarakan, and Dorohobuzh, son of Ihor Yaroslavovych and an unnamed mother, born in 1058 (?), died in 1112.

Four bullae of this prince (B.II.1., B.II.2., B.II.3., B.II.4.) come from Czermno and in nearby Perespa another similar specimen was discovered (B.II.5.). In this case we know that his rule in the land of Volodymyr-Volynsky began in 1081, which provides a *terminus post quem* (meaning that the artefact must certainly be later than the given date) for the chronology of bullae struck by this ruler.

On the obverse of this bulla appears a depiction of St. David, while on the reverse there is an inscription in Greek: “+K[ύρι]ε βο[ήθει] τω σω δ[ο]ύλω Δα[βι]δ αρχοντι ρωσίας”, that is, “Lord, come to the aid of your servant Davyd, Archon of Russia/Rus.”

In the case of the bullae struck by Davyd Ihorovych, there is no doubt that multiple dies were employed. Scholars have even succeeded in determining the order in which they were used. It seems that the earliest was the die designated as type 26. Two bullae discovered in Czermno (B.II.1., B.II.4.) were struck with it. The first of these (B.II.1.) is damaged, with the saint’s image very badly worn. The second bulla (B.II.4.) is preserved in its entirety and bears a very clear depiction of the saint on the obverse, as well as a legible inscription on the reverse.

According to scholars, the next artefacts chronologically are the bullae struck with the die of type 27. Only one bulla of this type (B.II.3.) is known from Czermno. Here too, both traces of damage and considerable losses are clearly visible.

The youngest bullae are probably those struck with the die of type 28 (B.II.2.; B.II.5.).

B.III. Bulla of Yaroslav-Ivan Sviatopolkovych, Prince of Volodymyr-Volynsky, son of Sviatopolk Iziaslavovych and the unnamed daughter of the

na znana jest tylko jedna bulla tego typu (B.II.3.). Również i w tym przypadku wyraźnie widoczne są zarówno ślady uszkodzeń jak i znaczne ubytki.

Prawdopodobnie najmłodsze są bulle wybite stemplem typu 28 (B.II.2.; B.II.5.).

B.III. Bulla Jarosława-Jana Światopełkowicza, księcia włodzimiersko-wołyńskiego, syna Światopelka Izjasławowicza i nieznaney z imienia córki chana Połowców Tugorkana, ur. około 1070/1072 lub około 1079 roku, zm. w 1123 roku.

Na jej awersie przedstawione zostało wyobrażenie św. Jana, na rewersie widoczny jest napis «+ДЪНѢСЛОБО» (B.III.1.). Jak dotąd we wschodnich materiałach sfragistycznych nie są znane bulle bite identycznym stemplem.

Z terenu Rusi dosyć częste są znaleziska bulli z przedstawieniem św. Jana Chrzciciela oraz z inskrypcją «ДЪНѢСЛОБО», występują one w wielu odmianach. Różnice obejmują tak sposób podziału i zapisu słowa «ДЪНѢСЛОБО» (niekiedy w wariacie z krzyżem z przodu, z krzyżem powyżej liter lub bez krzyża), jak i sam sposób przedstawiania św. Jana. Wielu książąt z dynastii Rurykowiczów nosiło chrzestne imię Jan, w rezultacie trudno określić emitenta omawianych tu zabytków.

Z terenu dzisiejszej Polski znane są trzy podobne bulle. Dwie z nich odkryto w Drohiczynie na początku XX w., a jedna pochodzi z Dobużka, niedaleko Czermna (zobacz w niniejszym tomie: Bagińska, Florkiewicz, Wołoszyn 2025). Należy podkreślić, iż z całą pewnością wszystkie te zabytki zostały wybite innym stemplem niż bulla z Czermna. Interesujące jest, że podział słowa «+ДЪНѢСЛОБО», jak również wyobrażenie świętego są jednakowe, jak w przypadku zabytku z Czermna. Natomiast widać wyraźne różnice w użytej czcionce, dotyczy to przede wszystkim litery „Д” oraz „Ѣ”.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na to, iż w zestawieniu bulli autorstwa W. Janina z 1970 r. zabytki podobne do przedstawionych tutaj zostały połączone z księciem Jarosławem-Janem Izjasławowiczem. Z kolei w późniejszych publikacjach tego samego autora powiązano je z księciem Jarosławem-Janem Światopełkowiczem, a Jarosławowi-Janowi Izjasławowiczowi przypisano zupełnie odmienne bulle. Inny badacz, Walerij Nieczitajło podobne zabytki jak ten z Czermna, przypisał księciu Jaropelkowi-Janowi Włodzimierzowiczowi (natomiast z księciem Jarosławem-Janem Światopełkowiczem połączył jeszcze inne bulle, również zawierające napis «ДЪНѢСЛОБО»). Zapewne aktualnie nie rozstrzygniemy problemu atrybucji tych pieczęci, nie można wykluczyć, iż w przyszłości obecne rozpoznanie

Cuman khan Tugorkan, born c. 1070/1072 or around 1079, died in 1123.

The obverse depicts the image of St. John, while the reverse bears the inscription «+ДЪНѢСЛОБО» (B.III.1.). To date, no bullae struck with an identical die are known from Eastern sfragistic material.

From the territory of Rus', finds of bullae depicting St. John the Baptist together with the inscription «ДЪНѢСЛОБО» are fairly frequent, occurring in many variants. The differences concern both the division and spelling of the word «ДЪНѢСЛОБО» (sometimes in a version with a cross at the beginning, with a cross above the letters, or without a cross), as well as the very manner of depicting St. John. Since many princes of the Riurykide dynasty bore the baptismal name Ivan, it is difficult to determine the issuer of the finds under discussion.

Three similar bullae are known from the territory of present-day Poland. Two were discovered in Drohiczyn at the beginning of the 20th century, and one in Dobużek near Czermno (see in this volume: Bagińska, Florkiewicz, Wołoszyn 2025). It should be emphasised that all these objects were certainly struck with a different die than the bulla from Czermno. Interestingly, the division of the word «+ДЪНѢСЛОБО», as well as the depiction of the saint, are identical to those on the specimen from Czermno. However, clear differences are visible in the typeface used, particularly in the letters “Д” and “Ѣ”.

Attention should be drawn here to the fact that in V. Yanin's 1970 corpus of bullae, artefacts similar to those presented here were associated with Prince Yaroslav-Ivan Iziaslavovych. In later publications by the same author, however, they were connected with Prince Yaroslav-Ivan Sviatopolkovych, while entirely different bullae were attributed to Yaroslav-Ivan Iziaslavovych. Another scholar, Valerii Nečitajlo, assigned similar specimens to that from Czermno to Prince Yaropolk-Ivan Volodymyrovych (whereas he connected yet other bullae, also bearing the inscription «ДЪНѢСЛОБО», with Prince Yaroslav-Ivan Sviatopolkovych). The problem of the attribution of these seals will probably not be resolved at present, and it cannot be ruled out that in the future the current identification and ascription of this bulla to Yaroslav-Ivan Sviatopolkovych may be revised.

B.IV. Bulla of Mstyslav-Fedor Harald Volodymyrovych, Prince of Novgorod and Kyiv, as well as of Rostov and Smolensk, son of Volodymyr Vsevolodovych Monomakh and Gytha the Elder (Gytha of Wessex), daughter of King Harold II of England, born in 1076, died in 1132.

Another bulla from Czermno may be linked to

i przypisanie tej bulli Jarosławowi-Janowi Światopełkowiczowi może ulec zmianie.

B.IV. Bulla Mściława-Fiodora Haralda Włodzimierzowicza, księcia nowogrodzkiego oraz kijowskiego, a także rostowskiego i smoleńskiego, syna Włodzimierza Wsiewłodowicza Monomacha i Gidy Starej (Gytha z Wessex), córki króla Anglii Haralda II, ur. w 1076 roku, zm. w 1132 roku.

Kolejną bullę z Czeramna można powiązać z księciem Mściławem-Fiodorem Haraldem Włodzimierzowiczem (B.IV.1.), należy jednak podkreślić, iż do tej atrybucji powinno się podchodzić dość ostrożnie. Zakładamy, że wyobrażony na pieczęci święty należy do grupy określanej mianem „świętych wojowników”. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można zakładać, że jest to św. Fiodor. Wskazuje na to chociażby podniesiona ku górze prawa ręka (w geście trzymania włóczni) a także lewa ręka, która jest opuszczona ku dołowi (w geście trzymania tarczy). Dokładnie w taki sposób był przedstawiany św. Fiodor. W tym przypadku krążek przygotowany pod bullę był zbyt mały, dlatego wybity na nim stempel nie odbił się w całości. Dodatkowo nie został odbity w centrum krążka tylko bliżej jego krawędzi (niestety powierzchnia bulli jest uszkodzona). Czynniki te utrudniają identyfikację świętego jak również odczytanie napisu.

Na rewersie widoczny jest napis «ДЪНЪСЛОБО» (podobnie jak w przypadku wspomnianej wyżej bulli księcia Jarosława-Jana Światopełkowicza, zob. B.III.1.), jednak ze względu na to, iż widoczny jest on zaledwie częściowo to można jedynie przypuszczać w jaki sposób wyglądał ten zapis w oryginale (dotyczy to przede wszystkim kwestii dzielenia liter). Podobny zapis widnieje na bullach księcia Mściława-Fiodora Włodzimierzowicza, a to – w zestawieniu z prawdopodobnym wyobrażeniem św. Fiodora na awersie – uprawnia do przypuszczeń, iż wystawcą bulli z Czeramna był właśnie ten władca. Należy pamiętać, że wyobrażenie św. Fiodora na bullach było stosowane m.in. przez synów Mściława-Fiodora Włodzimierzowicza.

W przypadku omawianej tu bulli zwrócić należy wreszcie uwagę zwłaszcza na krzyż, który widoczny jest na samym początku inskrypcji umieszczonej na rewersie, jak i na dostrzegalną obwódkę liniową, którą został otoczony święty oraz dodatkową obwódkę w postaci punktów. Wśród znanych w literaturze bulli łączonych z Mściławem-Fiodorem Włodzimierzowiczem nie są znane takie, które byłyby identyczne z naszym zabytkiem. Jest to więc zapewne nowa, nieznana dotąd emisja bulli tego władcy (alternatywą jest przypisanie tego zabytku innemu wystawcy).

Prince Mstyslav-Fedor Harald Volodymyrovych (B.IV.1.), though it should be stressed that this attribution ought to be approached with some caution. We assume that the saint depicted on the seal belongs to the group referred to as “military saints”. It is highly probable that this figure should be identified as St. Fedor. This is indicated by the raised right hand (in the gesture of holding a spear) and the lowered left hand (in the gesture of holding a shield). St. Fedor was represented precisely in this manner. In this case, the flan prepared for the bulla was too small, and therefore the impression of the die did not fully fit onto it. In addition, the die was not struck at the centre of the flan, but closer to its edge (unfortunately the surface of the bulla is damaged). These factors hinder both the identification of the saint and the reading of the inscription.

On the reverse, the inscription «ДЪНЪСЛОБО» is visible (as in the case of the aforementioned bulla of Prince Yaroslav-Ivan Sviatopolkovych, see B.III.1.), though – as it survives only partially – it is possible merely to conjecture what its original form may have been (particularly regarding the division of the letters). A similar form appears on bullae of Prince Mstyslav-Fedor Volodymyrovych, and this – when combined with the probable depiction of St. Fedor on the obverse – justifies the assumption that the issuer of the Czeramna bulla was indeed this ruler. It should be borne in mind that the image of St. Fedor on bullae was used, among others, by the sons of Mstyslav-Fedor Volodymyrovych.

In the case of the bulla discussed here, particular attention should be paid to the cross visible at the very beginning of the inscription placed on the reverse, as well as to the discernible linear border surrounding the saint and the additional dotted border. Among the bullae known from the literature and connected with Mstyslav-Fedor Volodymyrovych, none are identical with our specimen. It therefore seems to represent a new, hitherto unknown issue of this ruler's bullae (an alternative would be its attribution to another issuer).

No similar artefacts are known to date from the territory of Poland. A somewhat comparable bulla from Gródek shows what is probably a depiction of St. Fedor on the obverse and the inscription «ДЪНЪСЛОБО» on the reverse (the object remains unpublished).

B.V. Bulla of Sviatoslav-Ivan Rostyslavovych, Prince of Novgorod, son of Rostyslav Mstyslavovych and an unnamed mother, born c. 1125/1130 (?) (according to some scholars slightly later, 1134-early 1139), died in 1170.

Z terenu Polski jak dotąd nie są znane podobne zabytki. Dość podobna jest bulla z Gródka, na której widoczne jest prawdopodobnie wyobrażenie św. Fiodora na awersie oraz inskrypcja «ДѢНѢСЛОБО» zamieszczona na rewersie (zabytek niepublikowany).

B.V. Bulla Światosława-Jana Rościsławowicza, księcia nowogrodzkiego, syna Rościsława Mścisławowicza i nieznaney z imienia matki, ur. około 1125/1130 (?) roku (zdaniem niektórych badaczy nieco później, 1134-pocz. 1139), zm. w 1170 roku. Kolejną bullę odkrytą w Czermnie można prawdopodobnie łączyć ze Światosławem-Janem Rościsławowiczem (B.V.1.). Był on synem Rościsława Mścisławowicza smoleńskiego, a także starszym (przypuszczalnie) bratem Ruryka Rościsławowicza, którego bulle również odkryto w Czermnie (patrz niżej).

Na awersie widnieje wyobrażenie św. Jana Chrzciciela, a na rewersie św. Michała Archanioła (oba przedstawienia świętych zachowały się bardzo dobrze). Litery identyfikujące świętego na awersie są w bardzo dobrym stanie i łatwo je odczytać, niestety litery z rewersu są znacznie mniej czytelne (nie odbiły się one na zbyt małym krążku).

Bulle posiadające identyczne połączenie świętych można znaleźć w publikacji W. Janina. Jednak wykazują one wyraźne różnice, dotyczy to zwłaszcza sposobu przedstawienia świętych (w rosyjskiej monografii zostali oni przedstawieni w pełnych postaciach). Należy więc przyznać, że nie mamy całkowitej pewności, że opisywany tu zabytek z Czermna należy łączyć ze Światosławem-Janem Rościsławowiczem, choć może to być np. niezarejestrowana dotychczas odmiana jego bulli, wybita z innego, nieznanego dotąd stempla (badacze zwracają uwagę na bardzo dużą liczbę znanych emisji tego księcia, co może być pochodną rozwoju działalności administracyjnej za jego rządów). Nie można wykluczyć że jest to bulla innego księcia (pewnych zbieżności w zobrazowaniu św. Michała można się dopatrzeć np. na bullach Światopełka Izjasławowicza, jednak tutaj połączenie imion chrzestnych władcy jest zupełnie inne [Michał oraz odojcowskie Dymitr]).

B.VI. Bulle Ruryka-Bazylego Rościsławowicza, księcia nowogrodzkiego i kijowskiego, syna Rościsława Mścisławowicza i nieznaney z imienia matki, ur. około 1137/1140 (?) roku, zm. w 1211 lub 1215 (?) roku (zdaniem niektórych badaczy: po pocz. 1210, przed 1212 lub 1215-1216).

Dalszą serię bulli, na którą składa się aż 7 egzemplarzy (B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3., B.VI.4., B.VI.5., B.VI.6., B.VI.7.) można z dużym prawdopodobieństwem łączyć z księciem Rurykiem-Bazyliem Rościsławo-

Another bulla discovered in Czermno may probably be associated with Sviatoslav-Ivan Rostyslavovych (B.V.1.). He was the son of Rostyslav Mstyslavovych of Smolensk, and also the elder (presumably) brother of Riuryk Rostyslavovych, whose bullae were likewise discovered in Czermno (see below).

The obverse bears the image of St. John the Baptist, while the reverse depicts St. Michael the Archangel (both representations of saints are very well preserved). The letters identifying the saint on the obverse are in very good condition and easily legible, while the letters on the reverse are much less clear (the impression was made on too small a flan).

Bullae bearing an identical pairing of saints can be found in the publication of V. Yanin. However, they display distinct differences, particularly in the manner of depicting the saints (in the Russian monograph they were shown full-length). It must therefore be acknowledged that we cannot be entirely certain that the artefact from Czermno should be associated with Sviatoslav-Ivan Rostyslavovych, though it may represent, for instance, a previously unrecorded variant of his bullae, struck with another, hitherto unknown die (scholars draw attention to the very large number of known issues of this prince, which may reflect the development of administrative activity during his reign). It cannot be excluded that this is a bulla of another prince (certain similarities in the representation of St. Michael can be discerned, for example, on the bullae of Sviatopolk Iziaslavovych, though in this case the combination of the ruler's baptismal names is entirely different [Mykhailo and the paternal Dmytro]).

B.VI. Bulla of Riuryk-Basil Rostyslavovych, Prince of Novgorod and Kyiv, son of Rostyslav Mstyslavovych and a mother whose name is unknown, born c. 1137/1140 (?), died in 1211 or 1215 (?) (according to some scholars: after the beginning of 1210, before 1212 or 1215-1216).

The next series of bullae, consisting of as many as seven specimens (B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3., B.VI.4., B.VI.5., B.VI.6., B.VI.7.), can, with a high degree of probability, be linked to Prince Riuryk-Basil Rostyslavovych. It should be emphasised here that Riuryk-Basil Rostyslavovych was the grandson of Mstyslav-Fedor Harald Volodymyrovych, whose bullae were also discovered in Czermno (see above, B.IV.).

On the obverse appears an image of St. Basil, the prince's patron saint, while on the reverse St. Michael, the patron saint of the prince's father, Rostyslav Mstyslavovych, is depicted.

Among the bullae of this type from Czermno there are examples in very different states of pres-

wiczem. Warto tutaj podkreślić, iż Ruryk-Bazyli Rościszlawowicz był wnukiem Mćcisława-Fiodora Haralda Włodzimierzowicza, którego bulle również odkryto w Czeremnie (o czym wyżej, zob. B.IV.).

Na awersie przedstawione jest wyobrażenie św. Bazylego, patrona księcia, a na rewersie widoczny jest św. Michał, patron jego ojca, czyli Rościszława Mćcisławowicza.

Wśród bulli tego typu z Czeremna występują egzemplarze o bardzo zróżnicowanym stopniu zachowania przedstawień, od tych w stanie prawie idealnym (B.VI.1., B.VI.2.) po dużo mniej rozpoznawalne (B.VI.6.). Podobna jest sytuacja odnośnie stopnia zachowania krążków, na których wybito przedstawienia. Bardzo często noszą one ślady różnego rodzaju uszkodzeń. W niektórych przypadkach obserwowane jest również duże starcie powierzchni (B.VI.7.). Z kolei w przypadku czterech zabytków wyraźnie widać, iż krążki do ich wybicia były za małe, a to spowodowało, iż pewne fragmenty napisów nie zostały na nich odbite (B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3., B.VI.5.). Fragment jednej bulli (B.VI.5.) został ewidentnie odcięty ostrym narzędziem. Dodatkowo, widoczny niewielki otwór wskazuje, iż bulla mogła być wtórnie noszona np. jako wisiorek/zawieszka. Podobny otwór znajduje się także na innym zabytku (B.VI.3.; w tym przypadku być może zabytek jest po prostu uszkodzony).

Przedstawienia świętych na emisjach tej serii, przejawiają różnego rodzaju podobieństwa między sobą (np. B.VI.1. oraz B.VI.2., a także B.VI.3. oraz B.VI.5.), krój liter wykazuje nieznaczne różnice. Fakt ten może dowodzić, iż mimo dostrzegalnych podobieństw bulle te zostały wybite za pomocą zupełnie różnych stempli. Wśród opisywanych zabytków zwraca uwagę przede wszystkim jedna z nich (B.VI.4). W odróżnieniu od innych pieczęci świętych ukazano tutaj w pełnych postaciach, a detale zdobień są oddane tak czytelnie, że bardzo dobrze widoczne są nawet stopy jednego z nich (św. Michała, który jest przedstawiony na rewersie). Dodatkowo św. Bazyl (wyobrażony na awersie), trzyma w swojej lewej dłoni Biblię (w przypadku pozostałych tego typu bulli z Czeremna wydaje się, że dłonie św. Bazylego są złożone do modlitwy). Powyższe obserwacje sprawiają, iż można postawić pytanie o to czy na pewno wszystkie wymienione tu zabytki należy łączyć z jednym księciem? Jeżeli tak, to mogły one powstać w jakimś bliżej nieokreślonym odstępstwie czasowym. Rozważając emisje przez innych władców warto zaznaczyć, iż syn Ruryka, książę Rościszlaw Rurykowicz posiadał identyczny zestaw imion świętych jak jego ojciec, tylko w odwrotnej konfiguracji. Rościszlaw otrzymał imię chrzestne Michał, co oznacza, że razem z imieniem chrzest-

ervation, ranging from nearly pristine (B.VI.1., B.VI.2.) to those far less recognisable (B.VI.6.). A similar situation pertains to the condition of the flans on which the impressions were struck. They very often bear traces of various forms of damage. In some cases, the surface is also heavily worn (B.VI.7.). In four specimens, it is clearly visible that the flans used were too small, resulting in some parts of the inscriptions not being impressed (B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3., B.VI.5.). A fragment of one bulla (B.VI.5.) was evidently cut off with a sharp tool. In addition, a small hole suggests that the bulla may have been subsequently worn, e.g. as a pendant. A similar hole is present on another specimen (B.VI.3.; in this case it is possible that the artefact is simply damaged).

The depictions of the saints on the emissions of this series show various similarities between each other (e.g. B.VI.1. and B.VI.2., as well as B.VI.3. and B.VI.5.), while the letter forms display slight differences. This may indicate that, despite visible similarities, the bullae were struck with entirely different dies. Among the objects under discussion, one in particular stands out (B.VI.4). Unlike the others, here the saints are depicted full-length, with decorative details rendered so clearly that even the feet of one of them (St. Michael, shown on the reverse) are visible. Moreover, St. Basil (depicted on the obverse) is shown holding the Bible in his left hand (in the other bullae of this type from Czeremno, St. Basil's hands appear to be held in prayer). These observations raise the question of whether all the artefacts listed here should indeed be attributed to the same prince. If so, they may have been produced within an unspecified time interval. Considering emissions by other rulers, it should be noted that Riuryk's son, Prince Rostyslav Riurykovych, bore the same set of saints' names as his father, only in reversed order. Rostyslav received the baptismal name Mykhailo, which, together with his father's baptismal name, produced the combination "St. Michael + St. Basil". It is impossible to determine which bullae with this pairing of names should be linked to one ruler or the other. Interestingly, V. Nečitajlo attributed to Rostyslav-Mykhailo Riurykovych the bullae that V. Yanin assigned to the emissions of Riuryk-Basil Rostyslavovych.

The last bulla in this series (B.VI.6.) features very schematic images of the saints, with letters and inscriptions invisible (the artefact is in very poor condition, with heavily worn surfaces, numerous damages, and substantial losses). Its classification as belonging to the bullae of Riuryk-Basil Rostyslavovych is based solely on similarity to artefacts published, for instance, by V. Yanin.

nym ojca był to zestaw: „św. Michał + św. Bazylia”. Nie sposób rozstrzygnąć, które bulle z takim połączeniem imion można powiązać z jednym, a które z drugim władcą. Co ciekawe W. Niecztajło bulle, które W. Janin przypisał do emisji Ruryka-Bazylego Rościszlawowicza, połączył z jego synem Rościszlawem-Michałem Rurykowiczem.

Ostatnia bulla z tej serii (B.VI.6.) posiada bardzo schematyczne wyobrażenia świętych, litery czy napisy są niewidoczne (zabytek jest w bardzo złym stanie, powierzchnie są bardzo mocno starte, a sam krążek posiada liczne uszkodzenia i znaczne ubytki). Jej klasyfikacja do bulli Ruryka-Bazylego Rościszlawowicza bazuje jedynie na podobieństwie do zabytków, które publikuje np. W. Janin.

B.VII. oraz B.VIII. Bulle o niejasnej atrybucji

Kolejne dwie bulle (B.VII.1., B.VIII.1.) można jedynie orientacyjnie przypisać konkretnym władcom.

Na awersie pierwszego z zabytków przedstawione jest wyobrażenie św. Pantaleona (Pantelejmona), a na rewersie św. Bazylego (B.VII.1.). Takie zestawienie świętych W. Niecztajło połączył z księciem Wiaczesławem Włodzimierzowiczem (książę kijowski, smoleński, turowski i perejaślawski). Był on synem Włodzimierza Wsiewołodowicza Monomacha i Gidy Starej (Gytha z Wessex), córki króla Anglii Haralda III, ur. w 1090 (?) roku, zm. w 1154/1155 (?), a zarazem bratem Mściszława-Fiodora Haralda Włodzimierzowicza, którego bulle również znane są z Czermna (zob. wyżej: B.IV.).

Na awersie kolejnej bulli przedstawione zostało wyobrażenie św. Dymitra, a na rewersie widoczny jest tzw. znak książęcy (B.VIII.1.). Święty posiada cechy, które pozwalają rozpoznać w nim św. Dymitra Sołuńskiego. Jego postać, jak można przypuszczać, przedstawiona została w zbroi, z dodatkowo narzuconym na nią płaszczem. Należy podkreślić, iż św. Dymitr należał do bardzo popularnych świętych kościoła prawosławnego.

Zabytek podobny do bulli z Czermna znany jest ze zbiorów Muzeum Szeremetiewa w Kijowie. Jednak jest on znacznie lepiej zachowany. Na zabytku z Czermna włócznia widoczna jest połowicznie, mimo to nie ma zastrzeżeń, iż to właśnie ją trzyma w prawej dłoni święty. Na egzemplarzu z Czermna nie ma liter, które zapewne były oryginalnie umieszczone po lewej stronie świętego: „T” oraz „P” (cyryliczne). Co ciekawe, na podobnej bulli ze zbiorów Szeremetiewa cyryliczna litera „P” jest pokazana w lustrzanym odbiciu. Widoczny na rewersie znak książęcy określany jest przez W. Janina jako „znak indywidualnej formy”. Badacz scharakteryzował go jako złożony z dwóch łuków połączonych ze

B.VII. and B.VIII. Bullae of uncertain attribution

The next two bullae (B.VII.1., B.VIII.1.) can only be tentatively assigned to specific rulers.

On the obverse of the first specimen is an image of St. Pantaleon (Panteleimon), and on the reverse St. Basil (B.VII.1.). Such a pairing of saints was associated by V. Nečitajlo with Prince Vyacheslav Volodymyrovych (Prince of Kyiv, Smolensk, Turov, and Pereiaslav). He was the son of Volodymyr Vsevolodovych Monomakh and Gytha of Wessex (Gytha the Elder), daughter of Harold III, King of England, born in 1090 (?), died in 1154/1155 (?), and at the same time brother of Mstyslav-Fedor Harald Volodymyrovych, whose bullae are also known from Czermno (see above: B.IV.).

On the obverse of the next bulla appears an image of St. Demetrius, while the reverse bears the so-called princely sign (B.VIII.1.). The saint possesses attributes that allow him to be identified as St. Demetrius of Thessaloniki. His figure, one may assume, is shown in armour with a cloak worn over it. It should be emphasised that St. Demetrius was among the most venerated saints of the Orthodox Church.

A specimen similar to the Czermno bulla is preserved in the collections of the Sheremetev Museum in Kyiv, but it is in much better condition. On the Czermno specimen, the spear is only partly visible, but there is no doubt that this is indeed what the saint holds in his right hand. The Czermno specimen lacks the letters originally placed to the left of the saint: “T” and “P” (in Cyrillic). Interestingly, on the similar bulla from the Sheremetev collection the Cyrillic letter “P” appears in mirror image. The princely sign visible on the reverse was described by V. Yanin as a “sign of individual form”, which he characterised as consisting of two arches joined by a cross. However, according to the Ukrainian scholar Oleksandr Alfiorov, it is a sign resembling an inverted Cyrillic letter “Ж”, used from the 11th to the 15th centuries.

Although the depictions on the Czermno bulla and the Sheremetev specimen are very similar, they appear not to have been struck with the same die. Small differences are clearly visible, whether in the style of the letters or in the form of the lower arch of the princely sign.

V. Yanin was unable to connect the bulla under discussion with any Rus' prince. Such an attribution was proposed by V. Nečitajlo, who assigned it to Prince Volodymyr-Dmytro (?) Davydovych (Prince of Chernigov). He was the son of Davyd Sviatoslavovych and a certain Theodosia, born in 1090 (?), died in 1151. His baptismal name is uncertain. O. Alfiorov, on the other hand, linked the bulla to

sobą krzyżem. Jednak według ukraińskiego badacza Oleksandra Alfiorowa jest to znak, który przypomina odwróconą, cyryliczną literę „Ж”, który był używany od XI do XV w.

Mimo, iż przedstawienia na bulli z Czerмна oraz tej z kolekcji Szeremietiewa są do siebie bardzo zbliżone to wydaje się, iż nie zostały wybite tym samym stemplem. Wyraźnie widoczne są niewielkie różnice czy to w stylu liter, czy w formie dolnego łuku jaki widnieje na znaku książęcym.

W. Janinowi nie udało się połączyć interesującej nas tu bulli z żadnym z ruskich książąt. Takie połączenie zaproponował W. Nieczytajło, który przypisał ją do księcia Włodzimierza-Dymitra (?) Dawidowicza (książę czernichowski). Był on synem Dawida Światosławowicza i nieznannej bliżej Teodozji, ur. w 1090 (?) roku, zm. w 1151 roku. Nie ma pewności co do jego imienia chrzestnego. Z kolei O. Alfiorow połączył opisywaną tu bullę z bliżej nieokreślonym księciem Dymitrem, a jej chronologię ustalił na 1. poł. XII w. W tym miejscu należy również zaznaczyć, iż W. Nieczytajło Włodzimierzowi-Dymitrowi Dawidowiczowi przypisał również szereg innych bulli, niekiedy znacznie od siebie odmiennych. Dlatego wydaje się, że do sugerowanej przez niego atrybucji należy podchodzić z dużą ostrożnością. Nie można wykluczyć także tego, iż wzmiankowane tu bulle należały do kilku różnych książąt, którzy na chrzcie otrzymali imię „Dymitr”, jak np. Włodzimierz-Dymitr Rurykowicz (1187-1239).

Należy również wspomnieć, że książę Włodzimierz-Dymitr Rurykowicz posiadał bliskie kontakty z Danielem Romanowiczem, który władał prawdopodobnie nie tylko Chełmem, ale też Czermnem-Czerwieniem. Może to stanowić przesłankę ku temu aby przypisywać emisje opisywanej tu bulli właśnie jemu.

B.IX. Bulle o nierozpoznanej atrybucji (XI-XIII w.)

Niestety odnośnie dalszych bulli z Czerмна, nie ma żadnych podstaw do łączenia ich z konkretnym emitentem.

Pięć zabytków (B.IX.1., B.IX.2., B.IX.3., B.IX.4., B.IX.5.) posiada doskonale zachowane przedstawienia, św. Bazylego oraz św. Szymona Słupnika (lub na odwrót, gdyż nie mamy całkowitej pewności co do rozróżnienia awersu i rewersu). Dla tych bulli można znaleźć podobne emisje wśród zabytków znanych z Ukrainy. Niestety dotychczas nie udało się ich połączyć z żadnym konkretnym księciem (być może będzie to możliwe w przyszłości). Niewykluczone, że do tej samej grupy można także dołączyć jeszcze jedną bullę (B.IX.16.), za czym przemawiają (tylko częściowo) zachowane litery na rewersie. Nie-

an unidentified Prince Dmytro, dating it to the first half of the 12th century. It should be noted here that V. Nečitajlo also attributed to Volodymyr-Dmytro Davydovych a number of other bullae, in some cases quite different from one another. For this reason, his attribution must be approached with considerable caution. It cannot be ruled out that the bullae in question belonged to several different princes who bore the baptismal name Dmytro, such as Volodymyr-Dmytro Riurykovich (1187–1239).

It should also be mentioned that Prince Volodymyr-Dmytro Riurykovich maintained close contacts with Daniel Romanovych, who ruled probably not only Chełm but also Czermnno-Cherven'. This may be grounds for attributing the emission of the bulla discussed here to him.

B.IX. Bullae of unidentified attribution (11th–13th centuries)

Unfortunately, in the case of the remaining bullae from Czermnno, there are no grounds for linking them to any specific issuer.

Five specimens (B.IX.1., B.IX.2., B.IX.3., B.IX.4., B.IX.5.) preserve well-executed depictions of St. Basil and St. Simeon Stylites (or vice versa, as we cannot be entirely certain of the distinction between obverse and reverse). For these bullae, comparable emissions can be found among artefacts known from Ukraine. Unfortunately, to date it has not been possible to connect them with any particular prince (though this may change in the future). It cannot be ruled out that another bulla (B.IX.16.) may also be assigned to this group, as suggested by the letters preserved (albeit only partially) on the reverse. Unfortunately, the inscription on another bulla (B.IX.6.) could not be deciphered. It appears to be merely a fragment of an inscription, with traces of four lines visible. Originally, there were probably at least five lines, which failed to appear on the flan owing to its insufficient size in relation to the die. Similarly, the traces of an inscription on the obverse, visible beside the saint, do not permit the identification of the figure. It is possible that the issuer of this bulla was not a ruler but a cleric.

The remaining specimens are so poorly preserved that their identification is impossible (this applies to both the depictions of saints and the inscriptions or letters).

FINAL REMARKS

The catalogue of bullae from Czermnno and Perespa presented here constitutes the most extensive collection of Rus' sphragistic artefacts discovered to date within the territory of present-day Poland (a

stety nie udało się odczytać napisu na kolejnej bulli (B.IX.6.) Jest to zapewne tylko fragment inskrypcji, z której widoczne są ślady 4 wersów. Prawdopodobnie w oryginale wersów było co najmniej 5, nie odbiły się na krążku zapewne z powodu jego zbyt małych rozmiarów względem stempla. Podobnie jest w przypadku zachowanych śladów napisu na awersie, które widoczne są obok świętego. Również i one nie pozwalają na rozpoznanie przedstawienia. Niewykluczone, iż emitentem tej bulli nie był władca ale duchowny.

Dalsze zabytki są tak źle zachowane, iż ich identyfikacja jest niemożliwa (dotyczy to zarówno przedstawień świętych, jak i napisów czy liter).

UWAGI KOŃCOWE

Prezentowany tutaj katalog bulli z Czermna i Pery jest dotychczas najliczniejszą kolekcją zabytków ruskiej sfragistyki, odkrytych na terenie dzisiejszej Polski (na pełne opracowanie czeka kolekcja bulli z Gródka, pow. hrubieszowski). Niedawno ukazała się publikacja katalogowa obejmująca dużo mniejsze zabytki ołowiane z tego stanowiska, tzw. plomby typu drohiczyńskiego. Jednak zarówno bulle jak i plomby wymagają dalszych prac analitycznych, zwłaszcza, że przybywa nowego materiału nie tylko z Czermna i okolic ale również z całej Polski. Wyrażamy nadzieję, że niniejsza publikacja przyspieszy studia nad tą niezwykle interesującą kategorią zabytków.

full study of the collection of bullae from Gródek, Hrubieszów district, is still pending). A catalogue publication has recently appeared, covering much smaller lead artefacts from this site, the so-called Drohiczyn-type seals. However, both bullae and seals require further analytical work, especially as new material continues to emerge not only from Czermno and its vicinity but also from across Poland. It is hoped that the present publication will contribute to advancing research on this exceptionally interesting category of artefacts.

Bibliografia / Bibliography:

- Alf'orov O.**, 2012; *Molivdovuli kiivs'kih knâziv drugoi polovini XI-kincâ XII stolittâ (za materialami sfragističnoï kolekcii O. Šeremet'eva)*, Sfragističnij šoričnik 2, s. 5-74.
- Alf'orov O.**, 2012; *Însignii vladi na davn'orus'kih pečatkah XI-XII st.*, Sfragističnij šoričnik 3, s. 32-46.
- Alf'orov O.**, 2013; *Vitoki: sfragistična tradiciâ Kiivs'koi Rusi*, [w:] Smolij V.A., Savčuk Ū.K. (red.), Tisâča rokiv ukrains'koï pečatki, Kiiv, s. 21-97.
- Alf'orov O.**, 2021; *Pečatki Kiivs'koï mitropolii XI-XIV st.: katalog kolekcii Muzeu Šeremet'evih, Kiiv.*
- Bagińska J., Chudzińska B., Dzieńkowski T., Florkiewicz I., Wołoszyn M.**, 2023; *Czeramna 2010-2011. Research history and methods, system of presenting archaeological material in this monograph = Czeramna 2010-2011. Historia i metody badań, sposób prezentacji materiału zabytkowego w niniejszej monografii*, [w:] Wołoszyn M. (red.), The early medieval settlement complex at Czeramna in the light of results from past research (2010-2011). Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeramnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011. Podstawy źródłowe, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 9: 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, s. 53-94.
- Bagińska J. Florkiewicz I. Wołoszyn M.**, 2025; *Bulle ołowiane z Dobużka-Kolonii, pow. Tomaszów Lubelski*, [w:] Słowo - Obraz – Komunikat. Zabytki średniowiecznej sfragistyki z Czeramna, seria Czeramna/Czerwień – złote jabłko polskiej archeologii, t. III, s. 49-56.
- Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.)**, 2012; *Červen' – eine Burg zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog = Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy = Červen' – un castrum tra Oriente e Occidente. Catalogo della mostra = Червень – град між Сходом i Заходом. Каталог виставки*, Tomaszów Lubelski-Leipzig-Lublin-Rzeszów.
- Dąbrowski D.**, 2008; *Genealogia Mścislawowiczów: pierwsze pokolenia (od początku do XIV wieku)*, Kraków.
- Dąbrowski D.**, 2009; *Włodzimierz Dymitr Rurykowicz i jego stosunki z Danielem Romanowiczem: kartka z dziejów politycznych Rusi*, Fortecâ: zbirnik zapovidnika «Tustan'»1, s. 68-89.
- Florkiewicz I., Jusupović A., Musin A.**, 2020; *The Sphinx of Slavic Sigillography – small lead seals of “Drohiczyn type” from Czeramna. Material evidence = Sfinks słowiańskiej stragistyki – plomby „typu drohicznyńskiego” z Czeramna. Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 6: 2, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Saint Petersburg-Warszawa.
- Florkiewicz I.**, 2022; *Remarks on sphragistic material = Uwagi na temat materiału sfragistycznego*, [w:] Wołoszyn M. (red.), The early medieval settlement complex at Czeramna in the light of results from 2010-2011 research. Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeramnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011. Podstawy źródłowe, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 9: 1, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, s. 477-520.
- Florkiewicz I.**, 2024; *Remarks on sphragistic material = Uwagi na temat materiału sfragistycznego*, [w:] Wołoszyn M. (red.), The early medieval settlement complex at Czeramna in the light of results from 2010-2011 research = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czeramnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 9: 3, Kraków-Leipzig-Rzeszów-Warszawa, s. 455-507.
- Gajdukov P., Janin V.**, 2004; *Drevnerusskie vislye pečati, zaregistririvannye v 2003 g.*, [w:] Janin V. (red.), Novgorod i Novgorodskaja zemlja: istorija i archeologia 18 (Materiały naučnoj konferencii: Novgorod, 27-29 janvarja 2004 g.), Velikij Novgorod, s. 137-160.
- Gajdukov P., Janin V.**, 2006; *Die Erforschung der Altrussischen Urkundensiegel im 20. Jahrhundert: Forschungsstand und Besonderheiten der Zusammenstellung Russischer Siegelsammlungen im letzten Jahrzehnt*, Studies in Byzantine Sigillography 9, s. 201-206.
- Gajdukov P., Janin V.**, 2007; *Drevnerusskie vislye pečati, zaregistririvannye v 2006 g.*, [w:] Janin V. (red.), Novgorod i Novgorodskaja zemlja: istorija i archeologia 21 (Materiały naučnoj konferencii: Novgorod, 23-25 janvarja 2007 g.), Velikij Novgorod, s. 138-164.
- Grotowski P.Ł.**, 2010; *Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843-1261)*, The Medieval Mediterranean 87, Leiden-Boston.

- Grotowski P.Ł.**, 2011; *Święci wojownicy w sztuce bizantyńskiej (843-1261)*, Kraków.
- Janin V.**, 1962; *Pečati s nadpis'û «D'nėslovo»*, Sovetskaâ arheologiâ 1962: 2, s. 157-177.
- Janin V.**, 1970; *Aktovye pečati Drevnej Rusi X-XV vv.*, t. I.; *Pečati X – načala XIII vv.*, Moskva.
- Janin V., Gajdukov P.**, 1998; *Aktovye pečati Drevnej Rusi X-XV vv.*, t. III, *Pečati zaregistririvannye v 1970-1996 gg.*, Moskva.
- Janin V., Gajdukov P.**, 2002; *Drevnerusskie vislye pečati, zaregistririvannye v 2001 g.*, [w:] Janin V. (red.), *Novgorod i Novgorodskaja zemlja: istorija i archeologia 15 (Materialy naučnoj konferencii: Novgorod, 22-24 janvarja 2002 g.)*, Velikij Novgorod, s. 154-173.
- Jodkowski J.**, 1948; *Pieczęćie ruskie z XI-XII w. znalezione w Grodnie i Drohiczyne*, *Przegląd Historyczny* 37, s. 153-180.
- Likhachev N.**, 1928; *Materialy dlâ istorii vizantjskoj i ruskoj sfragistiki*, vyp. 1., «Trudy Muzeâ paleografii», t. 1, Leningrad.
- Likhachev N.**, 1930; *Materialy dlâ istorii vizantjskoj i ruskoj sfragistiki*, vyp. 2., «Trudy Muzeâ paleografii», t. 2, Leningrad.
- Litvina A., Uspenskij F.**, 2006; *Vybor imeni knjazej v X-XVI vv. Dinastičeskaja istorija skvoz' prizmu antroponimiki*, Moskva.
- Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M.**, 2012; *Bevor Skrzetuski Bohun kennenlernte. Die Archäologie und das mittelalterliche Grenzgebiet zwischen Polen und der Alten Rus'*, *Mitropa. Jahresheft des Geisteswissenschaftliches Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO)*, Jahrgang 2012, s. 8-15.
- Merkel S.W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M.**, 2024; *Evidence for Slavic lead mining and trade: Early Rus' lead seals from Czermno and Gródek on the Polish Rus' border*, *Journal of Archaeological Science: Reports* 56 104539 (<https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2024.104539>).
- Merkel S.W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M.**, 2024; *Supplement to: Evidence for Slavic lead mining and trade: Early Rus' lead seals from Czermno and Gródek on the Polish Rus' Border*, zob. Merkel, Florkiewicz, Jansen, Bode, Wołoszyn 2024a.
- Nečitajlo V.**, 2002; *Vislye pečati Āropolka Izâslaviča - knâzâ Vyšgorodskogo, Vladimir-Volynskogo i Luckogo, vnuka Āroslava Mudrogo*, *Drevnij mir* 3, s. 19.
- Nečitajlo V.**, 2012; *Katalog drevnerusskich pečatej X-XIII vekov, Kiev (Ukrainskaâ konfederaciâ žurnalistov)*, t. 1, *Drevnerusskie pečati Velikih knâzej Kievskih i Mitropolitov Rusi*.
- Nečitajlo V.**, 2013; *Katalog drevnerusskich pečatej X-XIII vekov, Kiev (Ukrainskaâ konfederaciâ žurnalistov)*, t. 2, *Pečati knâzej Russkich, posadnikov, episkopov, dolžnostnyh lic*.
- Petrov M., Huletskij D.**, 2019; *Paleografičeskie čerty vislyh aktovyh pičatej sfragističeskogo tipa "Gospodneslovo" XI-XII vv.*, *Rus', Litva, Orda v pamâtnikah numizmatiki i sfragistiki* 6, s. 58-66.
- Piech Z.**, 1993; *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków.
- Piotrowski M., Wołoszyn M.**, 2012; *Czermno/Cherven – archaeological investigation of an Early Rus' medieval town in Eastern Poland in 2010-2011. A preliminary report*, [w:] Salamon M., Wołoszyn M., Musin A., Špehar P., Hardt M., Kruk M.P., Sulikowska-Gąska A. (red.), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence, U Źródł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 1: 2*, Kraków-Leipzig-Rzeszów Warszawa, s. 359-389.
- Soloviev A.V.**, 1961; *'ΑΡΧΩΝ 'ΡΩΣΙΑΣ*, *Byzantion* 31 (Homage a G. Ostrogorsky), s. 237-244.
- Suchodolski S.**, 2009; *Nowa bulla Bolesława Krzywoustego i problem ołowianych pieczęci w Polsce wczesnośredniowiecznej*, *Przegląd Historyczny* 100:2 (2009), s. 207-236.
- Wartołowska Z.**, 1958; *Gród Czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim*, *Światowit* 22, s. 7-137.
- Wassiliou-Seibt A.K.**, 2016; *Das doppelt geprägte Siegel von Leon Sguros und Ioannes Branias. Der historische Kontext seiner Entstehung*, [w:] Stavrakos Ch. (red.), *Inscriptions in the Byzantine and post-byzantine history and history of art. Proceedings of the International Symposium "Inscriptions: Their contribution to the Byzantine and post-byzantine history and history of art"* (Ioannina, June 26-27, 2015), Wiesbaden, s. 329-339.
- Wołoszyn M.**, 2013; *Grody Czerwieńskie i problem wschodniej granicy monarchii pierwszych Piastów: stan i perspektywy badań*, [w:] Sawicki T. (red.), *Studia nad dawną Polską, Gniezno (Muzeum Początków Państwa Polskiego)*, t. 3, s. 85-116.
- Wołoszyn M.**, 2013; *Ołowiane pieczęci*, [w:] Kalaga J. (red.), *Sutiejsk: gród pogranicza polsko-ruskiego z X-XIII wieku. Studium interdyscyplinarne*, Warszawa-Pękowo, s. 79-81.

Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E.M., 2012/2013; *Seals at the border; Seals in the context; Seals and dorigichin seals from Czermano*, http://www.doaks.org/research/byzantine/project-grants/reports/2012-13/woloszynpiotrowski_nosek (accessed on: 15.05.2024).

Wołoszyn M., Nosek E.M, Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015; *The Seals from Czermano (Cherven Towns, Eastern Poland): chemical analysis and metalurgical examination*, *Archeologia Polski* 60, s. 123-152.

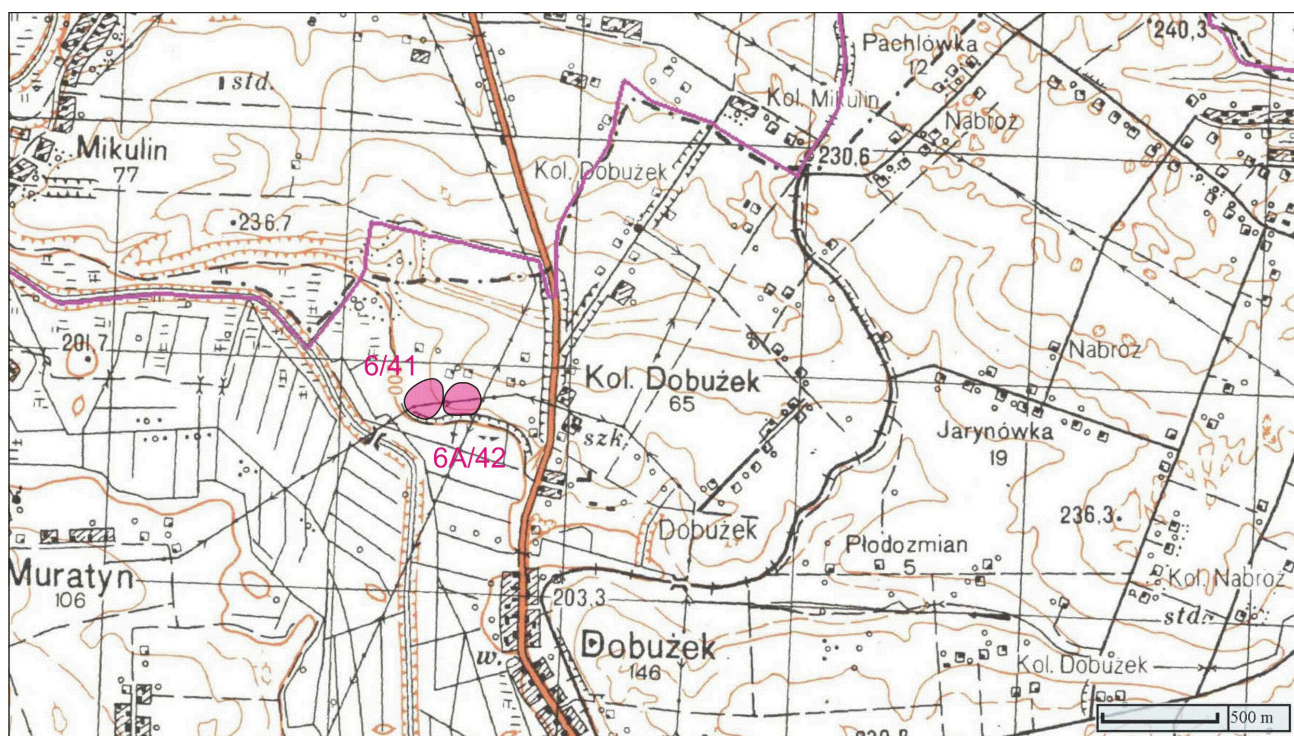
Bulle ołowiane z Dobużka-Kolonii, pow. Tomaszów Lubelski

Lead Bullae from Dobużek-Kolonia, Tomaszów Lubelski District

Jolanta Bagińska, Iwona Florkiewicz, Marcin Wołoszyn

Dobużek to wieś w powiecie tomaszowskim położona nad Huczwą, na Grzędzie Sokalskiej. W źródłach historycznych wzmiankowana jest po raz pierwszy dopiero w drugiej połowie wieku XV, jednakże źródła archeologiczne dowodzą, że osada ma znacznie starszą metrykę. Wokół Dobużka zarejestrowano bowiem wiele punktów osadniczych datowanych na wczesne średniowiecze. Jednym z nich jest Skarpa Dobużańska, na której są zlokalizowane dwa – sąsiadujące ze sobą – stanowiska archeologiczne oznaczone jako Dobużek-Kolonia, stanowisko nr 6 i nr 6A (patrz mapa poniżej, oprac. E. Niedźwiedź). Odkryto je podczas badań realizowanych w ramach programu *Archeologiczne Zdjęcie Polski*, a obecność w tym miejscu znalezisk wczesnośredniowiecznych była kilkakrotnie weryfikowana. Weryfikacje te przyniosły niezwykle interesujące znaleziska, jak np. srebrne kabłączki, emaliowane krzyżyki, fragment krzyża-relikwiarza, grzebień rogowy czy różnorod-

Dobużek is a village in the Tomaszów district situated on the Huczwa River, within the Sokal Ridge. It is first mentioned in historical sources only in the second half of the 15th century; however, archaeological evidence demonstrates that the settlement has a much earlier origin. Numerous early medieval settlement sites have been recorded in the vicinity of Dobużek. One of them is Skarpa Dobużańska (the Dobużek Escarpment), where two adjacent archaeological sites are located, designated as Dobużek-Kolonia site no. 6 and site no. 6A (see the map below, compiled by E. Niedźwiedź). They were discovered during the Polish Archaeological Record programme, and the presence of early medieval finds at this location was verified several times. These verifications yielded particularly interesting artefacts, such as silver temple rings, enamelled crosses, a fragment of a reliquary cross, a bone comb, and various tools. The most valuable and completely un-

ne narzędzia. Najcenniejszym, zupełnie niespodziewanym znaleziskiem są dwie ołowiane pieczęcie jakie prezentujemy poniżej:

Fotografie: / Photographs: M. Jurkowski

1. Bulla (pieczęć), MT/1897/1/A

ołów, odcisk.

Wymiary: średnica – 23,5×26 mm; grubość – 3,4 mm.

Waga: 12,52 g.

Pochodzenie: weryfikacja stan. 6 i 6A w Dobużku, gm. Łaszczów w 2012 roku.

Stan zachowania: w całości, przetarcia powierzchni, zachowany kanał na sznur w pozycji godziny 12-6.

Zabiegi konserwatorskie: zabytek niekonserwowany.

Wystawy: zabytek nieekspozowany.

Bibliografia: zabytek niepublikowany, wzmiankowany w publikacji dotyczącej pieczęci z Czermna zob. Florkiewicz 2024, s. 482, w tym przypis 14.

Opis:

Aw.: półpełna postać świętego przedstawiona *en face*, głowa otoczona nimbem wyznaczonym przez perełkowy okrąg, twarz pociągła, okolona brodą, wyraziste oczy, długie włosy, sięgające ramion; postać ubrana w tunikę i płaszcz; w lewej, ugiętej ręce święty trzyma krzyż osadzony na długim drzewcu; prawa ugięta w łokciu, lekko wzniesiona w geście błogosławieństwa; inskrypcja: po prawej stronie świętego litery – I|Psi; po lewej stronie świętego, obok krzyża litera – A; całość otoczona perełkową obwódką.

Rew.: inskrypcja w trzech wersach – †ДБ|НѢСЛ|ОБО; całość otoczona perełkową obwódką.

Analogie: 1). Czermno/Polska (por. Florkiewicz 2022, Ryc. s. 484, Ryc. XII:6a-b; 2024, zabytek nr 6 [nr inw. MT/1860/11/A]); publikowany tam zabytek jest podobny do bulli z Dobużka, ale z pewnością pieczęci te wykonano różnymi stemplami); 2). Nowogród/Rosja

expected discovery consists of two lead bullae, presented below.

1. Bulla (seal), MT/1897/1/A

lead, impression.

Dimensions: diameter – 23.5×26 mm; thickness – 3.4 mm.

Weight: 12.52 g.

Provenance: verification of sites 6 and 6A at Dobużek, Łaszczów commune, in 2012.

State of preservation: complete, surface abrasions, preserved cord channel in the 12–6 o'clock position.

Conservation treatment: not conserved.

Exhibitions: not displayed.

Bibliography: unpublished, mentioned in a study concerning seals from Czermno, see Florkiewicz 2024, p. 482, including footnote 14.

Description:

Obverse: half-length figure of a saint depicted *en face*, head encircled by a halo delineated by a beaded ring, elongated bearded face, prominent eyes, long hair reaching the shoulders; the figure is clad in a tunic and cloak; in the bent left hand the saint holds a cross mounted on a long shaft; the right arm is bent at the elbow, slightly raised in a gesture of blessing; inscription: to the right of the saint the letters – I|Psi; to the left, beside the cross, the letter – A; the entire design encircled by a beaded border.

Reverse: inscription in three lines – †ДБ|НѢСЛ|ОБО; the whole within a beaded border.

Parallels: 1). Novgorod (Yanin 1970, find no. 85; the specimen published by Yanin is similar to the bulla from Dobużek, but the seals were undoubtedly struck with different dies); 2). Czermno (cf. Florkie-

(Janin 1970, zabytek nr 85). Także w tym przypadku można zakładać że wykorzystano różne stemple choć emitentem mógł być ten sam władca, czyli księżę Jarosław-Jan Światopełkowicz (stemple po jakimś czasie ulegały zniszczeniu, zatarciu, uszkodzeniu w rezultacie czego wykonywano nowe stemple; w warunkach średniowiecznych [w epoce przedindustrialnej] nowy stempel mógł się różnić od starszego np. w sposobie zapisu liter).

wicz 2024, find no. 6 [inv. no. MT/1860/11/A]). In this case too, it may be assumed that different dies were used, although the issuer could have been the same ruler, namely Prince Yaroslav-John Sviatopolkovych (dies in the medieval, pre-industrial period inevitably wore out, became blurred or damaged, and consequently new ones were produced, which could differ from earlier ones, for instance in the rendering of letters).

Fotografie: / Photographs: M. Jurkowski

2. Bulla (pieczęć), MT/1897/2/A

ołów, odcisk.

Wymiary: średnica – 21,3×21,5 mm; grubość – 3,3 mm.

Waga: 8,61 g.

Pochodzenie: weryfikacja stan. 6 i 6A w Dobużku, gm. Łaszczów w 2012 r.

Stan zachowania: w całości, przetarcia i widoczne uszkodzenia powierzchni, zachowany kanał na sznur w pozycji godziny 12/1-6/7.

Zabiegi konserwatorskie: zabytek niekonserwowany.

Wystawy: zabytek nieeksponowany.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis:

Aw.: niepełna postać świętego przedstawiona *en face* (wyobrażenie kończy się powyżej kolan, być może z powodu nieodbicia się na krążku całego stempla), głowa otoczona nimbem, włosy krótkie; obie ręce ugięte w łokciach i lekko uniesione, stan zachowania nie pozwala na pewne opisanie układu rąk – prawdopodobnie święty prawą rękę nieznacznie unosi w geście błogosławieństwa, a w lewej trzyma księgę; ubrany jest w długą szatę sięgającą stóp (jak to można zaobserwować na zachowanych analogicznych wizerunkach pełnej postaci) oraz płaszcz; inskrypcja bardzo słabo

2. Bulla (seal), MT/1897/2/A

lead, impression.

Dimensions: diameter – 21.3×21.5 mm; thickness – 3.3 mm.

Weight: 8.61 g.

Provenance: verification of sites 6 and 6A at Dobużek, Łaszczów commune, in 2012.

State of preservation: complete, with abrasions and visible surface damage, preserved cord channel in the 12/1–6/7 o'clock position.

Conservation treatment: not conserved.

Exhibitions: not displayed.

Bibliography: unpublished.

Description:

Obverse: incomplete figure of a saint depicted *en face* (the image ends above the knees, possibly because the entire die did not strike the flan); head encircled by a halo, short hair; both arms bent at the elbows and slightly raised, although the state of preservation does not allow a certain reconstruction of their arrangement – most likely the saint raises his right hand in a gesture of blessing and holds a book in the left; he is dressed in a long robe reaching the feet (as observed in parallel preserved depic-

czytelna, częściowo zatarta, po prawej stronie świętego litery – Π|Α|Ν|Τ; po jego lewej stronie litery – Λ|Ε|Η. **Rew.:** niemal pełna (do kolan) postać świętego przedstawiona *en face*, głowa otoczona nimbem; w prawej ręce, ugiętej w łokciu i podniesionej do góry, włócznia, w lewej – opuszczonej tarcza; postać jest ubrana w strój wojskowy sięgający kolan oraz płaszcz; inskrypcja po prawej stronie świętego nie zachowała się, po jego lewej stronie litery – ΔΩ|Ρ|Ο; całość w perełkowej obwódce.

Analogie: 1). Nowogród/Rosja (Janin 1970, zabytek nr 214, por. też zabytek nr 215 [zdjęcie słabo czytelne]); 2). Ukraina (Janin, Gajdukov 2005, zabytek nr 6).

Jak łatwo zauważyć obie bulle różnią się wielkością. Do niedawna przyjmowano, że pieczęci o mniejszej średnicy (20-21 mm) zaczęły stopniowo dominować od drugiego ćwierćwiecza XII wieku, a te o większej średnicy (25-26 mm) były charakterystyczne dla czasów wcześniejszych. Obecnie odchodzi się od tej koncepcji (niektóre starsze pieczęci również były bite na małych krążkach, być może o ich wielkości decydowała dostępność surowca ołowianego).

Pieczęć nr 1 ma na awersie postać świętego, którego możemy zidentyfikować dzięki literom, które należy zapewne odczytać jako „IOAN”, czyli Jan. Sposób przedstawienia postaci (długie włosy i broda, krzyż na długim drzewcu) pozwalają zidentyfikować ją jako świętego Jana Chrzyciela, w Kościele wschodnim określanego tytułem „Poprzednik Pański” (*Prodromos*), syna Zachariasza i Elżbiety, krewnego Jezusa Chrystusa. Zgodnie z przekazem Ewangelii św. Jan był prorokiem i pustelnikiem nawołującym lud do nawrócenia. Aresztowany przez Heroda Antypasa został ścięty prawdopodobnie w twierdzy Macheront, fortecy Heroda Wielkiego, usytuowanej na szczycie pustynnego wzgórza w Jordanii. Św. Jan Chrzyciel jest czczony zarówno w Kościele katolickim, jak i prawosławnym. Niezwykle interesujący jest rewers pieczęci z zagadkowym napisem †ДБ/НБСЛ/ОВО, a więc „Dniesłowo”. Nie sposób jednoznacznie objaśnić co miały oznaczać ten termin. Za prawdopodobną uznaje się koncepcję sformułowaną jeszcze przez N. P. Lichaczewa (1862-1936), który przyjął, że mamy tu do czynienia ze zbitką dwóch słów: «дынѣ» i «слово». Termin widoczny na pieczęci oznaczałby więc „wewnątrz słowo” i byłby rodzajem wskazania, że treść pisma znajduje się wewnątrz zapieczętowanego dokumentu (średniowieczne dokumenty były tak składane lub zwijane do zapieczętowania, że strona zapisana zawsze znajdowała się po jego wewnętrznej stronie).

Na awersie i rewersie pieczęci nr 2 ukazano wyobrażenia świętych. Poważnie uszkodzone inskryp-

tions of full-length figures) and a cloak; inscription very poorly legible, partly effaced, to the right of the saint the letters – Π|Α|Ν|Τ, to the left the letters – Λ|Ε|Η.

Reverse: almost full-length (to the knees) figure of a saint depicted *en face*, head encircled by a halo; in the right hand, bent at the elbow and raised upwards, a spear; in the lowered left hand, a shield; the figure is clad in military dress reaching the knees and a cloak; inscription to the right of the saint not preserved, to the left the letters – ΔΩ|Ρ|Ο; the whole within a beaded border.

Parallels: 1). Novgorod (Janin 1970, find no. 214, see also no. 215 [poorly legible photograph]); 2). Ukraine (Janin, Gajdukov 2005, find no. 6).

As can be readily observed, the two bullae differ in size. Until recently it was assumed that smaller seals (20–21 mm in diameter) gradually became dominant from the second quarter of the 12th century onwards, while the larger ones (25–26 mm) were characteristic of earlier times. Today this concept is being abandoned (some earlier seals were also struck on small flans, and their size may have depended on the availability of lead as raw material).

Seal no. 1 bears on its obverse the figure of a saint, whom we can identify thanks to the letters, which should most likely be read as “IOAN”, i.e. John. The manner in which the saint is represented (long hair and beard, cross on a long shaft) allows us to identify him as St. John the Baptist, referred to in the Eastern Church by the title “Forerunner of the Lord” (*Prodromos*), son of Zechariah and Elizabeth, a relative of Jesus Christ. According to the Gospel narrative, St. John was a prophet and hermit calling people to repentance. Arrested by Herod Antipas, he was most likely beheaded in the fortress of Machaerus, a stronghold of Herod the Great situated on the summit of a desert hill in Jordan. St. John the Baptist is venerated both in the Catholic and the Orthodox Churches. Particularly intriguing is the reverse of the seal with its enigmatic inscription †ДБ/НБСЛ/ОВО, i.e. “Dnieslovo”. It is impossible to determine with certainty what this term was intended to mean. A plausible explanation is the concept formulated already by N. P. Likhachov (1862–1936), who argued that we are dealing here with a conflation of two words: «дынѣ» and «слово». The term visible on the seal would thus signify “inside the word” and would serve as an indication that the content of the document was contained inside the sealed document (medieval documents were folded or rolled for sealing in such a way that the written side was always on the inside).

Seal no. 2 on both obverse and reverse shows im-

cje (zwłaszcza w przypadku awersu) uniemożliwiają identyfikację przedstawionych postaci (ich imion), ale niezwykle pomocne są w tym przypadku cechy ikonograficzne obu wyobrażeń. W postaci z awersu możemy rozpoznać św. Pantaleona (Pantelejmona), męczennika, zmarłego ok. 305 roku. Św. Pantaleon urodził się w Nikomedii jako syn senatora Eustorgiusza, który był poganinem i chrześcijanki Ebulii, która zapewniła mu chrześcijańskie wychowanie. Oddano go na naukę do znanego lekarza Eufrozyna, gdzie tak doskonale opanował wiedzę medyczną, że został lekarzem na dworze cesarza Galeriusza. Oskarżony podczas prześladowań chrześcijan za panowania cesarza Dioklecjana został skazany na śmierć, poddany torturom i ostatecznie ścięty. Św. Pantaleon jest czczony tak w Kościele katolickim (gdzie uważany jest za patrona lekarzy, pielęgniarów i ludzi samotnych, chorych na gruźlicę i bóle głowy oraz hodowców bydła), jak i wschodnim (prawosławnym; gdzie uznawany jest również za patrona lekarzy oraz żołnierzy i marynarzy).

Na rewersie – jak dowodzą litery oraz samo wyobrażenie – widnieje św. Teodor (Fiodor) identyfikowany jako św. Teodor Tyron z Amasei, męczennik, urodzony prawdopodobnie w Euchaitae¹ w Anatolii, w drugiej połowie III w., zmarły 17 lutego w 306 roku w Amasei. Teodor był prawdopodobnie żołnierzem rzymskim za panowania cesarza Maksymiana. Za odmowę oddawania czci pogańskim bogom trafił do więzienia, ale został ułaskawiony. W akcie sprzeciwu wobec pogańskich rytuałów podpalił pogańską świątynię w Amasei, za co został skazany na śmierć przez spalenie. Pochowano go w Euchaitae (Theodoropolis), gdzie powstało sanktuarium ku jego czci. Św. Teodor czczony jest zarówno w Kościele katolickim, jak i wschodnim (prawosławnym).

Każdemu kto przygląda się obu pieczęciom nasuwa się pytanie: kim byli właściciele tych pieczęci (kto był ich wystawcą, kto nakazał ich odlanie). Na Rusi (i szerzej w obrębie całej wspólnoty bizantyńskiej) pieczęci były wystawiane i używane przez książąt, ich urzędników oraz dostojników kościelnych. Liczne analogie dowodzą, że bulle z Dobużka-Kolonii należy uznać za bulle książęce. Zostały znalezione w odległości ok. 10 km od grodziska w Czermnie, a więc zapewne na terytorium grodowym Czerwienia, w obrębie wczesnośredniowiecznego księstwa włodzimiersko-wołyńskiego. Jest dość prawdopodobne, że ich odlanie nakazał któryś z Rurikowiczów władających tym księstwem (choć można sobie wyobrazić, iż zabytki te uwierzytelniały pisma wysyłane nie z Czerwienia, ale nadesłane tutaj z innych części Rusi).

¹ Synaksarion podaje wersję odwrotną, czyli miejscem urodzenia miałyby być Amasea a miejscem śmierci Euchaitae i tam miało mieć miejsce podpalenie świątyni.

ages of saints. The seriously damaged inscriptions (especially on the obverse) prevent identification of the figures (their names), but the iconographic features of the representations are extremely helpful in this respect. In the obverse figure we can recognise St. Pantaleon (Panteleimon), a martyr who died around the year 305. St. Pantaleon was the son of the pagan Eustorgius and the Christian Eubule, who ensured that he was brought up in the Christian faith. He was sent to study with the famous physician Euphrosyne, where he mastered medical knowledge so well that he became a doctor at the court of Emperor Galerius. Accused during the persecutions of Christians under Emperor Diocletian, he was condemned to death, tortured, and eventually beheaded. St. Pantaleon is venerated in both the Catholic Church (where he is regarded as patron of physicians, nurses, the lonely, those suffering from tuberculosis and headaches, and cattle breeders) and the Eastern Orthodox Church (where he is also considered patron of physicians, as well as of soldiers and sailors).

On the reverse – as both the letters and the image indicate – we find St. Theodore (Fiodor), identified as St. Theodore Tyron of Amasea, a martyr born probably in Euchaita¹ in Anatolia in the second half of the 3rd century, who died on 17 February 306 in Amasea. Theodore was most likely a Roman soldier under Emperor Maximian. For refusing to worship pagan gods he was imprisoned, but pardoned. In an act of defiance against pagan rites, he set fire to the temple of Cybele in Amasea, for which he was sentenced to death by burning. He was buried in Euchaita (Theodoropolis), where a sanctuary was later established in his honour. St. Theodore is venerated in both the Catholic and the Eastern Orthodox Churches.

Anyone examining the two seals will naturally ask the question: who were the owners of these seals (who commissioned their production, who ordered them to be cast)? In Rus' (and more broadly within the Byzantine sphere), seals were issued and used by princes, their officials, and ecclesiastical dignitaries. Numerous parallels demonstrate that the bullae from Dobużek-Kolonia should be regarded as princely seals. They were found at a distance of c. 10 km from the stronghold at Czermn, thus most probably within the territory of the Cherven' stronghold, in the domain of the early medieval principality of Volodymyr-Volhynia. It is quite plausible that their casting was ordered by one of the Rurikids ruling this principality (although it is also conceivable that these seals authenticated documents not sent

¹ The Synaksarion provides the opposite version, namely that the place of birth was Amasea, while the place of death was Euchaita, where the burning of the temple was said to have taken place.

Bulla z tajemniczą inskrypcją „†ДБНѢСЛОБО” („Dniesłowo”) i wizerunkiem św. Jana Chrzciciela może pochodzić z XI lub końca XI - początku XII wieku. Przemawia za tym sposób ukazania świętego (wizerunki półpostaci na pieczęciach są charakterystyczne dla XI wieku i zaczynają stopniowo zanikać od początku wieku XII). Na pieczęciach z napisem „†ДБНѢСЛОБО” („Dniesłowo”) występują wizerunki świętego Michała Archanioła, Teodora (Fiodora), Dawida, Jana, Jerzego, ale także Bogurodzicy i sześcioskrzydłego anioła (serafina?). W. L. Janin analizując inskrypcje, wymiary poszczególnych bulli oraz sposób przedstawienia wizerunków (półpostacie i pełne postacie) doszedł do wniosku, że ta grupa sfragistyczna funkcjonowała na przełomie XI i XII wieku, w czasie kiedy stary typ pieczęci o większych rozmiarach i wizerunkach świętych w formie półpostaci zaczyna ustępować nowym bullom o mniejszej średnicy i wizerunkach przedstawiających pełne postacie świętych. Pieczęci, na których widnieje wizerunek sześcioskrzydłego anioła lub Bogurodzicy związane są, jak się wydaje, z hierarchią kościelną. Wizerunek Bogurodzicy jako emblemat cerkiewny po raz pierwszy pojawił się na pieczęci metropolity Mikołaja (1096-1104). Z kolei pieczęci typu „†ДБНѢСЛОБО” („Dniesłowo”) z wizerunkami świętych należy najprawdopodobniej wiązać z władzą świecką, czyli z ksiądzkami z dynastii Rurykowiczów. Bulle tego typu były znajdowane na terenach podporządkowanych władzy książąt kijowskich, dlatego też W. L. Janin uznał, że właściciele tych pieczęci należy według wszelkiego prawdopodobieństwa szukać wśród tego kręgu władców. Na przełomie XI i XII wieku na tronie kijowskim zasiadali kolejno: Wsiewołod Jarosławowicz (chrzestne imię – Andrzej) w latach 1078-1093, Światopełk Izjasławowicz (chrzestne imię – Michał) w latach 1093-1113 oraz Włodzimierz Wsiewołodowicz Monomach (chrzestne imię – Bazyl/Wasyl) w latach 1113-1125. Jeśli przyjmiemy, że na pieczęciach ich książęcy właściciele umieszczali wizerunki swoich chrześcijańskich patronów, to tę omawianą grupę bulli przyporządkować można tylko księciu Światopełkowi (wizerunek archanioła Michała). Lata jego panowania dobrze współgrają z datowaniem pieczęci z wizerunkiem Bogurodzicy. Komu więc ostatecznie przypiszemy pieczęć z wizerunkiem św. Jana z Dobużka-Kolonii? Bulle tego typu znamy przede wszystkim z zachodnich rubieży Rusi Kijowskiej, z ziem księstwa włodzimiersko-wołyńskiego (choć znaleziono je także w Grodnie i Nowogrodzie). W czasie, gdy na tronie kijowskim zasiadał Światopełk Izjasławowicz księstwem włodzimiersko-wołyńskim władał jego syn Jarosław

from Cherven' but brought there from other parts of Rus').

The bulla with the mysterious inscription “†ДБНѢСЛОБО” (“Dniesłowo”) and the image of St. John the Baptist may date from the 11th or the late 11th–early 12th century. This is suggested by the manner in which the saint is depicted (half-length figures on seals are characteristic of the 11th century and gradually disappear from the beginning of the 12th). On seals bearing the inscription “†ДБНѢСЛОБО” (“Dniesłowo”) there appear images of St. Michael the Archangel, Theodore, David, John, George, but also the Mother of God and a six-winged angel (seraph?). V. L. Yanin, in analysing the inscriptions, dimensions of the bullae, and modes of representation (half-length and full-length figures), concluded that this sfragistic group functioned at the turn of the 11th and 12th centuries, at a time when the old type of seals of larger size and half-length figures of saints began to be replaced by smaller bullae with full-length depictions of saints. Seals with representations of the six-winged angel or the Mother of God appear to be associated with the ecclesiastical hierarchy. The image of the Mother of God as a church emblem first appeared on the seal of Metropolitan Nicholas (1096–1104). Conversely, the “†ДБНѢСЛОБО” (“Dniesłowo”) type seals with depictions of saints should most probably be connected with secular authority, namely with princes of the Rurikid dynasty. Bullae of this type have been found in territories subject to the authority of the princes of Kiev, and therefore V. L. Yanin concluded that their owners should most likely be sought among this circle of rulers. At the turn of the 11th and 12th centuries the Kievan throne was occupied successively by Vsevolod Yaroslavovich (baptismal name Andrew) in 1078–1093, Sviatopolk Iziaslavovich (baptismal name Michael) in 1093–1113, and Volodymyr Vsevolodovich Monomakh (baptismal name Basil) in 1113–1125. If we accept that princely owners of seals placed images of their Christian patron saints upon them, then this group of bullae can only be ascribed to Prince Sviatopolk (image of the Archangel Michael). The dates of his reign correspond well with the dating of seals bearing the image of the Mother of God. To whom, then, should we ultimately attribute the seal with the image of St. John from Dobużek-Kolonia? Bullae of this type are known above all from the western borderlands of Kievan Rus', in the territory of the principality of Volodymyr-Volhynia (though examples are also known from Grodno and Novgorod). At the time when Sviatopolk Iziaslavovich occupied the Kievan throne, the principality of Volodymyr-Volhynia was

(w latach 1100-1118). Nie znamy niestety imienia chrzestnego tego władcy, ale, jak sądzi W. L. Janin, jest prawdopodobne, że to właśnie on jest właścicielem pieczęci z wizerunkiem św. Jana (szerzej na ten temat – z przywołaniem różnych propozycji interpretacyjnych – zob. Florkiewicz 2024, s. 482).

W przypadku drugiej bulli z Dobużka-Kolonii identyfikacja dwóch świętych (z awersu i rewersu) ułatwia odszukanie wystawcy pieczęci (jej właściciela), przyjmuje się bowiem, że na pieczęciach umieszczano świętych patronów księcia panującego oraz jego ojca (zgodnie z imionami nadanymi im na chrzcie, niestety imiona te nie zawsze są nam znane).

Czy jesteśmy w stanie odnaleźć Rurykowicza, z którym można łączyć świętego Pantaleona (Pantelejmon) i Teodora (Fiodor)? Na szczęście wiemy, że Mściśław Harald Włodzimierzowicz (urodzony ok. połowy lutego 1076 r., zmarły 15.04.1132 roku), książę kijowski (1125-1132) syn Włodzimierza Wsiewołodowicza Monomacha i jego żony Gidy, córki króla Anglii Haralda nosił chrzestne imię Fiodor (Teodor). Jego syn Izjasław II Mściśławowicz (ur. między 1106 a 1108 zm. 13 lub 14 listopada 1154 r.), książę kijowski w latach 1146-1149, 1150 i 1151-1154, władał także księstwem kurskim, połockim, perejaśławskim, turowskim, pińskim i włodzimierskim. Na podstawie wzmianek w źródłach o oddaniu się księcia pod opiekę św. Pantaleona (Pantelejmona) uznaje się dosyć powszechnie, że chrzestne imię księcia brzmiało Pantaleon (Pantelejmon). Warto jeszcze dodać, że zdaniem części badaczy syn Izjasława – Mściśław II Izjasławowicz (ur. po 15 kwietnia 1132 a przed 1135 r., zm. 19 sierpnia 1170 r.), książę kijowski (1167-1169, 1170), a także książę perejaśławski i włodzimierski również nosił chrzestne imię Fiodor (Teodor; brak na ten temat wzmianek w źródłach pisanych, chodzi więc tylko o przypuszczenie). Reasumując: interesującą nas tu pieczęć z Dobużka-Kolonii należy przypisać księciu Izjasławowi Mściśławowiczowi, którego patronem był święty Pantaleon, a patronem jego ojca święty Teodor (Fiodor; choć nie można wykluczyć, że emitentem był Mściśław II Izjasławowicz). Książę Izjasław Mściśławowicz żył w pierwszej połowie XII wieku, zaczął panowanie w jego drugim ćwierćwieczu.

ruled by his son Yaroslav (in 1100–1118). Unfortunately, we do not know this ruler's baptismal name, but according to V. L. Yanin it is plausible that he was the owner of the seal with the image of St. John (for a more detailed discussion – with reference to different interpretative proposals – see Florkiewicz 2024, p. 482).

In the case of the second bulla from Dobużek-Kolonia, the identification of the two saints (on obverse and reverse) makes it easier to determine the issuer of the seal (its owner). It is assumed that in such cases seals depicted the patron saints of rulers (assigned to them at baptism) – of the reigning prince and his father (though unfortunately these names are not always known to us). Can we identify a Rurikid for whom St. Pantaleon (Panteleimon) and St. Theodore (Fiodor) could have been baptismal patrons? Fortunately, we know that the Prince of Kiev (1125–1132) Mstyslav Harald Volodymyrovych (born in mid-February 1076, died 15 April 1132), son of Volodymyr Vsevolodovych Monomakh and his wife Gytha, daughter of King Harold of England, bore the baptismal name Theodore (Fiodor). His son Iziaslav II Mstyslavovych (born between 1106 and 1108, died 13 or 14 November 1154), Prince of Kiev in 1146–1149, 1150, and 1151–1154, also ruled the principalities of Kursk, Polotsk, Pereiaslav, Turov, Pinsk, and Volodymyr. On the basis of references in the sources to the prince's invocation of St. Pantaleon (Panteleimon) as his patron, it is widely accepted that the baptismal name of the prince was Pantaleon (Panteleimon). It is worth adding that according to some scholars, Iziaslav's son, Mstyslav II Iziaslavovych (born after 15 April 1132 and before 1135, died 19 August 1170), Prince of Kiev (1167–1169, 1170), and also Prince of Pereiaslav and Volodymyr, likewise bore the baptismal name Theodore (Fiodor; there are no references to this in the written sources, so this remains a supposition). In conclusion, the seal from Dobużek-Kolonia should be attributed to Prince Iziaslav Mstyslavovych, whose patron was St. Pantaleon, and whose father's patron was St. Theodore (Fiodor; although it cannot be excluded that the issuer was Mstyslav II Iziaslavovych). Prince Iziaslav Mstyslavovych lived in the first half of the 12th century, beginning his reign in its second quarter.

Bibliografia / Bibliography:

- Dąbrowski D.**, 2008; *Genealogia Mścislawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków.
- Florkiewicz I.**, 2022; *Remarks on sphragistic material = Uwagi na temat materiału sfragistycznego*, [w:] M. Wołoszyn (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from 2010-2011 research. Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011. Podstawy źródłowe*, u *Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas* 9: 1, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 477-520.
- Florkiewicz I.**, 2024; *Remarks on the sphragistic material = Uwagi na temat materiału sfragistycznego*, [w:] Wołoszyn M. (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from 2010-2011 research. Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011. Podstawy źródłowe*, u *Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas* 9: 3, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 455-457.
- Gajdukov P., Janin V.**, 2004; *Drevnerusskie vislye pečati, zaregistrirovannye v 2003 g.*, [w:] Janin V. (red.), *Novgorod i Novgorodskaja zemlja: istorija i archeologia* 18 (Materialy naučnoj konferencii: Novgorod, 27-29 janvarja 2004 g.), Velikij Novgorod, s. 137-160.
- Janin V.**, 1962; *Pečati s nadpis'û «D'něslovo»*, *Sovetskâ arheologija* 1962: 2, s. 157-177.
- Janin V.**, 1970; *Aktovye pečati Drevnej Rusi X-XV vv., t. I: Pečati X – načala XIII vv.*, Moskva.
- Janin V., Gajdukov P.**, 1998; *Aktovye pečati Drevnej Rusi X-XV vv., t. III, Pečati zaregistrirovannye v 1970-1996 gg.*, Moskva.
- Janin V., Gajdukov P.**, 2005; *Drevnerusskie vislye pečati, zaregistrirovannye v 2004 g.*, [w:] Janin V. (red.), *Novgorod i Novgorodskaja zemlja: istorija i archeologia* 19 (Materialy naučnoj konferencii: Novgorod, 18-20 janvarja 2005 g.), Velikij Novgorod, s. 91-111.
- Komar P.**, 2010; *Teodor z Amasei* [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 14, Lublin, kolumna 618.
- Lichačev N.**, 1930; *Materialy dlâ istorii vizantijskoj i russkoj sfragistiki*, vyp. 2., «Trudy Muzeâ paleografii», t. 2. Leningrad.
- Litvina A., Uspenskij F.**, 2006; *Vybor imeni knjazej v X-XVI vv. Dinastičeskaja istorija skvoz' prizmu antroponimiki*, Moskva.
- Makary (hieromnich)**, 2015; *17 lutego - wspomnienie świętego męczennika Teodora Tyrona*, [w:] Synaksarion. *Żywoty świętych spisane na Świętej Górze Atos*. Luty, Hajnówka, s. 228-232.
- Makary (hieromnich)**, 2015; *24 lutego – pierwsze i drugie odnalezienie głowy św. Jana Chrzciciela* [w:] Synaksarion. *Żywoty świętych Cerkwi Prawosławnej spisane na Świętej Górze Atos*. Luty, Hajnówka, s. 325-328.
- Makary (hieromnich)**, 2020; *27 lipca - wspomnienie świętego wielkiego męczennika i cudotwórcy Pantelejmona*, [w:] Synaksarion. *Żywoty świętych spisane na Świętej Górze Atos*. Lipiec, Hajnówka, s. 379-384.
- Niedźwiedz J.**, 2003; *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego, Zamość*.
- Pismo Święte Nowego Testamentu**, 1982; *Zespół Bibliotów Polskich (oprac.)*, Lublin.
- Szłaga J.**, 1997; *Jan Chrzciciel* [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin, kolumna 771-772.
- Wysocki M.**, 2010; *Pantaleon* [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 14, Lublin, kolumna 1232.

B.

**KATALOG
OŁOWIANE PIECZĘCIE Z CZERMNA I OKOLIC**

**CATALOGUE
LEAD BULLAE FROM CZERMNO AND ITS VICINITY**

B.I. Bulla Jaropełka-Piotra Izjasławowicza, księcia wołyńskiego i turowskiego, syna księcia kijowskiego Izjasława Jarosławowicza i Gertrudy, córki króla Polski Mieszka II Lambert, ur. W 1042/1043 (?) roku, zm. do 1086/1087 (?) roku. / B.I. Bulla of Yaropolk-Petr Iziaslavovych, Prince of Volhynia and Turov, son of Prince Iziaslav Yaroslavovych of Kyiv and Gertrude, daughter of Mieszko II Lambert, King of Poland, born in 1042/1043 (?), died before 1086/1087 (?).

B.I.1. Bulla, MT/1082/A

2. połowa XI w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 27,1 × 27,2 mm.

Waga: 13,2 g.

Pochodzenie: znaleziona w 2004 r. przez ucznia Szkoły Podstawowej nr 2 z Tomaszowa podczas wycieczki szkolnej.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia i ubytki na krawędzi, częściowo starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2005.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.), 2012, kat. i Tabl. I.15.3.
2. Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M., 2024, Tabela 1, kat. nr 3, Ryc. 1: c: 3.
3. Florkiewicz I., 2022, 479, Ryc. XII: 1a-b.
4. Florkiewicz I., 2024, 480-481, kat. nr 1.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły.

Awers: św. Piotr, w półpostaci, krótkie, kędzierzawe włosy, krótka broda, głowa w perełkowej aureoli; prawa ręka podniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma krzyż męczeństwa; szata oddana ze starannością za pomocą linii podkreślających załamania materiału; po prawej stronie świętego widoczne litery w 3 wersach: Π|Θ|Τ; po jego lewej stronie widoczna litera: Θ; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: św. Borys i św. Gleb, w 2/3 postaci, w charakterystycznych czapkach (głowy w aureolach); obydwaj trzymają w prawych dłoniach niewielkie krzyże; lewe ręce są niewidoczne, ukryte pod szatami; szaty przedstawione ze starannością za pomocą linii podkreślających załamania materiału, ozdobione dodatkowo serią punktów; po prawej stronie św. Borysa widoczne litery w 4 wersach: Б|О|Р|Н|С|б; po lewej stronie św. Gleba ledwo widoczne litery w 3 wersach: Г|Л|Θ|Б; całość w obwódce perełkowej.

Analogie: brak bezpośrednich, istnieje duża seria bulli z Ukrainy w zbliżonym typie np. 1). Wyszogród/Ukraina (Janin 1970, 228, kat. nr 354, Tabl. 31: 354 oraz 74: 354; Gajdukov, Janin 2007, 144, Tabl. 1: 7); 2). obwód kijowski/Ukraina (Gajdukov, Janin 2007, 142, Tabl. 2: 5; Nečitajlo 2013, 6-7, kat. nr 7); 3). obwód lwowski/Ukraina – 2 egzemplarze (Gajdukov, Janin 2007, 143-144, Tabl. 1: 3 oraz 2: 6; Nečitajlo 2013, 7, kat. nr 8, 9.2); 4). obwód wołyński/Ukraina – 3 egzemplarze (Nečitajlo 2013, 7-8, kat. nr 9, 11-12); 5). obwód rówieński/Ukraina (Gajdukov, Janin 2007, 144, Tabl. 1: 4; Nečitajlo 2013, 7, kat. nr 10); 6). Zarits'k, obwód rówieński/Ukraina (Alf'orov 2012a, 34, 43-44).

B.I.1. Bulla, MT/1082/A

Second half of the 11th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 27.1 × 27.2 mm.

Weight: 13.2 g.

Provenance: found in 2004 by a pupil of Primary School No. 2 in Tomaszów during a school trip.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; edge damage and losses, partly worn images and inscriptions.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2005.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (eds.), 2012, cat. and Pl. I.15.3.
2. Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M., 2024, Table 1, cat. no. 3, Fig. 1: c: 3.
3. Florkiewicz I., 2022, 479, Fig. XII: 1a-b.
4. Florkiewicz I., 2024, 456-457, cat. no. 1.

Description: sub-circular in shape.

Obverse: St. Peter, half-length, short curly hair, short beard, head in a pearled halo; right hand raised in a gesture of blessing, left hand holding a cross of martyrdom; robe rendered with care using lines emphasising the folds of the fabric; to the right of the saint visible letters in three lines: Π|Θ|Τ; to his left a visible letter: Θ; entire composition within a pearled border. Reverse: St. Boris and St. Gleb, two-thirds length, wearing characteristic caps (heads in a halo); both hold small crosses in their right hands; left hands are invisible, concealed beneath their robes; the robes are carefully rendered with lines emphasising the folds of the fabric, additionally decorated with a series of dots; to the right of St. Boris visible letters in four lines: Б|О|Р|Н|С|б; to the left of St. Gleb barely visible letters in three lines: Г|Л|Θ|Б; entire composition within a pearled border.

Parallels: no direct ones; a large series of bullae of a similar type exists from Ukraine, e.g. 1). Vyshhorod/Ukraine (Janin 1970, 228, cat. no. 354, Pl. 31: 354 and 74: 354; Gajdukov, Janin 2007, 144, Pl. 1: 7); 2). Kyiv region/Ukraine (Gajdukov, Janin 2007, 142, Pl. 2: 5; Nečitajlo 2013, 6-7, cat. no. 7); 3). Lviv oblast/Ukraine – 2 specimens (Gajdukov, Janin 2007, 143-144, Pl. 1: 3 and 2: 6; Nečitajlo 2013, 7, cat. nos. 8, 9.2); 4). Volhynia oblast/Ukraine – 3 specimens (Nečitajlo 2013, 7-8, cat. nos. 9, 11-12); 5). Rivne oblast/Ukraine (Gajdukov, Janin 2007, 144, Pl. 1: 4; Nečitajlo 2013, 7, cat. no. 10); 6). Zarits'k, Rivne oblast/Ukraine (Alf'orov 2012a, 34, 43-44).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.II. Bulle Dawida Igoriewicza, księcia włodzimiersko-wołyńskiego, tmutorakańskiego i dorohobuskiego, syna Igora Jarosławowicza i nieznannej z imienia matki, ur. w 1058 (?) roku, zm. w 1112 roku. / B.II. Bullae of Davyd Ihorovych, Prince of Volodymyr-Volynsky, Tmutarakan, and Dorohobuzh, son of Ihor Yaroslavovych and an unnamed mother, born in 1058 (?), died in 1112.

B.II.1. Bulla, MT/1237/1/A

2. połowa XI - początek XII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 23,5 × 23,9 mm.

Waga: 15,6 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia i ubytki na krawędzi, starcia powierzchni, mocno starty wizerunek na awersie.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.), 2012, kat. i tabl. I.14.3.
2. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Ryc. 7: 3.
3. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1, 10: 3.
4. Wołoszyn M., M. Piotrowski, E. M. Nosek, 2012/2013.
5. Florkiewicz I., 2022, 481, Ryc. XII: 3a-b.
6. Florkiewicz I., 2024, 481, kat. nr 3.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły, stempel 26.

Awers: św. Dawid, w pełnej postaci, głowa prawdopodobnie w aureoli; jego prawa ręka podniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma zwój psalmu; napis na zwoju jest nieczytelny, ale widać, że mogły być tam pierwotnie litery; po prawej stronie świętego bardzo słabo widoczne litery w 4 wersach: Θ|ΠΡΟ|ΦΞ|Τ, ; litery, które prawdopodobnie znajdowały się pierwotnie po lewej stronie świętego obecnie nieczytelne; całość prawdopodobnie w obwódce, po której został niewyraźny ślad.

Rewers: napis w 5 wersach: +KERΘ|ΤΩCΩΔΗ|ΛΩΔΑΔΑΡ|ΧΟΝΤΙΡΩ|•CIAC• ; całość w perełkowej obwódce.

Analogie: 1). Czermno/Polska (Florkiewicz 2024, 488, zabytek nr 3; zob. też niżej bulla B.II.4.); 2). Sąsiadka/Polska (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, kat. nr 26, Tabl. 3: 26 oraz 36: 26; Wołoszyn 2013b, 79, Ryc. 31: 5a-5b; Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 63.2); 3). Włodzimierz Wołyński/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, Tabl. 2: 26 oraz 53: 26-2); 4). obwód wołyński/Ukraina (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 63.1); 5). Krym (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 63.3).

B.II.1. Bulla, MT/1237/1/A

Second half of the 11th - early 12th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 23.5 × 23.9 mm.

Weight: 15.6 g.

Provenance: field research of the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; edge damage and losses, surface abrasions, image on obverse heavily worn.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (eds.), 2012, cat. and Pl. I.14.3.
2. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Fig. 7: 3.
3. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Figs. 9: 1, 10: 3.
4. Wołoszyn M., M. Piotrowski, E. M. Nosek, 2012/2013.
5. Florkiewicz I., 2022, 481, Fig. XII: 3a-b.
6. Florkiewicz I., 2024, 457, cat. no. 3.

Description: sub-circular in shape, die 26.

Obverse: St. David, full-length, head probably in a halo; his right hand raised in a gesture of blessing, in his left hand a scroll of psalms; the inscription on the scroll is illegible, though traces suggest there may originally have been letters; to the right of the saint very faintly visible letters in four lines: Θ|ΠΡΟ|ΦΞ|Τ, ; the letters which probably originally appeared to the left of the saint are now illegible; entire composition probably within a border, of which a faint trace remains.

Reverse: inscription in five lines: +KERΘ|ΤΩCΩΔΗ|ΛΩΔΑΔΑΡ|ΧΟΝΤΙΡΩ|•CIAC•; entire composition within a pearled border.

Parallels: 1). Czermno/Poland (Florkiewicz 2024, 488, find no. 3; see also below, bulla B.II.4.); 2). Sąsiadka/Poland (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, cat. no. 26, Pl. 3: 26 and 36: 26; Wołoszyn 2013b, 79, Fig. 31: 5a-5b; Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 63.2); 3). Volodymyr-Volynsky/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, Pl. 2: 26 and 53: 26-2); 4). Volyn oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 63.1); 5). Crimea (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 63.3).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.II.2. Bulla, MT/1675/2/A

2. połowa XI - początek XII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 22,2 × 23,1 mm.

Waga: 10,1 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; częściowo starty wizerunek i napisy na awersie, na rewersie część napisu nieczytelna, na rewersie widoczny ubytek w postaci otworu, który uszkodził jedną z liter.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Ryc. 7: 2.
2. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
3. Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M., 2012/2013.
4. Wołoszyn M., 2013, 85-116, Ryc. 12: 2.
5. Florkiewicz I., 2022, 483, Ryc. XII: 5a-b.
6. Florkiewicz I., 2024, 481, kat. nr 5.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły, stempel 28.

Awers: św. Dawid, w pełnej postaci, w charakterystycznej koronie, głowa prawdopodobnie w perłkowej aureoli; jego prawa ręka podniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma zwój psalmu; napis na zwoju jest nieczytelny, ale widać, że mogły być tam pierwotnie litery; po prawej stronie świętego słabo widoczne litery w 3 wersach: Δ|A|Bβ| ; po lewej stronie świętego słabo widoczne litery w 2 wersach: Δ|b ; całość w perłkowej obwódce.

Rewers: napis w 6 wersach: Θ|ΚΕΘΟ(?)|ΤΩCΟΔδ|ΛΟΔΔΑΡ|ΧΟΝΤΑ|C(?)ΟΙΑ ; całość prawdopodobnie w perłkowej obwódce.

Analogie: 1). Perespa/Polska (zob. niżej bulla B.II.5.); 2). Sąsiadka/Polska – 3 egzemplarze (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, kat. nr 28.1-3, Tabl. 3: 28,1-28,3 oraz 36: 28,1-28,3; Wołoszyn 2013b, 81, Ryc. 1a-1b, 2a-2b, 4a-4b; Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 65.1); 3). Włodzimierz Wołyński/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, Tabl. 2: 26 oraz 53: 26-2); 4). obwód wołyński/Ukraina (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 65.2).

B.II.2. Bulla, MT/1675/2/A

Second half of the 11th - early 12th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 22.2 × 23.1 mm.

Weight: 10.1 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; image and inscriptions on obverse partly worn, part of inscription on reverse illegible, on reverse a visible loss in the form of a hole, which damaged one of the letters.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Fig. 7: 2.
2. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
3. Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M., 2012/2013.
4. Wołoszyn M., 2013, Fig. 12: 2.
5. Florkiewicz I., 2022, 483, Fig. XII: 5a-b.
6. Florkiewicz I., 2024, 457, cat. no. 5.

Description: sub-circular in shape, die 28.

Obverse: St. David, full-length, in a characteristic crown, head probably in a pearled halo; his right hand raised in a gesture of blessing, in his left hand a scroll of psalms; the inscription on the scroll is illegible, though traces suggest there may originally have been letters; to the right of the saint faintly visible letters in three lines: Δ|A|Bβ| ; to the left of the saint faintly visible letters in two lines: Δ|b ; entire composition within a pearled border.

Reverse: inscription in six lines: Θ|ΚΕΘΟ(?)|ΤΩCΟΔδ|ΛΟΔΔΑΡ|ΧΟΝΤΑ|C(?)ΟΙΑ ; entire composition probably within a pearled border.

Parallels: 1). Perespa/Poland (see below, bulla B.II.5.); 2). Sąsiadka/Poland – 3 specimens (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, cat. nos. 28.1-3, Pl. 3: 28.1-28.3 and 36: 28.1-28.3; Wołoszyn 2013b, 81, Figs. 1a-1b, 2a-2b, 4a-4b; Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 65.1); 3). Volodymyr-Volynsky/Ukraine (Gajdukov, Janin 1998, Pl. 2: 26 and 53: 26-2); 4). Volyn oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 65.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.II.3. Bulla, MT/1720/A

2. połowa XI - początek XII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 26,1 × 26,6 mm.

Waga: 12,6 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-5; uszkodzenia i ubytki na krawędzi i powierzchni, częściowo starty wizerunek i napisy na awersie, na rewersie część napisu nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.), 2012, kat. i Tabl. I.14.2.
2. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 10: 2.
3. Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M., 2012/2013.
4. Florkiewicz I., 2022, 482, Ryc. XII: 4a-b.
5. Florkiewicz I., 2024, 481, kat. nr 4.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły, stempel 27.

Awers: św. Dawid, w pełnej postaci, w charakterystycznej koronie, głowa prawdopodobnie w perełkowej aureoli; jego prawa ręka podniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma zwój psalmu; napis na zwoju jest nieczytelny, ale widać, że mogły być tam pierwotnie litery; po prawej stronie świętego słabo widoczne litery w 3 wersach: Δ|A|BЫ ; po lewej stronie świętego słabo widoczne litery w 2 wersach: Δ|b ; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: napis w 5 wersach: +KERO|[.]ΩCΩΔO(?)|[.]ΩΔΑΔA|X(?)OИTИΩ|CIAC• ; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

Analogie: 1). Sąsiadka/Polska (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, kat. nr 27, Tabl. 3: 27 oraz 36: 27; Wołoszyn 2013b, 81, Ryc. 3a-3b; Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 64.1); 2). obwód wołyński/Ukraina (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 64.2).

B.II.3. Bulla, MT/1720/A

Second half of the 11th - early 12th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 26.1 × 26.6 mm.

Weight: 12.6 g.

Provenance: field research by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2011.

Condition: cord channel preserved in 12-5 o'clock position; edge and surface damage and losses; image and inscriptions on the obverse partially worn, part of the inscription on the reverse illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (eds.), 2012, cat. and Pl. I.14.2.
2. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 10: 2.
3. Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M., 2012/2013.
4. Florkiewicz I., 2022, 482, Fig. XII: 4a-b.
5. Florkiewicz I., 2024, 457, cat. no. 4.

Description: sub-circular in shape, die 27.

Obverse: St. David, full-length, wearing a characteristic crown, head probably within a pearled halo; his right hand raised in a gesture of blessing, in his left hand he holds a scroll of psalms; inscription on the scroll illegible though traces suggest there may originally have been letters; to the right of the saint faint letters in three lines: Δ|A|BЫ ; to the left faint letters in two lines: Δ|b ; entire composition within a pearled border.

Reverse: inscription in five lines: +KERO|[.]ΩCΩΔO(?)|[.]ΩΔΑΔA|X(?)OИTИΩ|CIAC• ; entire composition probably within a pearled border.

Parallels: 1). Sąsiadka/Poland (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, cat. no. 27, Pl. 3: 27 and 36: 27; Wołoszyn 2013b, 81, Fig. 3a-3b; Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 64.1); 2). Volyn oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 64.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.II.4. Bulla, MT/1890/1/A

2. połowa XI - początek XII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 22,5 × 25,7 mm.

Waga: 13,6 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2012.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; wizerunek i napisy w stanie bardzo dobrym.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M., 2024, Tabela 1, kat. nr 1, Ryc. 1: c: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 480, Ryc. XII: 2a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 481, kat. nr 2.

Opis: kształt owalny, stempel 26.

Awers: św. Dawid, w pełnej postaci, w charakterystycznej koronie, głowa w perełkowej aureoli; jego prawa ręka podniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma zwój psalmu; napis na zwoju jest nieczytelny, ale widać na nim wyraźnie litery; szata świętego przedstawiona ze starannością za pomocą linii podkreślających załamania materiału; oprócz szaty widoczny jest dodatkowo płaszcz, którego fragment dostrzegalny jest pod prawą ręką świętego; po prawej stronie świętego widoczne litery w 4 wersach: Θ|ΠΡΟ|ΦΞΤ, ; po lewej stronie świętego widoczne litery w 1 wersie: Δ̄ΑΒ (?); całość w obwódce.

Rewers: napis w 5 wersach: +KERΘ|ΤΩCΩΔΘ|ΛΩΔΑΔΑΙΡ|Χ(?)ONTIPΩ|[.]CIAC • ; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

Analogie: 1). Czermno/Polska (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 2a-b; 2024, 487, kat. nr 2; zob. też wyżej bulla B.II.1.); 2). Sąsiadka/Polska (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970; Wołoszyn 2013b, 79, Ryc. 31: 5a-5b; Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 63.2); 3). Włodzimierz Wołyński/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, Tabl. 2: 26 oraz 53: 26-2); 4). obwód wołyński/Ukraina (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 63.1); 5). Krym (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 63.3).

B.II.4. Bulla, MT/1890/1/A

Second half of the 11th - early 12th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 22.5 × 25.7 mm.

Weight: 13.6 g.

Provenance: private donation, 2012.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; image and inscriptions in very good condition.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M., 2024, Table 1, cat. no. 1, Fig. 1: c: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 480, Fig. XII: 2a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 457, cat. no. 2.

Description: oval in shape, die 26.

Obverse: St. David, full-length, in characteristic crown, head in a pearled halo; his right hand raised in a gesture of blessing, in his left hand he holds a scroll of psalms; inscription on the scroll illegible though letters are clearly visible; the saint's robe carefully rendered with lines emphasising the folds of the fabric; in addition to the robe a cloak is visible, a fragment discernible beneath the saint's right hand; to the right of the saint visible letters in four lines: Θ|ΠΡΟ|ΦΞΤ, ; to the left of the saint visible letters in one line: Δ̄ΑΒ (?); inscription on the scroll illegible though originally letters were present; entire composition within a border.

Reverse: inscription in five lines: +KERΘ|ΤΩCΩΔΘ|ΛΩΔΑΔΑΙΡ|Χ(?)ONTIPΩ|[.]CIAC • ; probably within a pearled border.

Parallels: 1). Czermno/Poland (Florkiewicz 2021, Fig. XII: 2a-b; 2024, 487, cat. no. 2; see also above, bulla B.II.1.); 2). Sąsiadka/Poland (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970; Wołoszyn 2013b, 79, Fig. 31: 5a-5b; Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 63.2); 3). Volodymyr-Volynsky/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, Pl. 2: 26 and 53: 26-2); 4). Volyn oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 63.1); 5). Crimea (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 63.3).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.II.5. Bulla, MT/1917/A

2. połowa XI - początek XII w., ołów, odlew, od-cisk.

Wymiary: 20,5 x 20,5 mm.

Waga: 7,06 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stem-pel; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia i ubytki na krawędzi i powierzchni, moc-no starty wizerunek na awersie, nieczytelny napis, na rewersie widoczny ubytek, który uszkodził jedną z liter. Zabiegi konserwatorskie: zabytek niekonserwowany.

Wystawy: brak.

Bibliografia: zabytek niepublikowany.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły, stempel 28.

Awers: św. Dawid, w pełnej postaci, w charakterystycz-nej koronie, głowa prawdopodobnie w perełkowej aureoli; jego prawa ręka podniesiona w geście błogo-sławieństwa, w lewej dłoni trzyma zwój psalmu; napis na zwoju jest nieczytelny; po prawej stronie świętego bardzo słabo widoczne litery w 3 wersach: Δ|A|Bb| ; po lewej stronie świętego bardzo słabo widoczne litery w 2 wersach: Δ|b ; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: napis w 5 wersach (6 wers nie odbił się na krążku): Θ|KEΘO(?)|TΩCOΔδ|ΛOΔΔAP| [.]O[.]TA|[.....] ; całość prawdopodobnie w pe-rełkowej obwódce.

Analogie: 1). Czermno/Polska (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 5a-b; 2024, 489, kat. nr 5, zob. też wyżej bulla B.II.2.); 2). Sąsiadka/Polska – 3 egzemplarze (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, kat. nr 28.1-3, Tabl. 3: 28,1-28,3 oraz 36: 28,1-28,3; Wołoszyn 2013b, 81, Ryc. 1a-1b, 2a-2b, 4a-4b; Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 65.1); 3). Włodzimierz Wołyń-ski/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, Tabl. 2: 26 oraz 53: 26-2); 4). obwód wołyński/Ukraina (Nečitajlo 2013, 20, kat. nr 65.2).

B.II.5. Bulla, MT/1917/A

Second half of the 11th - early 12th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 20.5 × 20.5 mm.

Weight: 7.06 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, which prevented the entire die from fitting onto it; cord channel preserved in 12-6 o'clock po-sition; damage and losses on the edge and surface, heavily worn image on the obverse, inscription il-legible, reverse with a visible loss damaging one of the letters.

Conservation treatment: none.

Exhibitions: none.

Bibliography: unpublished.

Description: sub-circular in shape, die 28.

Obverse: St. David, full-length figure, wearing a characteristic crown, head probably in a pearled halo; his right hand raised in a gesture of blessing, in his left hand he holds a scroll of psalms; inscrip-tion on the scroll illegible; to the right of the saint very faintly visible letters in three lines: Δ|A|Bb| ; to the left of the saint very faintly visible letters in two lines: Δ|b ; entire composition within a pearled border.

Reverse: inscription in five lines (the sixth line did not strike on the flan): Θ|KEΘO(?)|TΩCOΔδ| ΛOΔΔAP|[.]O[.]TA|[.....] ; entire composition prob-ably within a pearled border.

Parallels: 1). Czermno/Poland (Florkiewicz 2022, Fig. XII: 5a-b; 2024, 489, cat. no. 5, see also above bulla B.II.2.); 2) Sąsiadka/Poland – 3 specimens (Wartołowska 1958; Soloviev 1961; Janin 1970, 171, cat. no. 28.1-3, Pl. 3: 28.1-28.3 and 36: 28.1-28.3; Wołoszyn 2013b, 81, Fig. 1a-b, 2a-b, 4a-b; Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 65.1); 3). Volodymyr-Volynsky/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, Pl. 2: 26 and 53: 26-2); 4). Volyn oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 20, cat. no. 65.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.III. Bulla Jarosława-Jana Światopełkowicza, księcia włodzimiersko-wołyńskiego, syna Światopełka Izjasławowicza i nieznaney z imienia córki chana Połowców Tugorkana, ur. około 1070/1072 lub około 1079 roku, zm. w 1123 roku. / B.III. Bulla of Yaroslav-Ivan Sviatopolkovych, Prince of Volodymyr-Volynsky, son of Sviatopolk Iziaslavovych and the unnamed daughter of the Cuman khan Tugorkan, born c. 1070/1072 or around 1079, died in 1123.

B.III.1. Bulla, MT/1806/11/A

XI/XII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 25,7 × 26,1 mm.

Waga: 10,2 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-5; częściowo starty wizerunek i napisy na awersie, na rewersie część napisu nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Ryc. 7: 1.
2. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 10: 1.
3. M. Wołoszyn, M. Piotrowski, E. M. Nosek, 2012/2013.
4. Wołoszyn M., 2013, Ryc. 12: 1.
5. Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M., 2024, Tabela 1, kat. nr 2, Ryc. 1: c: 2.
6. Florkiewicz I., 2022, 484, Ryc. XII: 6a-b.
7. Florkiewicz I., 2024, 482, kat. nr 6.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły.

Awers: św. Jan, w półpostaci, długie włosy, długa broda, głowa w perełkowej aureoli; prawa dłoń wzniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma krzyż; po prawej stronie świętego widoczne litery: |Ω po lewej stronie świętego widoczne litera: A ; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: napis w 3 wersach: +ΔΒ|ΝῚСА|.[.]ΒΟ ; całość w perełkowej obwódce.

Analogie: brak bezpośrednich, istnieje duża seria bulli w zbliżonym typie np. 1). Drohiczyn/Polska – 2 egzemplarze (Jodkowski 1948, 158-163; Janin 1962, 167, 171, Rys. 1: 3-1; 1970, 185, kat. nr 85-1 i 85-5; Nečitajlo 2012, 60; kat. nr 232.1); 2). Dobużek/Polska (zob. Bagińska, Florkiewicz, Wołoszyn 2025, ten tom); 3). Grodno/Białoruś (Jodkowski 1948, 158-163, Ryc. na stronie 159; Janin 1970, 185, kat. nr 85-4; Nečitajlo 2012, 60; kat. nr 232.4); 4). Steblewo/Ukraina (Janin 1962, 167, 171, Rys. 1: 3-2; 1970, 185, kat. nr 85-2); 5). obwód czerkaski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 60; kat. nr 232.2); 6). Nowogród/Rosja (Janin 1962, 167, 171, Ryc. 1: 3-3; 1970, 185, kat. nr 85-3; Nečitajlo 2012, 60; kat. nr 232.3).

B.III.1. Bulla, MT/1806/11/A

11th/12th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 25.7 × 26.1 mm.

Weight: 10.2 g.

Provenance: field research by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2011.

Condition: cord channel preserved in 12-5 o'clock position; partially worn image and inscriptions on the obverse, part of the inscription on the reverse illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Fig. 7: 1.
2. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 10: 1.
3. M. Wołoszyn, M. Piotrowski, E. M. Nosek, 2012/2013.
4. Wołoszyn M., 2013, Fig. 12: 1.
5. Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M., 2024, Table 1, cat. no. 2, Fig. 1: c: 2.
6. Florkiewicz I., 2022, 484, Fig. XII: 6a-b;
7. Florkiewicz I., 2024, 457-458, cat. no. 6.

Description: sub-circular in shape.

Obverse: St. John, half-length figure, with long hair and long beard, head in a pearled halo; right hand raised in a gesture of blessing, in the left hand he holds a cross; to the right of the saint visible letters: |Ω ; to the left of the saint visible letter: A ; entire composition within a pearled border.

Reverse: inscription in three lines: +ΔΒ|ΝῚСА|.[.]ΒΟ ; entire composition within a pearled border.

Parallels: no direct parallels, though there exists a large series of bullae of a similar type, e.g.: 1). Drohiczyn/Poland – 2 specimens (Jodkowski 1948, 158-163; Janin 1962, 167, 171, Fig. 1: 3-1; 1970, 185, cat. nos. 85-1 and 85-5; Nečitajlo 2012, 60, cat. no. 232.1); 2). Dobużek/Poland (see Bagińska, Florkiewicz, Wołoszyn 2025, this volume); 3). Hrodna/Belarus (Jodkowski 1948, 158-163, Fig. on p. 159; Janin 1970, 185, cat. no. 85-4; Nečitajlo 2012, 60, cat. no. 232.4); 4). Steblevo/Ukraine (Janin 1962, 167, 171, Fig. 1: 3-2; 1970, 185, cat. no. 85-2); 5). Cherkasy oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 60, cat. no. 232.2); 6). Novgorod/Russia (Janin 1962, 167, 171, Fig. 1: 3-3; 1970, 185, cat. no. 85-3; Nečitajlo 2012, 60, cat. no. 232.3).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IV. Bulla Mścislawa-Fiodora Haralda Włodzimierzowicza, księcia nowogrodzkiego oraz kijowskiego, a także rostowskiego i smoleńskiego, syna Włodzimierza Wsiewołodowicza Monomacha i Gidy Starej (Gytha z Wessex), córki króla Anglii Haralda II, ur. w 1076 roku zm. w 1132 roku. / B.IV. Bulla of Mstyslav-Fedor Harald Volodymyrovych, Prince of Novgorod and Kyiv, as well as of Rostov and Smolensk, son of Volodymyr Vsevolodovych Monomakh and Gytha the Elder (Gytha of Wessex), daughter of King Harold II of England, born in 1076, died in 1132.

B.IV.1. Bulla, MT/1793/3/A

Koniec XI - pocz. XII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 17,4 × 18,2 mm.

Waga: 5,2 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 11/12-5/6; stempel na krążku nie został wybity centralnie, uszkodzenia powierzchni, spękania i ubytki, częściowo starty wizerunek i nieczytelne napisy na awersie, na rewersie część napisu nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015, 131, Ryc. 4, Tabela 1, nr 2.
2. Florkiewicz I., 2022, 485, Ryc. XII: 7a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 482-483, kat. nr 7.

Opis: kształt owalny.

Awers: święty, w pełnej postaci (św. Fiodor ?); głowa w aureoli; jego prawa ręką wzniesiona ku górze (trzyma włócznię?), lewa ręką opuszczona (trzyma tarczę?); litery, które powinny znajdować się po prawej i lewej stronie świętego nieczytelne; całość w obwódce, dookoła której widoczna jest dodatkowa obwódka z punktów.

Rewers: fragment napisu w 2 wersach, 3 wers nie zmieścił się na krążku: + **Δ Β | Ν Ξ Ϛ [.] | [...]** ; całość w obwódce, dookoła której widoczna jest dodatkowa obwódka z punktów.

Analogie: brak bezpośrednich, istnieje duża seria bulli w zbliżonym typie np. 1). Nowogród/Rosja – 5 egzemplarzy (Janin, 1970, 184, kat. nr 80-81, Tabl. 8: 80-81 oraz 41: 80-81; Nečitajlo 2012, 57, 58, kat. nr 217.1, 218.1, 223); 2). Bełz/Ukraina (Janin, 1970, 184, kat. nr 82, Tabl. 8: 82 oraz 41: 82; Nečitajlo 2012, 57, kat. nr 219.1); 3). Steblewo/Ukraina (Janin, 1970, 184, kat. nr 83.1); 4). Kijowa lub okolic/Ukraina – 6 egzemplarzy (Janin, 1970, 184, kat. nr 83.2-4; Gajdukov, Janin 2004, 142, Rys. 4; 2007, 148, Tabl. 3: 13; Nečitajlo 2012, 57-58, kat. nr 220.2, 221.2, 222.1-2) 5). Lwowa/Ukraina (Nečitajlo 2012, 57, kat. nr 220.1).

B.IV.1. Bulla, MT/1793/3/A

Late 11th - early 12th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 17.4 × 18.2 mm.

Weight: 5.2 g.

Provenance: field research of the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2011.

Condition: cord channel preserved in the 11/12-5/6 o'clock position; the die not struck centrally on the flan; surface damage, cracks and losses; partly worn image and illegible inscriptions on the obverse; on the reverse, part of the inscription illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015, 131, Fig. 4, Table 1, no. 2.
2. Florkiewicz I., 2022, 485, Fig. XII: 7a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 458-459, cat. no. 7.

Description: oval in shape.

Obverse: saint, full-length (St. Fedor?); head in a halo; his right hand raised (holding a spear?), left hand lowered (holding a shield?); the letters which should appear to the right and left of the saint are illegible; entire composition within a border, surrounded by an additional border of dots.

Reverse: fragment of inscription in two lines, the third line did not fit onto the flan: + **Δ Β | Ν Ξ Ϛ [.] | [...]** ; entire composition within a border, surrounded by an additional border of dots.

Parallels: no direct parallels; a large series of bullae of a related type exists, e.g.: 1) Novgorod/Russia – 5 specimens (Janin 1970, 184, cat. nos 80-81, Pl. 8: 80-81 and 41: 80-81; Nečitajlo 2012, 57-58, cat. nos 217.1, 218.1, 223); 2) Belz/Ukraine (Janin 1970, 184, cat. no. 82, Pl. 8: 82 and 41: 82; Nečitajlo 2012, 57, cat. no. 219.1); 3) Steblevo/Ukraine (Janin 1970, 184, cat. no. 83.1); 4) Kyiv or its vicinity/Ukraine – 6 specimens (Janin 1970, 184, cat. nos 83.2-4; Gajdukov, Janin 2004, 142, Fig. 4; 2007, 148, Pl. 3: 13; Nečitajlo 2012, 57-58, cat. nos 220.2, 221.2, 222.1-2); 5) Lviv/Ukraine (Nečitajlo 2012, 57, cat. no. 220.1).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.V. Bulla Światosława-Jana Rościśławowicza, księcia nowogrodzkiego, syna Rościśława Mściśławowicza i nieznaney z imienia matki, ur. około 1125/1130 (?) roku (zdaniem niektórych badaczy nieco później, 1134 - początek 1139), zm. w 1170 roku. / B.V. Bulla of Sviatoslav-Ivan Rostyslavovych, Prince of Novgorod, son of Rostyslav Mstyslavovych and an unnamed mother, born c. 1125/1130 (?) (according to some scholars slightly later, 1134 - early 1139), died in 1170.

B.V.1. Bulla, MT/1675/7/A

2. połowa XII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 20,7 × 21,2 mm.

Waga: 9,5 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stempel; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; częściowo starty wizerunek i napisy na awersie, na rewersie częściowo starty wizerunek a część napisu nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 486, Ryc. XII: 8a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 483, kat. nr 8.

Opis: kształt okrągły.

Awers: św. Jan, w półpostaci, głowa w aureoli, długie włosy, długa broda; prawa dłoń podniesiona w geście błogosławieństwa; lewa dłoń trzyma zwój; szata zdobiona dodatkowo punktami; po prawej stronie świętego widoczne litery: $I(?)|O|B$; po lewej stronie świętego widoczne litery: $A|N|O$; całość w obwódce.

Rewers: św. Michał Archanioł, w półpostaci, kędzierzawe włosy, głowa w aureoli; w prawej dłoni trzyma włócznię, w lewej dłoni (niewidocznej) trzyma globus; po lewej stronie świętego widoczne litery: $X(?)|A$; całość w obwódce.

Analogie: brak bezpośrednich, istnieje duża seria buli z przedstawieniami św. Jana oraz św. Michała np. 1). Nowogród/Rosja – około 30 egzemplarzy (Janin 1970, 198-199, Tabl. 15: 160-162 oraz Tabl. 53: 160,1-160,18; 54: 160, 19-162).

B.V.1. Bulla, MT/1675/7/A

Second half of the 12th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 20.7 × 21.2 mm.

Weight: 9.5 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, which prevented the entire die from fitting onto it; cord channel preserved in 12-6 o'clock position; obverse with partially worn image and inscriptions, reverse with partially worn image and partly illegible inscription.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 486, Fig. XII: 8a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 459, cat. no. 8.

Description: round shape.

Obverse: St. John, half-length, head in a halo, long hair, long beard; right hand raised in a gesture of blessing; left hand holding a scroll; robe additionally decorated with dots; to the right of the saint visible letters $I(?)|O|B$; to the left of the saint visible letters: $A|N|O$; entire composition within a border.

Reverse: St. Michael Archangel, half-length, curly hair, head in a halo; in his right hand a spear, in his left hand (not visible) a globe; to the left of the saint visible letters $X(?)|A$; entire composition within a border.

Parallels: no direct parallels, but a large series of bullae with depictions of St. John and St. Michael exists, e.g. 1). Novgorod/Russia – c. 30 specimens (Janin 1970, 198-199, Pl. 15:160-162 and Pl. 53:160.1-160.18; 54:160.19-162).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI. Bulle Ruryka-Bazylego Rościśławowicza, księcia nowogrodzkiego i kijowskiego, syna Rościśława Mściśławowicza i nieznaney z imienia matki, ur. około 1137/1140 (?) roku, zm. w 1211 lub 1215 (?) roku (zdaniem niektórych badaczy: po pocz. 1210, przed 1212 lub 1215-1216). / **B.VI. Bulla of Riuryk-Basil Rostyslavovych, Prince of Novgorod and Kyiv, son of Rostyslav Mstyslavovych and a mother whose name is unknown, born c. 1137/1140 (?), died in 1211 or 1215 (?) (according to some scholars: after the beginning of 1210, before 1212 or 1215-1216).**

B.VI.1. Bulla, MT/1350/3/A

2. połowa XII w. - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 15,3 × 17,1 mm.

Waga: 4,4 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stempeł; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; ubytki i uszkodzenia powierzchni, częściowo starty wizerunek i napisy na awersie, na rewersie częściowo starty wizerunek a część napisu nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.), 2012, kat. i tabl. I.15.2.
2. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Ryc. 7: 5.
3. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 10: 5.
4. Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M., 2012/2013.
5. Wołoszyn M., 2013, Ryc. 12: 5.
6. Florkiewicz I., 2022, 487, Ryc. XII: 9a-b.
7. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 9.

Opis: kształt w przybliżeniu owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; dłonie złożone do modlitwy; po prawej stronie świętego widoczne litery: [.] | **Δ** – lustrzane odbicie [.] | **I W | C** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **B Δ | C H | Δ H** ; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Rewers: św. Michał Archanioł w pełnej postaci, głowa w perełkowej aureoli; w prawej dłoni trzyma włócznię, w lewej dłoni widoczny globus ze znakiem krzyża; po lewej stronie świętego widoczne litery: **M | X | N | Δ** ; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 10a-b-13a-b; 2024, 491-493, kat. nr 10-13; zob. też niżej bulle B.VI.2., B.VI.3., B.VI.5., B.VI.7.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.2); 3). obwód chmielnicki/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Tabl. 9: 171a oraz 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.1).

B.VI.1. Bulla, MT/1350/3/A

Second half of the 12th century - early 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 15.3 × 17.1 mm.

Weight: 4.4 g.

Provenance: field research of the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, which prevented the entire die from fitting onto it; cord channel preserved in 12-6 o'clock position; surface losses and damage, obverse with partially worn image and inscriptions, reverse with partially worn image and partly illegible inscription. Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (eds.), 2012, cat. and pl. I.15.2.
2. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Fig. 7: 5.
3. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 10: 5.
4. Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M., 2012/2013.
5. Wołoszyn M., 2013, Fig. 12: 5.
6. Florkiewicz I., 2022, 487, Fig. XII: 9a-b.
7. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 9.

Description: sub-oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a pearled halo; hands joined in prayer; to the right of the saint visible letters [.] | **Δ** – mirror image [.] | **I W | C** ; to the left of the saint visible letters **B Δ | C H | Δ H** ; entire composition originally enclosed within a pearled border, traces of which remain visible in places.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length, head in a pearled halo; his right hand holds a spear, in his left hand a globe with the cross emblem; to the left of the saint visible letters **M | X | N | Δ** ; entire composition originally enclosed within a pearled border, traces of which remain visible in places.

Parallels: 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2022, Fig. XII: 10a-b-13a-b; 2024, 491-493, cat. nos. 10-13; see also below, bullae B.VI.2., B.VI.3., B.VI.5., B.VI.7.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.2); 3). Khmelnytska oblast/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Pl. 9: 171a and 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.1).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI.2. Bulla, MT/1563/A

2. połowa XII w. - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 16,0 × 18,0 mm.

Waga: 5,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stempeł; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; ubytki i uszkodzenia powierzchni; częściowo starty wizerunek i napisy na awersie, na rewersie częściowo starty wizerunek a część napisu nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.), 2012, kat. i tabl. I.15.1.
2. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Ryc. 7: 4.
3. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 10: 4.
4. M. Wołoszyn, M. Piotrowski, E. M. Nosek, 2012/2013.
5. Wołoszyn M., 2013, Ryc. 12: 4.
6. Florkiewicz I., 2022, 488, Ryc. XII: 10a-b.
7. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 10.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; dłonie prawdopodobnie złożone do modlitwy; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Θ | Δ** — lustrzane odbicie **| Γ | I[.] | C**; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Β Δ | CH | Δ[.]**; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: św. Michał Archanioł, w pełnej postaci, głowa w perełkowej aureoli; w prawej ręce trzyma włócznię zakończoną trójlistnym zwieńczeniem, w lewej dłoni widoczny globus ze znakiem krzyża; po prawej stronie świętego ledwo widoczna litera: **Δ**; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Μ | Χ | H | Δ**; całość w perełkowej obwódce.

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 9-a-b, 11a-b-13a-b; 2024, 491-493, kat. nr 9, 11-13; zob. też wyżej bulla B.VI.1. oraz niżej bulle B.VI.3., B.VI.5., B.VI.7.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.2); 3). obwód chmielnicki/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Tabl. 9: 171a oraz 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.1).

B.VI.2. Bulla, MT/1563/A

Second half of the 12th century - early 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 16.0 × 18.0 mm.

Weight: 5.9 g.

Provenance: field research of the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, so the entire die did not fit on it; cord channel preserved in 12-6 o'clock position; surface losses and damage; image and inscriptions on the obverse partially worn, on the reverse the image partly worn and part of the inscription illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (eds.), 2012, cat. and pl. I.15.1.
2. Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M., 2012, Fig. 7: 4.
3. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 10: 4.
4. M. Wołoszyn, M. Piotrowski, E. M. Nosek, 2012/2013.
5. Wołoszyn M., 2013, Fig. 12: 4.
6. Florkiewicz I., 2022, 488, Fig. XII: 10a-b.
7. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 10.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a pearled halo; hands probably joined in prayer; to the saint's right visible letters: **Θ | Δ** (mirror image) **| Γ | I[.] | C**; to his left visible letters: **Β Δ | CH | Δ[.]**; entire composition within a pearled border.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length, head in a pearled halo; his right hand holds a spear with a trefoil finial, in his left a globe with the cross emblem; to the right of the saint a barely visible letter: **Δ**; to his left visible letters: **Μ | Χ | H | Δ**; entire composition within a pearled border.

Parallels: 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2021, Fig. XII: 9a-b, 11a-b-13a-b; 2024, 491-493, cat. nos. 9, 11-13; see also above, bulla B.VI.1. and below, bullae B.VI.3., B.VI.5., B.VI.7.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.2); 3). Khmelnytska oblast/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Pl. 9: 171a and 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.1).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI.3. Bulla, MT/1589/2/A

2. połowa XII w. - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 19,9 × 20,5 mm.

Waga: 7,9 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stempeł; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6/7; silne ślady uszkodzenia powierzchni; w dolnej części pieczęci widoczny otwór przebity na wylot; częściowo starte wizerunki i napisy na awersie oraz rewersie, część napisów nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 490, Ryc. XII: 12a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 12.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; dłonie prawdopodobnie złożone do modlitwy; po prawej stronie świętego widoczne litery: [.] | **Δ** – lustrzane odbicie | **Γ** | **IW** | **ϸ**; po lewej stronie świętego widoczne litery: **ΒΔ** | **ϸH** | **Δ**[.]; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: św. Michał Archanioł, w pełnej postaci, głowa w perełkowej aureoli; w prawej dłoni trzyma włócznię zakończoną trójlistnym zwieńczeniem, w lewej dłoni widoczny globus prawdopodobnie ze znakiem krzyża; po lewej stronie świętego ledwo widoczne litery: **M** | **X** | **H** | [.] ; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 9-a-b, 10a-b-11a-b oraz 13a-b; 2024, 491-493, kat. nr 9, 10-11, 13; zob. też wyżej bulle B.VI.1., B.VI.2. oraz niżej bulle B.VI.5., B.VI.7.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.2); 3). obwód chmielnicki/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Tabl. 9: 171a oraz 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.1).

B.VI.3. Bulla, MT/1589/2/A

Second half of the 12th century - early 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 19.9 × 20.5 mm.

Weight: 7.9 g.

Provenance: field research of the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, so the entire die did not fit on it; cord channel preserved in 12-6/7 o'clock position; strong traces of surface damage; in the lower part of the seal a perforation through the whole piece is visible; images and inscriptions on both obverse and reverse partially worn, part of the inscriptions illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 490, Fig. XII: 12a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 12.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a pearled halo; hands probably joined in prayer; to the saint's right visible letters: [.] | **Δ** – mirror image | **Γ** | **IW** | **ϸ**; to his left visible letters: **ΒΔ** | **ϸH** | **Δ**[.] ; entire composition within a pearled border.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length, head in a pearled halo; his right hand holds a spear with a trefoil finial, in his left a globe probably with the cross emblem; to the saint's left faintly visible letters: **M** | **X** | **H** | [.] ; originally entire composition within a pearled border, traces of which remain visible in places.

Parallels: 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2021, Fig. XII: 9a-b, 10a-b-11a-b and 13a-b; 2024, 491-493, cat. nos. 9, 10-11, 13; see also above, bullae B.VI.1., B.VI.2. and below, bullae B.VI.5., B.VI.7.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.2); 3). Khmelnytska oblast/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Pl. 9: 171a and 83: 171a;

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI.4. Bulla, MT/1675/1/A

2. połowa XII w. - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 20,6 × 23,7 mm.

Waga: 5,0 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany prawdopodobnie w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia powierzchni, duży ubytek krążka, lekko starte wizerunki, część napisów nieczytelna.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 492, Ryc. XII: 14a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 14.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyl, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; jego prawa dłoń wzniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma księgę (biblię ?); bardzo starannie oddana szata; widoczna również swego rodzaju szarfa (stuła?); po prawej stronie świętego litery nie są czytelne; po lewej stronie świętego widoczne litery: **BA | C[.] | [..]**; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Rwers: św. Michał Archanioł, w pełnej postaci (widać również fragmenty nóg oraz stopy wystające spod szaty); głowa w perełkowej aureoli; jego prawa dłoń trzyma prawdopodobnie włócznię, w lewej dłoni ledwo widoczny globus prawdopodobnie ze znakiem krzyża; bardzo starannie oddana szata, ozdobiona dodatkowo punktami; po lewej stronie świętego litery nie są widoczne; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Analogie: 1). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 90, kat. nr 366.1); 2). obwód chmielnicki/Ukraina (Nečitajlo 2012, 90, kat. nr 366.2).

B.VI.4. Bulla, MT/1675/1/A

Second half of the 12th - beginning of the 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 20.6 × 23.7 mm.

Weight: 5.0 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: cord channel preserved, probably in 12-6 o'clock position; surface damage, major loss of the flan, slightly worn images, some inscriptions illegible. Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 492, Fig. XII: 14a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 14.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a pearled halo; his right hand raised in a gesture of blessing, in his left hand a book (Bible ?); robe rendered with great care; also a kind of sash (stole?) visible; to the right of the saint the letters are illegible; to the left of the saint visible letters: **BA | C[.] | [..]**; entire composition originally within a pearled border, traces of which are visible in places.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length (fragments of legs and feet protruding from under the robe also visible); head in a pearled halo; his right hand probably holding a spear, in his left hand a barely visible globe probably with the cross emblem; robe rendered with great care, additionally decorated with dots; to the left of the saint the letters are not visible; entire composition originally within a pearled border, traces of which are visible in places. Parallels: 1). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 90, cat. no. 366.1); 2). Khmelnytska oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 90, cat. no. 366.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI.5. Bulla, MT/1675/3/A

2. połowa XII w. - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 18,2 × 19,3 mm.

Waga: 6,3 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stempel; kanał na sznur zachowany w pozycji godzinowej 12-6; ubytki i uszkodzenia powierzchni; w górnej części ślad po przebitym na wylot otworze; przy górnej krawędzi widoczne ślady prawdopodobnie odcięcia ostrym narzędziem.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Wołoszyn M., 2013, Ryc. 12: 4.
3. Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015, 131, Ryc. 5, Tabela 1.
4. Florkiewicz I., 2022, 489, Ryc. XII: 11a-b.
5. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 11.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; dłonie prawdopodobnie złożone do modlitwy; po prawej stronie świętego widoczne litery: [.] | **A** – lustrzane odbicie | **Γ** | **IW** | **ϸ**; po lewej stronie świętego widoczne litery: **B A** | **ϸ**[.] | **Λ**[.] ; całość w perełkowej obwódce;

Rewers: św. Michał Archanioł, w pełnej postaci, głowa w perełkowej aureoli; w prawej dłoni trzyma włócznię zakończoną trójlistnym zwieńczeniem, w lewej dłoni widoczny globus ze znakiem krzyża; po jego prawej stronie ledwo widoczna litera: **A** ; całość w perełkowej obwódce.

- 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 9a-b, 10a-b oraz 12a-b-13a-b; 2024, 491-493, kat. nr 9, 10, 12-13; zob. też wyżej bulle B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3. oraz niżej bulla B.VI.7.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.2); 3). obwód chmielnicki/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Tabl. 9: 171a oraz 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.1).

B.VI.5. Bulla, MT/1675/3/A

Second half of the 12th - beginning of the 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 18.2 × 19.3 mm.

Weight: 6.3 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, so the entire die did not fit on it; cord channel preserved in 12-6 o'clock position; surface damage and losses; in the upper part a trace of a perforated hole; along the upper edge traces probably of cutting with a sharp tool.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Wołoszyn M., 2013, Fig. 12: 4.
3. Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015, 131, Fig. 5, Table 1.
4. Florkiewicz I., 2022, 489, Fig. XII: 11a-b.
5. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 11.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a pearled halo; hands probably joined in prayer; to the right of the saint visible letters: [.] | **A** – mirror image | **Γ** | **IW** | **ϸ** ; to the left of the saint visible letters: **B A** | **ϸ**[.] | **Λ**[.] ; entire composition within a pearled border.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length; head in a pearled halo; his right hand holds a spear with a trefoil finial, in his left hand a globe with the cross emblem is visible; to his right a barely discernible letter: A; entire composition within a pearled border.

- 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2021, Fig. XII: 9a-b, 10a-b, and 12a-b-13a-b; 2024, 491-493, cat. nos 9, 10, 12-13; see also above, bullae B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3. and below, bulla B.VI.7.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.2); 3). Khmelnytska oblast/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Pl. 9: 171a and 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.1).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI.6. Bulla, MT/1704/45/A

2. połowa XII w. - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.
Wymiary: 19,6 × 20,5 mm.

Waga: 5,2 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany prawdopodobnie w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia i ubytki powierzchni, mocno starte wizerunki, nieczytelne napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 493, Ryc. XII: 15a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 15.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli (?), w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; litery nieczytelne.

Rewers: św. Michał Archanioł, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; w prawej dłoni trzyma prawdopodobnie włócznię, w lewej dłoni globus prawdopodobnie ze znakiem krzyża; litery nieczytelne.

Analogie: 1). Nowogród/Rosja (Janin 1970, 201, kat. nr 174, Tabl. 16: 174 oraz 55: 174).

B.VI.6. Bulla, MT/1704/45/A

Second half of the 12th century - beginning of the 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 19.6 × 20.5 mm.

Weight: 5.2 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: cord channel preserved probably in 12-6 o'clock position; surface damage and losses, images heavily worn, inscriptions illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 493, Fig. XII: 15a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 15.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil (?), full-length; head in a pearled halo; letters illegible.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length; head in a pearled halo; his right hand probably holds a spear, in his left hand a globe probably with the cross emblem; letters illegible.

Parallels: 1). Novgorod/Russia (Janin 1970, 201, cat. no. 174, Pl. 16: 174 and 55: 174).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VI.7. Bulla, MT/1912/2/A

2. połowa XII - pocz. XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 20,3 × 22,6 mm.

Waga: 6,0 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia i ubytki powierzchni; częściowo starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 489, Ryc. XII: 13a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 483-484, kat. nr 13.

Opis: kształt owalny;

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; dłonie prawdopodobnie złożone do modlitwy; po prawej stronie świętego widoczne litery: [.] | **A** – lustrzane odbicie | **Γ** | [.] | **W** | [.] ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **B A** | **CH** | **A** [.] ; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Rewers: św. Michał Archanioł, w pełnej postaci; głowa w perełkowej aureoli; w prawej dłoni trzyma włócznię zakończoną trójlistnym zwieńczeniem, w lewej dłoni widoczny globus pierwotnie prawdopodobnie ze znakiem krzyża; po prawej stronie świętego widoczna litera: **A**, po lewej stronie świętego litery nie są widoczne; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 9a-b-12a-b; 2024, 491-493, kat. nr 9-12; zob. też wyżej bulle B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3., B.VI.5.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.1); 3). obwód chmielnicki/Ukraina (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Tabl. 9: 171a oraz 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, kat. nr 372.2).

B.VI.7. Bulla, MT/1912/2/A

Second half of the 12th century - beginning of the 13th century, lead, cast, impression.

Dimensions: 20.3 × 22.6 mm.

Weight: 6.0 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; surface damage and losses; images and inscriptions partially worn.

Conservation treatment: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 489, Fig. XII: 13a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 459-460, cat. no. 13.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a pearled halo; hands probably joined in prayer; to the right of the saint visible letters: [.] | **A** –mirror image | **Γ** | [.] | **W** | [.] ; to the left of the saint visible letters: **B A** | **CH** | **A** [.] ; originally entire composition within a pearled border, traces of which are still visible in places.

Reverse: St. Michael Archangel, full-length; head in a pearled halo; his right hand holds a spear with a trefoil finial, in his left hand a globe originally probably with the cross emblem; to the right of the saint visible letter: **A**, to his left letters are not discernible; originally entire composition within a pearled border, traces of which are still visible in places.

Parallels: 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2021, Fig. XII: 9a-b-12a-b; 2024, 491-493, cat. nos 9-12; see also above, bullae B.VI.1., B.VI.2., B.VI.3., B.VI.5.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.1); 3). Khmelnytska oblast/Ukraine (Janin, Gajdukov 1998, 135-136, Pl. 9: 171a and 83: 171a; Nečitajlo 2012, 92, cat. no. 372.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VII. Bulla Wiaczesława-Bazylego Włodzimierzowicza (?), księcia kijowskiego, smoleńskiego, turowskiego i perejasławskiego, syna Włodzimierza Wsiewołodowicza Monomacha i Gidy Starej (Gytha z Wessex), córki króla Anglii Haralda III, ur. w 1090 (?) roku, zm. w 1154/1155 (?). / B.VII. Bulla of Viacheslav-Basil Volodymyrovych (?), Prince of Kyiv, Smolensk, Turiv and Pereiaslav, son of Volodymyr Vsevolodovych Monomakh and Gyda the Old (Gytha of Wessex), daughter of King Harold III of England, born in 1090 (?), died in 1154/1155 (?).

B.VII.1. Bulla, MT/1526/2/A

1. połowa XII w. (?), ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 16,9 × 18,4 mm.

Waga: 5,7 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12/1-6/5; częściowo starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 494, Ryc. XII: 16a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 484-485, kat. nr 16.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa prawdopodobnie w perełkowej aureoli; długa broda; dłonie złożone na piersiach; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Б | Δ | Ц | Н** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **[.] | [.] | [.] | [.] | Ц** ; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Rewers: św. Pantaleon, w pełnej postaci; głowa prawdopodobnie w perełkowej aureoli; w dłoniach trzyma niezidentyfikowane przedmioty; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Π | Δ | Ν | Τ | Ε** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Λ | Ξ | Η | Μ | Θ | [.]** ; całość pierwotnie była w perełkowej obwódce, której ślady są widoczne miejscami.

Analogie: 1). obwód kijowski/Ukraina – 2 egzemplarze (Nečitajlo 2012, 65, 66, kat. nr 255 oraz 259).

B.VII.1. Bulla, MT/1526/2/A

First half of the 12th century (?), lead, cast, impression.

Dimensions: 16.9 × 18.4 mm.

Weight: 5.7 g.

Provenance: field research of the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in 12/1-6/5 o'clock position; images and inscriptions partly worn. Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 494, Fig. XII: 16a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 460, cat. no. 16.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head probably within a pearled halo; long beard; hands crossed on chest; to the right of the saint visible letters: **Б | Δ | Ц | Н** ; to the left of the saint visible letters: **[.] | [.] | [.] | [.] | Ц** ; entire composition originally within a pearled border, traces of which are still visible in places.

Reverse: St. Panteleimon, full-length; head probably within a pearled halo; holding unidentified objects in his hands; to the right of the saint visible letters: **Π | Δ | Ν | Τ | Ε** ; to the left of the saint visible letters: **Λ | Ξ | Η | Μ | Θ | [.]** ; entire composition originally within a pearled border, traces of which are still visible in places.

Parallels: 1). Kyiv oblast/Ukraine – 2 specimens (Nečitajlo 2012, 65, 66, cat. nos 255 and 259).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.VIII. Bulla Włodzimierza-Dymitra (?) Dawidowicza, księcia czernichowskiego, syna Dawida Światosławowicza i nieznannej bliżej Teodozji, ur. w 1090 (?) roku, zm. w 1151 roku. / B.VIII. Bulla of Volodymyr-Dmytro (?) Davydovych, Prince of Chernihiv, son of Davyd Sviaslavovych and a certain Theodosia (otherwise unknown), born in 1090 (?), died in 1151.

B.VIII.1. Bulla, MT/1912/12/A

1. połowa XII w. (?), ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 20,2 × 21,1 mm.

Waga: 12,2 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-7; częściowo starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 495, Ryc. XII: 17a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 484-85, kat. nr 17.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły;

Awers: św. Dymitr, w 1/2 postaci; głowa w aureoli; w prawej dłoni trzyma włócznię; w lewej dłoni trzyma tarczę; po jego prawej stronie widoczne litery: | **Δ** | **H** | **M** | **H** | ; po jego lewej stronie widoczna litera: |[.]|[.]| **H** | ; całość w perełkowej obwódce, której ślady są ledwo widoczne.

Rewers: znak książęcy.

Analogie: 1). obwód żytomierski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 30, kat. nr 105.2; Alf'orov 2013, 73, nr 41); 2). miejsce znalezienia nieznanne/Rosja (?) (Janin 1970, 221, kat. nr 310.1, Tabl. 70: 310,1); 3). Nowogród/Rosja (Janin 1970, 221, kat. nr 310.2, Tabl. 27: 310 oraz 70: 310,2; Nečitajlo 2013, 30, kat. nr 105.1).

B.VIII.1. Bulla, MT/1912/12/A

First half of the 12th century (?), lead, cast, impression.

Dimensions: 20.2 × 21.1 mm.

Weight: 12.2 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: cord channel preserved in 12-7 o'clock position; images and inscriptions partly worn.

Conservation treatment: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 495, Fig. XII: 17a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 460-461, cat. no. 17.

Description: sub-circular in shape.

Obverse: St. Dmytro, half figure; head in a halo; holding a spear in his right hand and a shield in his left; to the right of the saint visible letters: | **Δ** | **H** | **M** | **H** | ; to the left of the saint visible letters: |[.]|[.]| **H** | ; entire composition within a pearled border, traces of which are barely visible.

Reverse: princely sign.

Parallels: 1). Zhytomyr oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 30, cat. no. 105.2; Alf'orov 2013, 73, no. 41); 2). findspot unknown/Russia (?) (Janin 1970, 221, cat. no. 310.1, Pl. 70: 310,1); 3). Novgorod/Russia (Janin 1970, 221, cat. no. 310.2, Pl. 27: 310 and 70: 310,2; Nečitajlo 2013, 30, cat. no. 105.1).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX. Bulle o nierozpoznanej atrybucji (XI-XIII w.) / B.IX. Bullae of unidentified attribution (11th-13th c.)

B.IX.1. Bulla, MT/1675/4/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 21,4 × 22,2 mm.

Waga: 9,9 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12/1-6; uszkodzenia i ubytki powierzchni; lekko starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 496, Ryc. XII: 18a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 18.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w aureoli; prawa dłoń wzniesiona w geście błogosławieństwa, lewa dłoń trzyma zwój; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | Ο** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Β | Δ | Ϛ | Η | Λ | [.]** .
Rewers: św. Szymon Słupnik; głowa w aureoli; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | Ο** ; po jego lewej stronie widoczne litery: **Ϛ | ε | Μ | Β | Ο | Ν** (?).

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 19a-b-22a-b; 2024, 495-497; zob. też bulle niżej B.IX.2., B.IX.3., B.IX.4., B.IX.5.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 94, kat. nr 329.1); 3). obwód żytomierski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 30, kat. nr 329.2).

B.IX.1. Bulla, MT/1675/4/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 21.4 × 22.2 mm.

Weight: 9.9 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: cord channel preserved in 12/1-6 o'clock position; surface damage and losses; slightly worn images and inscriptions.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 496, Fig. XII: 18a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 18.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a halo; right hand raised in blessing, left hand holding a scroll; to the right of the saint visible letters: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | Ο** ; to the left visible letters: **Β | Δ | Ϛ | Η | Λ | [.]** .

Reverse: St. Symeon Stylites; head in a halo; to the right of the saint visible letters: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | Ο** ; to his left visible letters: **Ϛ | ε | Μ | Β | Ο | Ν** (?).

Parallels: 1) Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2022, Fig. XII:19a-b-22a-b; 2024, 495-497; see also below, bullae B.IX.2., B.IX.3., B.IX.4., B.IX.5.); 2) Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 94, cat. no. 329.1); 3) Zhytomyr oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 30, cat. no. 329.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.2. Bulla, MT/1675/6/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 19,0 × 19,6 mm.

Waga: 6,1 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: krążek przygotowany pod pieczęć był za mały przez co nie zmieścił się na nim cały stempeł; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 11-6/5; ubytki powierzchni, starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 498, Ryc. XII: 20a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 20.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli w 3/4 postaci; głowa w aureoli; prawa dłoń wzniesiona w geście błogosławieństwa, lewa dłoń trzyma zwój; po prawej stronie świętego ledwo widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Θ | [.] | [.]**; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Β | Δ | ϸ | Η | Λ | [.]**.

Rewers: św. Szymon Słupnik; głowa w aureoli; po prawej stronie świętego ledwo widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Θ | ϸ | [.]**; po lewej stronie świętego ledwo widoczne litery: **ϸ | Ϻ | Μ | Β | [.] | [.]**.

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 18a-b-19a-b, 21a-b-22a-b; 2024, 495-497; zob. też bullę wyżej B.IX.1. oraz bulle niżej B.IX.3., B.IX.4., B.IX.5.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 94, kat. nr 329.1); 3). obwód żytomierski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 30, kat. nr 329.2).

B.IX.2. Bulla, MT/1675/6/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 19.0 × 19.6 mm.

Weight: 6.1 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: the flan prepared for the seal was too small, so the entire die did not fit on it; cord channel preserved in 11-6/5 o'clock position; surface losses, worn images and inscriptions.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 498, Fig. XII: 20a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 20.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, three-quarter length; head in a halo; right hand raised in blessing, left hand holding a scroll; to the right of the saint faintly visible letters: **Δ | Γ | Η | Θ | [.] | [.]**; to the left of the saint visible letters: **Β | Δ | ϸ | Η | Λ | [.]**.

Reverse: St. Symeon Stylites; head in a halo; to the right of the saint faintly visible letters: **Δ | Γ | Η | Θ | ϸ | [.]**; to the left of the saint faintly visible letters: **ϸ | Ϻ | Μ | Β | [.] | [.]**.

Parallels: 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2022, Fig. XII: 18a-b-19a-b, 21a-b-22a-b; 2024, 495-497; see also above, bulla B.IX.1. and below, bullae B.IX.3., B.IX.4., B.IX.5.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 94, cat. no. 329.1); 3). Zhytomyr oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 30, cat. no. 329.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.3. Bulla, MT/1675/8/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 19,1 × 21,0 mm.

Waga: 4,7 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12/1-7; ubytki w powierzchni; lekko starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015, 131, Ryc. 3, Tabela 1, nr 1.
3. Florkiewicz I., 2022, 497, Ryc. XII: 19a-b.
4. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 19.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w aureoli; prawa dłoń wzniesiona w geście błogosławieństwa, lewa dłoń trzyma zwój; po prawej stronie świętego ledwo widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | [.]** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Β | Δ | Ϛ | Η | Λ | [.]** .

Rewers: św. Szymon Słupnik; głowa w aureoli; po prawej stronie świętego ledwo widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | [.]** ; po jego lewej stronie ledwo widoczne litery: **Ϛ | ε | Μ | Ξ | Ο | [.]** .

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 18a-b, 20a-b-22a-b; 2024, 495-497; zob. też bulle wyżej B.IX.1., B.IX.2 oraz bulle niżej B.IX.4., B.IX.5.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 94, kat. nr 329.1); 3). obwód żytomierski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 30, kat. nr 329.2).

B.IX.3. Bulla, MT/1675/8/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 19.1 × 21.0 mm.

Weight: 4.7 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: cord channel preserved in 12/1-7 o'clock position; surface losses; slightly worn images and inscriptions.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E., 2015, 131, Fig. 3, Table 1, no. 1.
3. Florkiewicz I., 2022, 497, Fig. XII: 19a-b.
4. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 19.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a halo; right hand raised in a gesture of blessing, left hand holding a scroll; to the right of the saint barely visible letters: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | [.]** ; to the left of the saint visible letters: **Β | Δ | Ϛ | Η | Λ | [.]** .

Reverse: St. Symeon Stylites; head in a halo; to the right of the saint barely visible letters: **Δ | Γ | Η | Ο | Ϛ | [.]** ; to the left of the saint barely visible letters: **Ϛ | ε | Μ | Ξ | Ο | [.]** .

Parallels: 1). Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2022, Fig. XII:18a-b, 20a-b-22a-b; 2024, 495-497; see also above, bullae B.IX.1., B.IX.2. and below, bullae B.IX.4., B.IX.5.); 2). Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 94, cat. no. 329.1); 3). Zhytomyr oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 30, cat. no. 329.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.5. Bulla, MT/1912/5/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 16,8 × 19,9 mm.

Waga: 5,4 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 11/12-6; uszkodzenia i ubytki powierzchni; częściowo starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 499, Ryc. XII: 21a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 21.

Opis: kształt owalny.

Awers: św. Bazyli, w pełnej postaci; głowa w aureoli; prawa dłoń wzniesiona w geście błogosławieństwa, lewa dłoń trzyma zwój; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Θ | Ϛ | [.]** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Β | Δ | Ϛ | Η | [.] | [.]** .

Rewers: św. Szymon Słupnik; głowa w aureoli; po prawej stronie świętego widoczne litery: **Δ | Γ | Η | Θ | [.] | [.]** ; po lewej stronie świętego widoczne litery: **Ϛ | ε | Μ | Β | [.] | [.]** .

Analogie: 1). Czermno/Polska – 4 egzemplarze (Florkiewicz 2022, Ryc. XII: 18a-b-20a-b, 22a-b; 2024, 495-497; zob. też bulle wyżej B.IX.1., B.IX.2., B.IX.3., B.IX.4.); 2). obwód kijowski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 94, kat. nr 329.1); 3). obwód żytomierski/Ukraina (Nečitajlo 2013, 30, kat. nr 329.2).

B.IX.5. Bulla, MT/1912/5/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 16.8 × 19.9 mm.

Weight: 5.4 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: cord channel preserved in 11/12-6 o'clock position; surface damage and losses; partially worn images and inscriptions.

Conservation treatment: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 499, Fig. XII: 21a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 21.

Description: oval in shape.

Obverse: St. Basil, full-length; head in a halo; right hand raised in a gesture of blessing, left hand holding a scroll; to the right of the saint visible letters: **Δ | Γ | Η | Θ | Ϛ | [.]** ; to the left of the saint visible letters: **Β | Δ | Ϛ | Η | [.] | [.]** .

Reverse: St. Symeon Stylites; head in a halo; to the right of the saint visible letters: **Δ | Γ | Η | Θ | [.] | [.]** ; to the left of the saint visible letters: **Ϛ | ε | Μ | Β | [.] | [.]** .

Parallels: 1) Czermno/Poland – 4 specimens (Florkiewicz 2022, Fig. XII: 18a-b-20a-b, 22a-b; 2024, 495-497; see also above, bullae B.IX.1., B.IX.2., B.IX.3., B.IX.4.); 2) Kyiv oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 94, cat. no. 329.1); 3) Zhytomyr oblast/Ukraine (Nečitajlo 2013, 30, cat. no. 329.2).

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.6. Bulla, MT/1675/5/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 21,7 × 23,7 mm.

Waga: 8,4 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 11-6/5; uszkodzenia powierzchni; częściowo starty wizerunek i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 502, Ryc. XII: 24a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 24.

Opis: kształt owalny.

Awers: niezidentyfikowany święty, w półpostaci; głowa prawdopodobnie w aureoli, po której zostały ledwo widoczne ślady; po prawej stronie świętego nieczytelne litery za wyjątkiem jednej: A .

Rewers: inskrypcja w 4 wersach (pierwotnie być może w 5 lub nawet 6?): ΦΡΑΓ|ΡΑΦΑC|C(?)ΤΗC|C(?)ΤΗC(?).

Analogie: brak.

B.IX.6. Bulla, MT/1675/5/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 21.7 × 23.7 mm.

Weight: 8.4 g.

Provenance: private donation, 2011.

Condition: cord channel preserved in the 11-6/5 o'clock position; surface damage; partially worn image and inscriptions.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 502, Fig. XII: 24a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 24.

Description: oval in shape.

Obverse: unidentified saint, half-length; head probably in a halo, of which faint traces remain; to the right side of the saint illegible letters, with the exception of one: A .

Reverse: inscription in 4 lines (originally perhaps 5 or even 6?): ΦΡΑΓ|ΡΑΦΑC|C(?)ΤΗC|C(?)ΤΗC(?).

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.7. Bulla, MT/1244/2/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 12,8 × 13,3 mm.

Waga: 4,6 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; ślady odcinania, które wskazują, iż przygotowany krążek był pierwotnie większy; uszkodzenia powierzchni; starte wizerunki, nieczytelne napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 504, Ryc. XII: 26a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 26.

Opis: kształt w przybliżeniu prostokątny.

Awers: głowa bliżej nieokreślonego świętego w aureoli; widoczne ślady obwódki.

Rewers: głowa bliżej nieokreślonego świętego w aureoli; widoczne ślady obwódki.

Analogie: brak.

B.IX.7. Bulla, MT/1244/2/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 12.8 × 13.3 mm.

Weight: 4.6 g.

Provenance: field research by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; traces of cutting, indicating that the prepared flan was originally larger; surface damage; worn images, illegible inscriptions.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 504, Fig. XII: 26a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 26.

Description: sub-rectangular in shape.

Obverse: head of an unidentified saint in a halo; traces of a border visible.

Reverse: head of an unidentified saint in a halo; traces of a border visible.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.8. Bulla, MT/1435/1/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: około 14,5 × 15,0 mm.

Waga: 4,1 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 11/12-6; lekko starte napisy i wizerunek na awersie, na rewersie wizerunek i napisy ledwo widoczne ze względu na zagięcie bulli.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 505, Ryc. XII: 27a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 27.

Opis: kształt pierwotny w przybliżeniu owalny.

Awers: bliżej nieokreślony święty, w 2/3 postaci; głowa w aureoli z punktów; całość w perełkowej obwódce; po prawej od świętego widoczna litera: **Δ**.

Rewers: postać bliżej nieokreślonego świętego (nieczytelna ze względu na zagięcie); po jego lewej stronie widoczne litery: **Δ | Γ |**; widoczne ślady perełkowej obwódki.

Analogie: brak.

B.IX.8. Bulla, MT/1435/1/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: c. 14.5 × 15.0 mm.

Weight: 4.1 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in the 11/12-6 o'clock position; inscriptions and image on the obverse slightly worn; on the reverse the image and inscriptions barely visible due to the bending of the bulla.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 505, Fig. XII: 27a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 27.

Description: originally sub-oval in shape.

Obverse: unidentified saint, two-thirds length; head within a dotted halo; entire composition within a pearled border; to the right of the saint visible letter: **Δ**.

Reverse: figure of an unidentified saint (illegible due to bending); to the left of the saint visible letters **Δ | Γ |**; traces of a pearled border visible.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.9. Bulla, MT/1452/1/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 14,5 × 19,4 mm.

Waga: 5,4 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia powierzchni; starte wizerunki, nieczytelne napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 511, Ryc. XII: 33a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 33.

Opis: kształt owalny.

Awers: postać bliżej nieokreślonego świętego; głowa prawdopodobnie w perełkowej aureoli; po prawej stronie świętego widoczna litera: **A** ; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

Rewers: postać bliżej nieokreślonego świętego; głowa w aureoli; po prawej stronie świętego nieczytelna litera; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

Analogie: brak.

B.IX.9. Bulla, MT/1452/1/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 14.5 × 19.4 mm.

Weight: 5.4 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in 12–6 o'clock position; surface damage; worn images, inscriptions illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 511, Fig. XII: 33a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 33.

Description: oval in shape.

Obverse: figure of an unidentified saint; head probably in a dotted halo; to the right of the saint visible letter: **A** ; entire composition probably within a pearled border.

Reverse: figure of an unidentified saint; head in a halo; to the right of the saint an illegible letter; entire composition probably within a pearled border.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.10. Bulla, MT/1452/2/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 17,5 × 20,3 mm.

Waga: 8,4 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; uszkodzenia powierzchni; częściowo starte wizerunki, napisy częściowo starte i nieczytelne. Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Ryc. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 509, Ryc. XII: 31a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 31.

Opis: kształt owalny.

Awers: postać bliżej nieokreślonego świętego (św. Jan ?); głowa w perełkowej aureoli; po prawej stronie świętego widoczne litery: **A** – lustrzane odbicie | **N** – lustrzane odbicie | **O** (?); po lewej stronie świętego ślady nieczytelnych liter; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: postać bliżej nieokreślonego świętego; głowa w perełkowej aureoli; po prawej i lewej stronie świętego ślady nieczytelnych liter.

Analogie: brak.

B.IX.10. Bulla, MT/1452/2/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 17.5 × 20.3 mm.

Weight: 8.4 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; surface damage; images partly worn, inscriptions partly worn and illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Piotrowski M., Wołoszyn M., 2012, Fig. 9: 1.
2. Florkiewicz I., 2022, 509, Fig. XII: 31a-b.
3. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 31.

Description: oval in shape.

Obverse: figure of an unidentified saint (St. John?); head in a dotted halo; to the right of the saint visible letters: **A** – mirror image | **N** – mirror image | **O** (?); to the left of the saint traces of illegible letters; entire composition within a pearled border.

Reverse: figure of an unidentified saint; head in a dotted halo; to the right and left of the saint traces of illegible letters.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.11. Bulla, MT/1467/2/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 27,1 × 28,8 mm.

Waga: 5,1 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2010.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12/1-6/7; silne uszkodzenia powierzchni być może na skutek działania ognia; mocno starte wizerunki, nieczytelne napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 510, Ryc. XII: 32a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 32.

Opis: kształt owalny.

Awers: postać bliżej nieokreślonego świętego; głowa w perełkowej aureoli; po prawej stronie świętego widoczna litera: **H** (?).

Rewers: nieczytelny; być może pierwotnie znajdował się tam napis; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce, której widoczne są aktualnie ślady.

Analogie: brak.

B.IX.11. Bulla, MT/1467/2/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 27.1 × 28.8 mm.

Weight: 5.1 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2010.

Condition: cord channel preserved in 12/1-6/7 o'clock position; severe surface damage, possibly caused by fire; heavily worn images, inscriptions illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 510, Fig. XII: 32a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 32.

Description: oval in shape.

Obverse: figure of an unidentified saint; head in a dotted halo; to the right of the saint visible letter: **H** (?).

Reverse: illegible; possibly originally inscribed; entire composition probably within a pearled border, traces of which remain visible.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.12. Bulla, MT/1708/4/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 15,1 × 19,1 mm.

Waga: 4,5 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur prawdopodobnie przebiegał w pozycji godziny 12-6; silnie zniszczona powierzchnia; na krawędzi ślady odcinania ostrym narzędziem; mocno starte wizerunki, nieczytelne napisy. Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 508, Ryc. XII: 30a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 30.

Opis: kształt pierwotny w przybliżeniu okrągły, aktualnie zbliżony do prostokąta.

Awers: postać bliżej nieokreślonego świętego; głowa w aureoli, po jej lewej stronie widoczny niewielki znak krzyża; po lewej stronie świętego ślady nieczytelnych liter.

Rewers: postać bliżej nieokreślonego świętego.

Analogie: brak.

B.IX.12. Bulla, MT/1708/4/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 15.1 × 19.1 mm.

Weight: 4.5 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2011.

Condition: cord channel probably ran in 12-6 o'clock position; surface heavily damaged; traces of cutting with a sharp tool along the edge; heavily worn images, inscriptions illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 508, Fig. XII: 30a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 30.

Description: originally sub-circular, now approximately rectangular.

Obverse: figure of an unidentified saint; head in a halo, to its left a small cross is visible; to the left of the saint traces of illegible letters.

Reverse: figure of an unidentified saint.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.13. Bulla, MT/1823/1/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 18,2 × 18,4 mm.

Waga: 7,2 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-7/6; uszkodzenia powierzchni; mocno starte wizerunki, nieczytelne napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 506, Ryc. XII: 28a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 28.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły.

Awers: bliżej nieokreślony święty, w 2/3 postaci.

Rewers: bliżej nieokreślony święty (św. Jan?), w 2/3 postaci; po jego lewej stronie ślady ledwo czytelnych liter: A|H|O (?).

Analogie: brak.

B.IX.13. Bulla, MT/1823/1/A

11th–13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 18.2 × 18.4 mm.

Weight: 7.2 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2011.

Condition: cord channel preserved in 12-7/6 o'clock position; surface damage; heavily worn images, inscriptions illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 506, Fig. XII: 28a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 28.

Description: sub-circular in shape.

Obverse: unidentified saint, two-thirds length.

Reverse: unidentified saint (St. John?), two-thirds length; to the left of the saint traces of faintly legible letters: A|H|O (?).

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.14. Bulla, MT/1840/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 12,2 × 18,6 mm.

Waga: 3,5 g.

Pochodzenie: badania terenowe IA UMCS w Lublinie, 2011.

Stan zachowania: brak części krążka; kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; częściowo starte wizerunki, napisy częściowo starte i nieczytelne.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 507, Ryc. XII: 29a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 29.

Opis: kształt pierwotny w przybliżeniu okrągły.

Awers: św. Jan (?), w 2/3 postaci; głowa w aureoli; prawa ręka podniesiona w geście błogosławieństwa, w lewej dłoni trzyma prawdopodobnie krzyż męczeństwa; po jego prawej stronie widoczne litery: | **O** | **B** |.

Rewers: bliżej nieokreślony święty, w 2/3 postaci; głowa w aureoli; po jego lewej stronie ślady nieczytelnych liter.

Analogie: brak.

B.IX.14. Bulla, MT/1840/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 12.2 × 18.6 mm.

Weight: 3.5 g.

Provenance: field research conducted by the Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, 2011.

Condition: part of the flan missing; cord channel preserved in 12–6 o'clock position; images partially worn, inscriptions partly worn and illegible.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 507, Fig. XII: 29a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 29.

Description: originally sub-circular in shape.

Obverse: St. John (?), two-thirds length; head in a halo; right hand raised in blessing, left hand probably holding the cross of martyrdom; to his right visible letters | **O** | **B** |.

Reverse: unidentified saint, two-thirds length; head in a halo; traces of illegible letters to his left.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.15. Bulla, MT/1894/2/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 15,9 × 17,6 mm.

Waga: 3,6 g.

Pochodzenie: przekazane przez WUOZ w Lublinie, 2012.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; ubytki oraz silne uszkodzenia powierzchni być może na skutek działania ognia; mocno starte wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 513, Ryc. XII: 35a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 35.

Opis: kształt w przybliżeniu owalny.

Awers: niewyraźna postać bliżej nieokreślonego świętego; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

Rewers: niewyraźna postać bliżej nieokreślonego świętego.

Analogie: brak.

B.IX.15. Bulla, MT/1894/2/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 15.9 × 17.6 mm.

Weight: 3.6 g.

Provenance: transferred by the Regional Office for the Protection of Monuments in Lublin, 2012.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; losses and severe surface damage, possibly due to fire; images and inscriptions heavily worn.

Conservation treatment: ARS-Met, Elżbieta Nosek, Kraków, 2012.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 513, Fig. XII: 35a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 35.

Description: sub-oval in shape.

Obverse: indistinct figure of an unidentified saint; entire composition probably within a pearled border.

Reverse: indistinct figure of an unidentified saint.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.16. Bulla, MT/1912/3/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 13,1 × 19,0 mm.

Waga: 4,2 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: brak części krążka; duże uszkodzenia powierzchni;

Zabiegi konserwatorskie: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 501, Ryc. XII: 23a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 23.

Opis: kształt w przybliżeniu owalny.

Awers: niezidentyfikowany święty (św. Bazyl?).

Rewers: niezidentyfikowany święty (św. Szymon?); głowa w aureoli; po lewej stronie świętego ledwo widoczne litery: **Ϟ | ϙ | Μ |**.

Analogie: brak.

B.IX.16. Bulla, MT/1912/3/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 13.1 × 19.0 mm.

Weight: 4.2 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: part of the flan missing; extensive surface damage.

Conservation treatment: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 501, Fig. XII: 23a-b.

2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 23.

Description: sub-oval in shape.

Obverse: unidentified saint (St. Basil?).

Reverse: unidentified saint (St. Simeon?); head in a halo; to the left of the saint faintly visible letters: **Ϟ | ϙ | Μ |**.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.17. Bulla, MT/1912/4/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 18,4 × 19,6 mm.

Waga: 5,2 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: kanał na sznur przebiegał w pozycji godziny 12-6; duże uszkodzenia i ubytki powierzchni; nieczytelne wizerunki i napisy.

Zabiegi konserwatorskie: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 512, Ryc. XII: 34a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr. 34.

Opis:

Awers: niewyraźna postać bliżej nieokreślonego świętego; całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

Rewers: niewyraźna postać bliżej nieokreślonego świętego.

Analogie: brak.

B.IX.17. Bulla, MT/1912/4/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 18.4 × 19.6 mm.

Weight: 5.2 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: cord channel ran in 12-6 o'clock position; extensive damage and surface losses; images and inscriptions illegible.

Conservation treatment: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 512, Fig. XII: 34a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 34.

Description:

Obverse: indistinct figure of an unidentified saint; entire composition probably within a pearled border.

Reverse: indistinct figure of an unidentified saint.

Parallels: none.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

B.IX.18. Bulla, MT/1912/11/A

XI-XIII w., ołów, odlew, odcisk.

Wymiary: 21,6 × 23,9 mm.

Waga: 10,2 g.

Pochodzenie: dar osoby prywatnej, 2015.

Stan zachowania: kanał na sznur zachowany w pozycji godziny 12-6; silne uszkodzenia powierzchni być może na skutek działania ognia; mocno starte wizerunki, nieczytelne napisy.

Zabiegi konserwatorskie: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Wystawy: Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem, 2012–2024.

Bibliografia:

1. Florkiewicz I., 2022, 503, Ryc. XII: 25a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 485, kat. nr 25.

Opis: kształt w przybliżeniu okrągły.

Awers: niezidentyfikowany święty, w półpostaci; głowa prawdopodobnie w perełkowej aureoli, po której zostały ledwo widoczne ślady; w lewej dłoni trzyma krzyż męczeństwa (ledwo widoczny); po jego prawej stronie ślady nieczytelnych liter; całość w perełkowej obwódce.

Rewers: nieokreślony znak książęcy (?); całość prawdopodobnie w perełkowej obwódce.

B.IX.18. Bulla, MT/1912/11/A

11th-13th c., lead, cast, impression.

Dimensions: 21.6 × 23.9 mm.

Weight: 10.2 g.

Provenance: private donation, 2015.

Condition: cord channel preserved in 12-6 o'clock position; severe surface damage, possibly caused by fire; images heavily worn, inscriptions illegible.

Conservation treatment: Szymon Bednarz, Gdańsk, 2019.

Exhibitions: Cherven' – a stronghold between East and West, 2012–2024.

Bibliography:

1. Florkiewicz I., 2022, 503, Fig. XII: 25a-b.
2. Florkiewicz I., 2024, 461, cat. no. 25.

Description: sub-circular in shape.

Obverse: unidentified saint, half-length; head probably within a pearled halo, traces of which are barely visible; in the left hand holding a martyr's cross (faintly visible); to the right of the saint traces of illegible letters; entire composition within a pearled border.

Reverse: unidentified princely symbol (?); entire composition probably within a pearled border.

Awers/Obverse

Rewers/Reverse

Bibliografia / Bibliography:

- Bagińska J., Piotrowski M., Wołoszyn M. (red.)**, 2012; *Czerwień – gród między Wschodem a Zachodem. Katalog wystawy = Červen' – eine Burg zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog = Červen' – un castrum tra Oriente e Occidente. Catalogo della mostra = Червень – град між Сходом і Заходом. Каталог виставки*, Tomaszów Lubelski-Leipzig-Lublin-Rzeszów.
- Florkiewicz I.**, 2022; *Remarks on sphragistic material = Uwagi na temat materiału sfragistycznego*, [w:] M. Wołoszyn (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from 2010-2011 research. Material evidence = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011. Podstawy źródłowe*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 9: 1, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 477-520.
- Florkiewicz I.**, 2024; *Remarks on sphragistic material = Uwagi na temat materiału sfragistycznego*, [w:] M. Wołoszyn (red.), *The early medieval settlement complex at Czermno in the light of results from 2010-2011 research = Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań z lat 2010-2011*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 9: 3, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 455-507.
- Lübke Ch., Wołoszyn M., Piotrowski M.**, 2012; *Bevor Skrzetuski Bohun kennenlernte. Die Archäologie und das mittelalterliche Grenzgebiet zwischen Polen und der Alten Rus', Mitropa. Jahresheft des Geisteswissenschaftliches Zentrums Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO)*, s. 8-15.
- Merkel S. W., Florkiewicz I., Jansen M., Bode M., Wołoszyn M.** 2024; *Supplement to: Evidence for Slavic lead mining and trade: Early Rus' lead seals from Czermno and Gródek on the Polish Rus' Border*, *Journal of Archaeological Science: Reports* 56 104539.
- Piotrowski M., Wołoszyn M.**, 2012; *Czermno/Cherven – archaeological investigation of an Early Rus' medieval town in Eastern Poland in 2010-2011. a preliminary report*, [w:] M. Salamon, M. Wołoszyn, A. Musin, P. Špehar, M. Hardt, M.P. Kruk, A. Sulikowska-Gąska (red.), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence*, U Źródeł Europy Środkowo-Wschodniej = Frühzeit Ostmitteleuropas 1,2, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa, s. 359-389.
- Wołoszyn M.**, 2013; *Grody Czerwieńskie i problem wschodniej granicy monarchii pierwszych Piastów: stan i perspektywy badań*, [w:] T. Sawicki (red.), *Studia nad dawną Polską*, Gniezno (Muzeum Początków Państwa Polskiego), vol. III, s. 85-116.
- Wołoszyn M., Nosek E. M., Stępiński J., Rafalska-Łasocha A., Łasocha W., Bielańska E.**, 2015; *The Seals from Czermno (Cherven Towns, Eastern Poland): chemical analysis and metalurgical examination*, *Archeologia Polski* 60, s. 123-152.
- Wołoszyn M., Piotrowski M., Nosek E. M.**, 2012/2013; *Seals at the border; Seals in the context; Seals and dorogichin seals from Czermno*, <http://www.doaks.org/research/byzantine/project-grants/reports/2012-13/woloszynpiotrowskinosek>.

Adresy Autorów / Addresses of the Authors:

Jolanta Bagińska	Muzeum Regionalne im. dr. Janusza Petera w Tomaszowie Lubelskim Zamojska 2 22-600 Tomaszów Lubelski POLSKA e-mail: jolabag1@o2.pl	Dr Janusz Peter Regional Museum in Tomaszów Lubelski Zamojska 2 22-600 Tomaszów Lubelski POLAND e-mail: jolabag1@o2.pl
Dariusz Dąbrowski	Katedra Nauk Pomocniczych Historii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy Księcia Józefa Poniatowskiego 12 85-667 Bydgoszcz e-mail: tatar1965@gmail.com	Chair of Auxiliary Historical Sciences, Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz Księcia Józefa Poniatowskiego 12 85-667 Bydgoszcz e-mail: tatar1965@gmail.com
Tomasz Dzienkowski	Instytut Archeologii Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej Marii Curie-Skłodowskiej 4 20-031 Lublin POLSKA email: tomasz.dzienkowski@mail.umcs.pl	Institute of Archaeology Maria Curie-Skłodowska University Marii Curie-Skłodowskiej 4 20-031 Lublin POLAND email: tomasz.dzienkowski@mail.umcs.pl
Iwona Florkiewicz	Instytut Archeologii Uniwersytet Rzeszowski Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLSKA email: iwonaflorkiewicz@gmail.com	Institute of Archaeology University of Rzeszów Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLAND email: iwonaflorkiewicz@gmail.com
Marcin Wołoszyn	Instytut Archeologii Uniwersytet Rzeszowski Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLSKA Leibniz-Institut Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) Reichsstr. 4-6 04109 Lipsk NIEMCY e-mail: marcinwołoszyn@gmail.com marcin.woloszyn@leibniz-gwzo.de	Institute of Archaeology University of Rzeszów Moniuszki 10 35-015 Rzeszów POLAND Leibniz-Institute of the History and Culture of Eastern Europe (GWZO) Reichsstr. 4-6 04109 Leipzig GERMANY e-mail: marcinwołoszyn@gmail.com marcin.woloszyn@leibniz-gwzo.de

